

* * * * DE
ISRAËLIETISCHE
PROFETEN
* * * DOOR
D^r. J. C. MATTHES

Class

223.3

Book

m 43

University of Chicago Library

GIVEN BY

Besides the main topic this book also treats of

Subject No.

On page

Subject No.

On page

LUZAC & CO.
Oriental Booksellers and
Publishers
LONDON, W.C.



DE ISRAËLIETISCHE PROFETEN.

De Israëlietische Profeten

— DOOR —

DR. J. C. MATTHES

HOOGLEERAAR TE AMSTERDAM.



VAN HOLKEMA & WARENDORF
AMSTERDAM.

YTOOZ JHT
TO YMU
YRABLU OAOIHO

BS 1505
M4

Geestverwanten, wier oordeel ik op prijs stel, hebben mij aangeraden, de opstellen, die ik vele jaren achtereen over het profetisme schreef voor de Stemmen uit de Vrije Gemeente, in een bundel te verzamelen. Ik heb dat gedaan en zoo zien ze dan nu bijeengevoegd het licht. Er is wel wat in gewijzigd, maar weinig. Niet alsof ik ze daarom voor onberispelijk hield. Ik weet te goed, dat op een zoo verheven gebied het hoogste niet licht bereikbaar en ook door mij niet bereikt is. Bovendien staat een schrijver over dit onderwerp voor quaesties, die nooit geheel bevredigend opgelost worden. Van het onvolmaakte, aan alle menschenwerk eigen, dragen dan ook de opstellen ruimschoots de sporen. Toch laat ik ze, zonder groote veranderingen, drukken, gelijk ik ze vroeger uitgaf. Want men verzocht, mij niet iets nieuws te leveren, maar te geven wat ik had: het werk, zooals men het had leeren kennen. Voor het schrijven van een nieuw boek bestond dus geen aanleiding, en ik mis voorloopig de roeping er toe, daar ik geen kans zie, de genoemde bezwaren voldoende te overwinnen.

J. C. M.

I.

INLEIDING.

De profeten in het algemeen.

Het profetisme is het belangrijkste verschijnsel in de Israëlietische godsdienstgeschiedenis. Ofschoon het trekken van overeenkomst met soortgelijke geestesopenbaringen bij andere oude volken vertoont, heeft het zich toch bij Israël op zoo bijzondere wijze en zoo uitnemend ontwikkeld, dat het er gansch eenig geworden is. De waarzeggerij der Grieken en Romeinen is voorbijgegaan zonder veel sporen na te laten. De Israëlietische profetie heeft zoo veel indruk gemaakt en zoo grooten invloed geëffend, dat zij nooit is vergeten. Dat komt omdat zij waarheden aan het licht bracht, welke voor ieder van belang zijn en tot in eeuwigheid duren. Geboren uit exstatische toestanden, geworteld in een geestdrift, die de enthousiasten tot groote opgewondenheid opvoerde — een opgewondenheid, die heel veel van waanzin had — heeft zij toch, allengs gezuiverd, de beginselen van het ware geloof met de eischen der menschelijke rede vereenigd en daaraan onafscheidelijk verbonden. De godsdienst van Israël, zooals wij dien kennen, is voor een goed

deel haar werk. Ja, men kan gerust zeggen: het beste daarin, het hoogste, het innigste en zedelijkste is door de profeten gegeven. Wat de Wet onmogelijk was, wat de tempeldienst niet vermocht, dat hebben deze predikers gedaan: zij ontvouwden de diepste gedachten der Godheid, en bezielde de scharen, de vromen ervoor.

Ik ontken de schaduwzijden niet. Die godsmannen, ook de besten, hadden hun gebreken; zij waren vaak te heftig, te eenzijdig, te bekrompen. Uit vrees voor de gevaren, aan de wereldsche dingen, aan weelde, aan kunst, aan bezit van geld eigen, overdreven zij daartegen hunne boetredenen. Ook zochten zij de goddelijke straf voor de zonde meer in volksrampen en uiterlijk kwaad dan bewijsbaar was. Hunne politieke bemoeiingen waren niet altijd gelukkig. Maar dat vermindert de waarde van hun optreden slechts weinig. Ook de profeten waren menschen; en menschen, de voortreffelijksten niet uitgezonderd, dragen, gelijk Paulus te recht schreef, „hun schat altijd in aarden vaten.”

Wie het anders wensch, verlangt het onmogelijke. De blijvende verdienste der profetie, ook na aftrek van al hare gebreken, is goed door Renan geschetst ¹⁾, wiens woorden ik korthedshalve vrij wedergeef. „De zegepraal der profeten is een der schoonste en zeldzaamste overwinningen, door edele mannen op geestelijk gebied behaald. Zij hebben ontdekt dat kennis en rechtvaardigheid de wereld oneindig kunnen verbeteren. Zij hebben de afgoderij vernietigd,

1) Histoire du Peuple d'Israël II, 501.

die groote fout van de Arische volken, zoodra zij de beeldende kunsten beoefenden. De dwaasheid van den mensch, die neerknielt voor het werk zijner handen, aanbiddend wat zijn eigen vingers vervaardigden, is door deze voortreffelijke mannen in het licht gesteld. Door eene ingeving van Iraëls heiligen God, en die alleen, te leeren, hebben zij de tooverij met hare schadelijke practijken een slag gegeven, welke in den grond een genadeslag was. Wel heeft het bijgeloof nog lang na hen, zelfs onder meer beschaafden en ontwikkelden, gewoed. Het bloeide zelfs in Europa tot de 16^{de} eeuw. Doch eindelijk gingen de oogen weer open door de lezing der profetische geschriften. Luther keerde terug tot het programma van den tweeden Jesaja, twintig eeuwen vóór hem ontworpen, en voerde het uit."

Wij kunnen hier nog iets bijvoegen. Ook in een ander opzicht waren de profeten wegbereiders. De sociale — niet de socialistische — beweging, die in onze eeuw zoo machtig is, en, naar wij willen hopen, ook heilzaam zal zijn, is, ja van de eerste christenen, maar toch nog veel vroeger van de godsmannen uitgegaan. Zij is in het leven geroepen door hen, die onbeschroomd te Jeruzalem en te Samarië het onderdrukken der armen, de onrechtvaardigheid der rijken, de onbarmhartigheid, de zelfzucht en de laagheid der bezitters aan de kaak durfden stellen. Zelfs koningen weerstonden zij; zelfs vorsten zeiden zij op dit punt de waarheid. De profeet Nathan tegenover David, als Uria's vrouw is genomen, de profeet Elia tegenover Achab, als Nabot's wijngaard geroofd

is, zijn typen. Welk een overtuiging spreekt uit hunne woorden, welk een moed om voor die overtuiging te staan!

Welk een helder inzicht ook bij hen, die reeds toen het offer gering durfden achten en zijne opheffing voorbereiden! Het is waar dat niet allen nog zoo ver zijn, maar toch durft meer dan één in Micha's geest vragen:

Waarmede zal ik voor Jahve verschijnen,
Mij buigen voor den God van omhoog?
Zal ik tot hem komen met offers,
Met kalveren die één jaar oud zijn? . . .

Neen, neen! luidt het antwoord, en dat neen klinkt zoo krachtig, dat men zich reeds eeuwen ver van den tempel waant:

O mensch, u is verkondigd wat goed is,
En wat God van u verlangt!
Het komt alles op het doen van recht neer,
Op liefde tot menscheilijkeid,
Op een nederigen wandel voor God!

Het is dus wel de moeite waard om de profeten onder Israëel weer eens nader te beschouwen. Immers zij hebben — vergeten wij dat nooit! — op het gebied van den godsdienst onvergankelijke woorden gesproken, die waarde voor alle geslachten behouden. In zijn soort is een Jezaja even classiek als een Homerus, een Plato, een Dante, een Shakespeare; voor de meesten is hij nog meer waard.

Om de profeten goed te begrijpen, raadplegen wij natuurlijk

in de eerste plaats de boeken, die zij nalieten : de godspraken des O. T., de zoogenaamde profetische geschriften. Dat zijn de hoofdbronnen. Daarnaast putten wij dan ook uit de andere oudtestamentische oorkonden : de historische vooral, en sommige psalmen. Jammer slechts dat gewoonlijk de voornaamste bronnen — de werken der profeten zelve — zoo uiterst moeilijk verstaanbaar zijn. Ieder, die het wel beproefd heeft, b. v. de profetieën van een Amos, een Hozea, een Jezaja, ja van wien ook te lezen, zal mij toestemmen dat dit geen lichte lectuur is. En kwam men met inspanning maar altijd achter den zin. Maar de profetische orakels blijven dikwijls onoplosbare raadsels, zelfs wel voor hen, die het Hebreeuwsch redelijk machtig zijn. Hoeveel te meer voor degenen, die zich met vertalingen behelpen moeten, waaronder tegenwoordig zeer goede, maar toch ook nog altijd veel slechte zijn, die natuurlijk allen lust tot lezen uitdooven.

Doch zelfs de beste vertaling laat den lezer nog onbevredigd. Want de voorstelling, de dictie, de schrijfwijz der profeten — ze zijn alle zoo verschillend van de onze, dat men in den regel werk heeft, den gedachtengang behoorlijk te volgen. Men moet zich bovendien, om die mannen te begrijpen, in een maatschappij verplaatsen, die ver achter ons ligt en met de tegenwoordige niets meer gemeen heeft. Tegen wie en waarover zij het hebben, kan eerst recht blijken, wanneer men ten gevolge van historische studiën vrij wel op de hoogte der behandelde zaken is. In dit opzicht hebben onze predikanten, voor zoover zij „uitleggers des goddelijken

woords" zijn, nog heel wat in hunne gemeente en ook in hun studeervertrek te doen.

Dat de geschriften der profeten vaak vrije reproductie hunner mondelinge redenen waren, had natuurlijk ten gevolge dat zij enkele zinspelingen voor hunne tijd- en volksgenooten voldoende achtten. Zij hebben zich geen belangstellende lezers gedacht, zooals wij, die over elke bijzonderheid inlichting behoeven.

Bij al deze verzwarende omstandigheden komt nu nog, gelijk dat met oude boeken gaat, dat de teksten lang niet altijd ongerept zijn overgeleverd. Men kan verder gaan en zeggen, dat zij hier en daar wemelen van fouten, door afschrijvers gemaakt; ook zijn ze wel eens opzettelijk veranderd door allerlei lezers en verzamelaars.

Toch zijn de geleerden door al deze bezwaren niet afgeschrikt om de profetieën te verklaren. Ja, velen doen in onzen tijd meer dan ooit wat zij kunnen om ze beter verstaanbaar te maken. Deze nauwgezette arbeid, die tot in bijzonderheden afdaalt en waaraan zeer veel vlijt ten koste wordt gelegd, is voldoende gerechtvaardigd door het hoog belang der zaak aan de eene en de duisterheid der schriften ter andere zijde. Men wil er, en te recht, alles van weten. En wij komen er ook langzamerhand meer achter, al is het met veel moeite en na veel vergeefsche pogen. Gelukkig leert de ééne dag den anderen, gelijk het spreekwoord zegt. Wat wij heden nog niet weten, wordt wellicht morgen ontdekt.

Eenstemmigheid echter is op vele punten nog niet bereikt.

Dat is wel jammer, maar een onafwendbaar gevolg van de moeilijkheid der verklaringen. Zelfs zich zelven kan men niet altijd gelijk blijven.

Het blijkt b.v. uit de tweede editie van Kuenen's werk: Historisch-critisch onderzoek aangaande de profetische boeken, waarvan 25 jaar vroeger de eerste druk het licht zag. Op hoe menig punt is niet des Schrijvers gevoelen gewijzigd. Nauwelijks ééne bladzijde bleef onveranderd.

Dit geleerde boek van onzen beroemden landgenoot is echter slechts voor deskundigen leesbaar. Maar voor iedereen genietbaar is een ander werk van hem: De profeten en de profetie onder Israël.

Ook in den vreemde is aan toelichting geen gebrek. In Engeland maakte b. v. Prof. Robertson Smith, in Frankrijk Prof. Edouard Reuss zich verdienstelijk met geschriften en beschouwingen over het onderwerp. Het wetenschappelijk Duitschland liet zich evenmin onbetuigd. Integendeel, het gaat op dit gebied, gelijk op menig ander, zelfs voor. Sinds het boek van August Knobel (1837) is daar een reeks van goede werken over het profetisme verschenen.

Het ligt niet in mijn bedoeling, hier al die boeken opzettelijk te bespreken. Een korte vermelding zij ditmaal voldoende. Daarentegen breng ik, gaarne reeds aanstonds enkele hoofdzaken, het profetisme betreffende, ter sprake, waarover de wetenschap een oordeel heeft te vellen.

Het ontstaan der beweging schuilt eenigermate in het duister. Dit behoeft ons niet te verwonderen. Bijna alle oorsprongen zijn moeilijk na te gaan. Uit de eigen geschriften kunnen wij de Israëlietische profeten het best kennen, zeide ik. Maar helaas! die godsmannen zijn eerst betrekkelijk laat gaan schrijven, toen er een bepaalde aanleiding voor was en de profetie reeds een hoogen graad van ontwikkeling en beschaving bereikt had. De ouderen waren alleen mannen van de daad en van het gesproken woord. Willen wij hen leeren kennen en hun werkzaamheid gadeslaan, dan kunnen wij slechts de werken van anderen aangaande hen raadplegen. Die bronnen, in de historische boeken voorkomende, zijn niet alle even betrouwbaar. In den regel hebben de oudste de meeste waarde voor ons doel. Het heeft vrij wat moeite gekost, ze van de jongere te onderscheiden. Een kenmerk voor dat onderzoek was o. a. dat de latere schetsen aan vroegere profeten trekken leenden van een profetisme, zooals het in den tijd der beschrijving en nog niet in den voortijd bloeide. Dit is wat men een anachronisme noemt, — een anachronisme, gelijk in menig letterkundig en kunstwerk wordt aangetroffen. Zoo springt bij nauwkeurige lezing in het oog dat de profeet Samuel, ook bij wijlen rechter, elders weer priester geheeten, in het naar hem genoemde, maar natuurlijk niet door hem geschreven boek allerlei veranderingen of metamorphosen ondergaat en in onderscheiden gedaanten ten tooneele treedt naar mate van het tijdstip waarop hij geteekend wordt. Het meest aan de ouderwetsche

werkelijkheid beantwoorden stellig die verhalen aangaande hem, waarin hij de ziener Samuel heet. Gelijk hij waren er meer in zijn tijd en in de voorafgegane eeuwen, die den Israëlieten de toekomst voor geld onthulden. Het wordt geen schande, maar zeer natuurlijk geacht, dat zulk een heilig man uitsluitel geeft op vragen als b. v. deze: waar zich de verloren ezelinnen van een Benjaminit bevinden? en dat hij voor zijn mededeeling door den vrager betaald wordt. In meer dan één opzicht stond deze profetie nog ver beneden de latere. Zij zocht hare kracht in waarzeggerij, en maakte van die kunst te goeder trouw een kostwinning.

Behalve de zieners, waren er in Samuel's tijd en ook wel vroeger lieden, wier naam in het Hebreeuwsch nabi (meerv. nebi'm) is, een naam, die op het voetspoor der Grieksche vertaling des O. T. gewoonlijk door profeet wordt weergegeven. Dit zijn oorspronkelijk opgewonden lieden, die levendig herinneren aan de derwischen van alle eeuwen, zooals men ze nog in het Oosten aanschouwen kan. In geestvervoering zwierven zij vereenigd langs de wegen rond, en geraakten, vooral onder den invloed van muziek, van dansen en andere opwekkende middelen in zoodanigen staat, dat zij nauwelijks meer wisten wat zij zeiden of deden. Straks werpen zij hunne kleederen af en vallen uitgeput neer. Geen wonder dat men deze geestdrijvers „razenden” noemde, een titel, dien de profeten in de wandeling steeds bleven dragen. Hoe aanstekelijk dit enthousiasme was, blijkt uit het bekende voorbeeld van Saul, die, toen hij bij zekere

gelegenheid zulk een schaar profeten ontmoette, door hun geestdrift medegesleept werd en met hen ging „profeteeren.” Koning Saul was een man met prikkelbare zenuwen, op wie zulke invloeden licht werkten. Het is opmerkelijk, dat, als hij later aanvallen van zwaarmoedigheid en waanzin heeft, die toestand geschetst wordt met dezelfde uitdrukkingen, welke hier gebezigd worden om te doen zien dat Saul ook „onder de profeten”, d. i. door 's Heeren geest aangegrepen is. Elders komt Samuel als zulk een profeet, ja zelfs als hoofd der opgewondenen voor. Hij heeft in dat verhaal veel van een opperderwisch, die zijne volgelingen aanvoert en aanvuurt.

Hoe is, zal men vragen, uit zulke geringe beginselen van oud-Hebreeuwsche waarzeggerij en oud-Kananiëtische ecstase een zoo verheven godsdienstig verschijnsel als het Israëlietisch profetisme ontstaan? Geheel duidelijk is het inderdaad niet. De bijbelsche oorkonden zijn zoo schaarsch en schraal, dat ze ons dezen overgang niet recht verklaren. Velen denken aan den invloed van Samuel. Maar het is m. i. ver van zeker dat hij de hervormer der zieners en profetische vereenigingen heeten mag. Er zijn wel verhalen in het Samuelsboek, die hem teekenen naar een later en verhevener type. Maar ze schijnen mij niet geheel betrouwbaar. Het ideaal is de werkelijkheid niet. Nadat eens de groote profeten waren opgestaan, deden zij ook als modellen voor hunne voorgangers dienst. Niet slechts een Samuel, maar ook een Mozes en een Abraham zijn eenigermate aan de Jezaja's en Jeremia's gelijk gemaakt.

In de 8^{ste} eeuw v. C. bereikt de profetie haar toppunt. Hoe zij vóór dien tijd was, weten wij niet precies, daar de profeten zelve toen nog niet schreven. Het is echter ondenkbaar dat ze omstreeks 750 v. C. opeens zoo uitnemend zou geworden zijn. Tusschen Samuel en Amos liggen ruim drie eeuwen. Dat moeten eeuwen van ontwikkeling geweest zijn, en veel beteekenis moet Elia's en Eliza's verschijning gehad hebben. Voor zoover wij door het veelkleurig prisma kunnen heen zien, waarmede de sage hunne beelden omgaf, staan reeds deze figuren inderdaad als buitengewone mannen voor ons.

Na hen had het profeteeren nog slechts eenige schreden te doen om zich in al zijn grootheid te vertoonen.

Hoe dat zij, het is een feit dat het die hoogte bereikt heeft, evenzeer als dat later weer daling waarneembaar is. Israël heeft den tijd beleefd, waarin de groote profeten datgene afkeurden wat eerst essentieel en onafscheidelijk van het ambt geacht werd: het waarzeggen voor loon en de kunstmatige opwinding. Dit was de tijd van het echte „woord Gods” onder Israël. Laat het zijn dat zij, die het spraken en schreven, in de minderheid bleven, wat niet onwaarschijnlijk is. Dat doet weinig ter zake. Het komt hier niet op de quantiteit, maar wel op de kwaliteit aan. Het beste is altijd slechts het deel van weinigen.

Behalve de profeten werden ook profetenzonen genoemd, Dat zijn geen kinderen en evenmin leerlingen der godsmannen; — van zijne leerlingen spreekt slechts Jezaja eenmaal. Profetenzonen zijn leden van den profetenstand of zij die opgenomen werden in een profetengilde. Het woord zoon wordt in de Semietische talen vaak zeer ruim en eigenaardig gebezigd. Een menschenzoon verschilt niet veel van een mensch; een timmermanszoon is dikwijls ongeveer een timmerman. Zoo kan een profeet profetenzoon heeten, vooral in zoover hij met anderen vereenigd werkte onder de leiding van een hoofd. Want de profeten leefden van den oudsten tijd af gemeenschappelijk. Niet in seminariën of scholen, gelijk men wel beweerd heeft, maar met hun vrouwen en familie in woningen, die dicht bijeen lagen. Het is niet zonder beteekenis, dat wij hen vooral in zulke plaatsen aantreffen als Gibeä, Rama, Bethel, Gilgal, Jeruzalem, waar zich groote of beroemde heiligdommen bevonden. Want vaak waren zij aan den dienst dier tempels verbonden, ofschoon op gansch andere wijs dan de priesters.

Evenals dezen hadden zij ook een eigen kleeding. Die bestond vooral in een haren mantel, gelijk later nog Johannes de Dooper er een droeg; een ouderwetsch kleed, waarschijnlijk wel uit den nomadentijd. Het muntte niet door zachtheid uit en werd door een lederen gordel samen gebonden. Naar dat gewaad heette de godsmann ook een „harig man.”

Uitzonderingen waren zij, die als profeten optraden, zonder

tot den profetenstand en een profetengilde te behooren ; evenals bij ons slechts weinigen prediken, die geen predikant bij de eene of andere kerk zijn. Zulke vrije godsmannen waren er echter wel ; en het waren vermoedelijk de slechtsten niet. Amos ten minste was een niet-profeet, die boven menigen anderen godsman stond.

Ook dit hadden die godsmannen van professie met de priesters gemeen, dat zij als organen der Godheid beschouwd werden, door welke Jahwe zijn wil openbaarde. Het is waar, dat zij niet de eenigen waren, die men als zoodanig raadpleegde. Tot den priester ging men evenzeer ; ook den priesterlijken ephod (een soort van beeld) en het heilige lot, de zoogenaamde urim en thummin, ondervroeg men. Maar vooral in het noordelijk rijk werd de onthulling der goddelijke geheimen inzonderheid van de profeten gewacht. Vandaar dat koningen hen laten komen of zich tot hen begeven om te vernemen, of zij gerust ten strijde kunnen trekken, zonder gevaar van verslagen te zullen worden. Was men in het ongeluk, dan hoopte en verwachtte men, dat zij er uit redden zouden. Op hunne voorbede en door hunne tusschenkomst werden, meende men, rampen afgewend en ziekten genezen. Dit gaf aanleiding tot vele wonderverhalen.

Desniettemin genoten de profeten geenszins algemeene hoogachting. Ten deele lag dit daaraan, dat zij talrijk waren, dat velen van de gunst des publieks moesten leven, en dat

niet allen hunne waardigheid evenzeer ophielden. Jezaja hangt ons ergens een treurig tafereel van sommige Jeruzalemsche in zijn tijd op. Ook mishaagde het profetisch woord vaak, wanneer het te ernstig was en niet met den smaak der hoorders overeenstemde. Dientengevolge kwamen dan juist de goeden in moeilijkheden.

Ofschoon de profeten zelve, evenzeer als hunne omgeving, aan goddelijken invloed op hen geloofden, speelde toch het natuurlijk element in hun beschouwing soms grooter rol dan men bij dit supranaturalisme verwacht zou hebben. Jezaja herinnert, dat de landman bij zijn akkerbouw even goed als de profeet van God onderricht is; Jeremia gaat ter schole bij den pottenbakker, om in diens werkplaats Gods wegen te leeren. Waarnemen en letten op de teekenen der tijden was dus ook in hun oog niet overbodig. Zelfs zekere wetenschap was den profeten niet vreemd. De voorzeggingskunst onderstelde eene vaardigheid, die men zich wel door studie verworven zal hebben, in Palestina zoo goed als elders. Ook de geneeskunde schijnt door de profeten beoefend en uitgeoefend, waarbij soms natuurlijke middelen dienst deden; artsen van professie komen eerst veel later, omstreeks 300 à 200 v. C., voor. Die schijnen toen den naam gehad te hebben van ongodsdienstig.

Bovendien werd in de profetenwereld werk van de muziek en stellig ook van de literatuur, met name van de poëzie, gemaakt. Vele godspraken werden in gebonden stijl gegeven en opgeschreven, een kunstvorm, die niet zonder inspanning ver-

kregen wordt. Ook zijn vele geschiedverhalen in het O. T. van hunne hand.

Daar de profeten zich als de „wachters van Israël” beschouwden, lieten zij — ik bedoel vooral de ernstigen onder hen — zich ook met staatkunde in. Elia en Elisa zetten koningen af en aan; hetzelfde wordt ons reeds van Samuel verhaald. Dat zulk een politiek hare schaduwzijden had, kan niet worden geloochend. Er kwam soms door hun toedoen revolutie en verwarring. Of er ontstonden door hen, zooals later door Calvijn en Cromwell, theocratische regeeringen, die veel tegen hebben. Anderen dreigden met een inval van vreemde volken. Jeremia vermaant zelf tot onderwerping aan den vijand, terwijl zijn ambtgenoot en tegenstander Chananja de Jeruzalemmers tot ernstig verzet aanspoort.

Want eenstemmig waren ook de beste profeten niet altijd. Terwijl Micha den val van Jeruzalem voorspelt, zegt Jezaja dat het niet te gronde kan gaan. En dat verschil van inzicht, zelfs bij twee tijdgenooten, behoeft ons niet te bevreemden. De geest der waarheid, die hen leidde, deed hen de richting, waarin zij moesten werken, maar geen onnaspeurlijke verborgenheden kennen.

Het opmerkelijkst is en blijft in vele redenen uit den bloeitijd der profetie die verheven opvatting van den godsdienst, waarop ik reeds wees en nu nog eens terugkom, eene opvatting, welke men in zoo hooge oudheid nauwelijks verwachten kon. De eerste Jezaja, zegt Renan, doet reeds

aan Christus denken. Het is waar, maar in een anderen zin dan waarin hij het meent. Volgens Renan is genoemde profeet de eigenlijke uitvinder van „de messiaansche en apocalyptische leer,” welke in de evangelische traditie belichaamd is. Doch daarin ligt de grootste verdienste van den eersten Jezaja niet. De tweede Jezaja met zijn lijdenden knecht Gods, en de Schrijver van Daniël met zijn Menschenzoon op de wolken, hebben, vooral zooals ze later verstaan werden, minstens evenveel deel aan de schepping van het nieuwtestamentisch Christusbeeld, als de zoon van Amoz, die ons den Davidszoon der toekomst schetst. Maar deze verheft zich ver boven de beide anderen en boven de meesten, als hij vraagt:

Wartoe dient toch dat groot aantal offers

God is er van verzadigd, Hij heeft er geen lust in!

Wie verlangt van u dat gij zijne voorhoven plat treedt?

Verwijdert het kwaad, leert het goede doen!

Het is hetzelfde ongeveer wat wij Micha hoorden zeggen. Want waarin deze beiden ook verschilden, in die hooge beschouwing van den godsdienst waren zij het eens. Vroomheid is zieleadel, streven naar gerechtigheid. „Ter behartiging van alle hervormers, die hen zouden willen na volgen, zij er echter bijgevoegd, dat de zegepraal door de ware profetie op de oude godsdienstvereering behaald, slechts daardoor mogelijk is geworden, dat eerstgenoemde eene heerlijke gedachtenwereld opgebouwd en een nieuw geloofsvertrouwen ontvonkt heeft,” zegt Bernhard Stade te recht.

Ware zij slechts negatief te werk gegaan, zij zou niet veel meer hebben tot stand gebracht dan ons hedendaagsch scepticisme. Want aan geloof hebben de menschen behoefte. Ik spreek van de menschen, zooals ze gewoonlijk zijn. Er zijn wel uitzonderingen, maar die dienen, als altijd, om den regel te bevestigen. De groote meerderheid is, als zij kiezen moet, nog liever bijgeloovig dan ongeloovig. Daarom waren de oude profeten zooveel waard, en zijn het nog steeds hunne navolgers, die kans zien om den godsdienst der menschen te zuiveren, zonder hun het geloof te ontnemen. Een schoone, maar moeilijke taak!

Velen zijn gewoon, de godsmannen van Israël vooral te vereeren, omdat zij, gelijk men zegt, onder de voorlichting van Gods geest, de toekomst in bijzonderheden kenden en verkondigden.

Nu is het een feit dat de profetie in een lagere phase van ontwikkeling, zoolang ze zich tot mantiek of waarzeggerij bepaalde, het meeste werk van deze voorwetenschap maakte. Maar de koryfeën achtten dit niet het belangrijkste deel hunner taak. Voor hen werd het voorzeggan middel om tot een verhevenen doel, de godsdienstige opleiding en zedelijke verbetering des volks, te komen.

Wat nu die voorwetenschap zelve betreft, schreven ook de beste profeten haar toe aan de bijzondere betrekking, waarin zij zich tot hun God geplaatst gevoelden. Intusschen

achtten zij toch — en dit verdient de aandacht — het waarnemen van de teekenen der tijden en het trekken van de juiste gevolgen daaruit geene voor anderen volstrekt onmogelijke zaak. De subjectiviteit deed volgens hen veel af. Allen hadden ooren om te hooren, oogen om op te merken. „Van God geleerd is ook de landman”, zegt Jezaja, „als hij ploegt en egt, zaait en maait op zijn tijd. Dan toch heeft zijn God hem den weg gewezen.”

Opmerkelijk is ook dat de schetsen der toekomst, die in de profetische geschriften voorkomen, zelden in veel bijzonderheden treden. Zij schilderen de ellende, die voor de deur staat, en het heil, waarop zij daarna hopen, met hooge, vaak met schrille kleuren, maar hoe het alles precies zijn zou, dat wisten zij niet.

Wagen zij zich aan de détails, dan vergissen zij zich, wel niet altijd, maar toch dikwijls. Amos heeft aan Jerobeam II, Jeremia heeft aan Jojakim en Zedekia voorspellingen gedaan omtrent hun uiteinde, die niet in vervulling gingen. Hozea meende dat de Israëlieten weer naar Egypte gevoerd zouden worden; Jezaja dat Samarië zonder slag of stoot vallen zou; Haggai dat de luister van den tweeden tempel dien van den eersten zou overtreffen, — maar van dat alles is niets gebeurd. En zoo is er oneindig veel meer. Ook de gouden eeuw, die verreweg de meesten in de toekomst verwachtten, is niet aangebroken.

Men heeft dit wel eens willen ontkennen of verbloemen. Van de onderstelling uitgaande, dat een waar profeet onfeilbaar

moest zijn, kunnen nog velen zich niet verzoenen met het denkbeeld, dat die Israëlitische godsgezanten als gewone menschen aan vergissingen bloot stonden. Anderen meenen, dat, als het zoo is, hunne profetische waarde geringer wordt. Doch de profeten zelve en hunne tijdgenooten stelden dezen eisch der onfeilbaarheid niet; ten minste in den regel niet. Elia's woord tot Achab: „de honden zullen uw bloed lekken,” wordt door hem zelve later weer ingetrokken. Micha's bedreiging dat Jeruzalem verwoest zou worden in den Assyrischen tijd, is niet vervuld en wordt ook een eeuw later als niet vervuld beschouwd, zonder dat Micha's prestige er onder lijdt. Ja, Jeremia en anderen hebben het zeer duidelijk uitgesproken, dat elke profetie voorwaardelijk is en door God kan teruggenomen worden. „Jahwe,” zeggen zij, „kan berouw hebben over het kwade, daar hij een barmhartig God is.” Dit is b. v. het thema van het boek Jona, volgens hetwelk de stad Nineve gespaard wordt, omdat de inwoners zich nog tijdig bekeeren. Ook het omgekeerde komt voor. Zoo wordt erkend, dat God beloofd had, het koninklijk geslacht der Davididen en het priesterlijk geslacht der Eliden tot in eeuwigheid te handhaven, maar dat desniettemin, wegens allerlei verkeerdheid, later tot hun ondergang besloten werd.

Er zijn enkele bijzonderheden, waarop men zich vooral heeft beroepen voor de bovennatuurlijke voorwetenschap der profeten. Sommigen hebben, zegt men, de Babylonische ballingschap voorspeld. Tot op zekere hoogte is dit waar. Jeremia voorzag de catastrofe; ook zijn ambt- en tijdgenoot

Habakuk kondigde de komst der Chaldeënen aan, evenals Jezaja een eeuw vroeger die der Assyriërs. Maar deze vijanden waren, toen de genoemde profeten spraken en schreven, in het gezicht.

Verder maakte grooten indruk, dat genoemde Jeremia den duur der ballingschap bepaald heeft op 70 jaren. Intusschen hebben wij juist hierin een bewijs voor wat ik beweerde: dat zelfs degene, die het meeste oog had op de toekomst, toch alle omstandigheden, ook de tijdsomstandigheden niet wist. Vooreerst moet het ons treffen, dat de profeet hetzelfde getal 70 noemt onder de regeering van koning Jojakim in 604 v. C. en vele jaren later onder zijn opvolger Zedekia. Het is dus, volgens hem zelven, een rond getal. Beschouwen wij het anders, dan is het onnauwkeurig. Want de ballingschap heeft, als wij van de verwoesting van Jeruzalem in 586 v. C. af tellen, 50 jaar geduurd, korter dan Jeremia, langer dan Ezechiël ze geraamd had, toen die ze op 40 jaar of één mensenleeftijd stelde.

De Joden wisten ook wel dat het woord van Jeremia niet precies was uitgekomen. Ruim vier eeuwen na hem vroeg een apocalyptisch schrijver ¹⁾: hoe het toch stond met die 70 jaren? of ze nooit vervuld zouden worden? Hij voegde er een kunstige berekening bij, volgens welke dat nog wel geschieden kon. Hij vermenigvuldigde namelijk de 70 jaren met 7, zeggende dat elk jaar bij Jeremia eene jaarweek of tijdvak van 7 jaar beduidde. Men zal misschien niet begrijpen,

1) Over de apocalypstick, die met het boek Daniël begint, later meer.

hoe die apocalypticus er toe kwam om in 165 v. C. nog te vragen, wanneer de 70 jaren van Jeremia vervuld zouden worden? Immers waren toen de Joden al lang weer te Jeruzalem. Het is waar; maar de profeet had er bijgevoegd, dat dan een heerlijke tijd aanbreken en Israël volkomen gelukkig zou zijn. Hiervan nu was, nog in de tweede eeuw v. C., niets gekomen. De ellende was zelfs grooter dan ooit te voren. De meeste Joden waren daarom liever in den vreemde dan in hun land, waar zij het slecht hadden.

Voor ons echter is dat gemis aan voorwetenschap bij Israël's profeten geen beletsel om hen als godsmannen te eeren. Want wij verlangen niet van hen dat zij alles wisten. Wij achten hen hoog, niet om hunne voorzeggingen, maar om hun vertrouwen op God. Zij hielden vast aan den Onzienlijke, d. i. aan den triomf van waarheid en deugd. Zij stredden, elk op zijn wijs, voor het koninkrijk Gods en zijne beginselen in tijden, waarin daartoe veel moed behoorde. Dat zij zoo vast in hun God of in de macht der hemelsche gerechtigheid geloofden, blijft hun grootste verdienste.

Een breede plaats in hunne profetieën van de toekomst nemen de messiaansche verwachtingen in, van welke de verwachtingen aangaande de komst van den Messias een onderdeel zijn. Velen verbazen zich over de naïveteit, waarmede de profeten zich in eene aanstaande

gouden eeuw vermeiden. In niets, zeggen zij, komt meer uit, welke dweepers en fantasten zij waren, dan in deze godspraken, welke, hoe wel gemeend ook, enkel illusiën, nooit te verwezenlijken droomen behelzen.

Zelfs een man als Ed. Reus, die niet verdacht kan worden van gemis aan waardeering der profeten, durft hen op dit punt niet in bescherming nemen. „De zonderlinge messiaansche verwachtingen,” schrijft hij ¹⁾, „welke door de uitkomst gelogenstraft zijn, roepen slechts een glimlach op ons gelaat — een glimlach, die lang niet altijd van sympathie getuigt.”

Men is misschien geneigd, dit Reuss na te zeggen. „*Sancta simplicitas!*” denkt menigeen. „Wat waren de menschen vroeger toch bekrompen!”

Het zijn — dat moet erkend worden — sanguinische schetsen, welke de profeten van de toekomst ontwerpen, schetsen, waarbij niet slechts de werkelijkheid, maar ook de mogelijkheid uit het oog schijnt verloren. Herinneren wij ons enkele trekken!

Nadat Israël door lijden gelouterd is — zoo stellen de profeten het zich voor — richt Jahwe een nieuw verbond met zijn volk op. Hij woont dan — hetzij met, hetzij zonder theocratisch vorst naast zich — in het midden van zijn volk en troont op den berg Zion; de oude symbolen van zijne nabijheid, wolkkolom en vuurzuil, ontbreken niet.

Van alle kanten stroomen nu de verstrooide Joden naar Jeruzalem. Bergen worden vlak, dalen effen voor hun voet.

1) Prophètes I, 45 sv.

De onvruchtbaarste woestijnen veranderen zich op Gods machtsspreuk in de heerlijkste landouwen, en hij zelf trekt aan het hoofd zijner legerscharen vooruit.

De andere volken richt God. De heidenen, die overblijven, bekeeren zich, zij huldigen Israël's God en zijn volk met geschenken. Op weg naar Jeruzalem vindt men hen.

De Israëlieten hangen hun God dan innig aan. Het land is zoo vol Godskennis, dat er zelfs geen afzonderlijke profeten meer noodig zijn. Allen worden profeten, en er heeft ook een bijzondere uitstorting van heiligen Geest over allen plaats. Gods wet is nu in de harten geschreven. Men dient Jahwe en hem alleen.

De goddelijke zegen wordt daardoor groot. Zelfs de wilde dieren ondervinden er den invloed van. Zij leggen hunne booze natuur af, en worden huisdieren, volgbaar en onschadelijk; de wolf ligt bij het lam, de panter bij den bok, de leeuw bij het kalf, de berin bij de koe; kleine kinderen weiden hen, zuigelingen spelen met basilissen en adders. Ja, God sluit zelfs een verbond met die dieren, welke nu geen schade meer doen. Alle roofdieren worden verwijderd.

Ook op de natuur straalt de messiaansche glans. Een vruchtbare schepping is het loon van aller vroomheid. Het waterlooze land heeft thans overvloed van water; alle dalen stroomen en worden tot bruisende beken, die de dorre akkers drenken; men woont als aan wateren ¹⁾. Geen wonder dat er vruchtbare tijden komen; dat de bergen van most druipen,

1) Bedenk, dat de profeet in het dorre Palestina schrijft.

de heuvels van melk drijven. Alle weiden zijn vol vee; gebrek en hongersnood, vroeger zoo gewoon, kunnen de Israëlieten niet meer plagen.

Niet alleen de aarde, zelfs de hemel wordt nieuw; de sterren stralen met meer luister; de zon geeft zevenmaal meer licht, en de maan wordt zoo lichtgevend als de zon was.

De menschen krijgen dan veel kinderen — een echt Israëlietisch ideaal, gelijk men weet — en beleven slechts genoeg aan hen. Wel blijven allen sterfelijk; het geloof aan de onsterfelijkheid openbaart zich eerst zeer laat, en dan nog in den vorm van opstanding uit den dood, die ook sterfelijkheid onderstelt. Maar de menschen, — en dat is het groote verschil — bereiken in die toekomst toch een heel hoogen ouderdom, van minstens honderd jaren; de meesten worden veel ouder.

In die dagen zal het ook vrede op aarde en in het land zijn. De Joden worden niet meer verdrukt, en niemand pleegt geweld meer aan hen. Want God wil vrede. Daarom worden dan de vestingen met de strijdwagens en paarden verdelgd, want men behoeft ze niet meer. Boog, zwaard en lans worden gebroken en omgesmeed tot ploegen en wingerdmessen. Immers men kan het ijzer nu beter gebruiken dan tot krijg, en oefent zich ook niet meer in den wapenhandel.

Voor dit alles brengt Israël dan lof en dank aan zijn God toe; jammerklacht en noodkreet zijn uit het land geweken; overal hoort men slechts gejuich en gejubel, het vroolijk gezang eener rijk beweldadigde natie!

Dit is geen beeldspraak, maar verwachte werkelijkheid. Verwacht, inderdaad — en niet vervuld. Het contrast tusschen de wereldgeschiedenis van 25 eeuwen en deze opgewonden beschrijvingen is treffend; het is zoo groot, dat er aan geen verzoening te denken valt.

Men moet ook niet zeggen: „dat zal misschien nog wel gebeuren, alles kan eens vervuld worden.” Want dit zou niet genoeg zijn. De hier geschetste toestanden hadden aanstonds, althans spoedig, moeten aanbreken. Stel zelfs dat de Joden nu weer naar Jeruzalem gingen, dan zou nog de staat van zaken een andere wezen. De herstelling van deze nationaliteit op die wijs en in zulk een omgeving had ten tijde der Assyriërs en Babyloniërs of desnoods der Perzen moeten plaats grijpen. Nu is ze ondenkbaar. En voor de overige volken is natuurlijk niet het geringste van deze idealen, althans in dien vorm, te wachten.

Wat dan met al die messiaansche bladzijden aan te vangen? Hoe er over te oordeelen?

Moeten wij met Reuss zeggen: „dit is de taal van opgewonden dweepers; kinderen in de boosheid, maar ook in het verstand; bedriegers wel niet, maar bedrogenen; lijders aan hallucinaties en utopieën”?

Ik geloof het niet. Wij zouden dan den profeten groot onrecht doen. De geloofstaal, die uit hunne monden ons tegenklinkt, verdient nog na eeuwen een betere waardeering. Voorzeker, oppervlakkig spreken zij de grootste

dwaasheid. Maar in den grond is het hooge, goddelijke wijsheid, die deze mannen ons doen hooren.

Of wat zou men dan willen?.... Dat de profeten hadden gezegd wat wij van anderen en ook wel van ons zelve vernemen kunnen, wat zelfs Romeinsche en Grieksche dichters verkondigden: de wereld is bestemd om steeds minder te worden of ongeveer hetzelfde te blijven? Hadden zij moeten erkennen: er is geen betere maatschappij mogelijk dan deze, in welke wij zoo vaak bedroefd worden door zonde en lijden; een wereld waarin de schoonste inspiraties, de edelste gedachten vaak wijken voor de slechtheid, het eigenbelang? Hadden zij moeten prediken: ja, cynische, sceptische menschen, gij hebt gelijk, het heeft weinig nut God te dienen, er is geen loon verbonden aan zieleadel? Hadden zij moeten leeren: bidt en streeft maar niet, dat het koninkrijk Gods komt; want het is een holle klank, waarbij de man, die de wereld en het leven kent, glimlacht?

Zeker, dat hebben zij niet gedaan, en — rondit gezegd — zij hebben gelijk gehad. In de taal hunner eeuw en in de vormen van hun tijd hebben zij de waarheid des geloofs hoog gehouden. Op de vleugelen der inspiratie zijn ze gestegen boven de werkelijkheid, wier onvolkomenheden zij kenden. Tegen de klippen aan, om zoo te zeggen, hebben zij gehoopt. Zij hebben, te midden van een wereld vol ellende, zich getroost met de gedachte, dat die slechte en gebrekkige dingen toch voorbij gaan; dat er een toekomst

verborgen is in den heiligen God en in het diepst van het menschelijk hart. Zij hebben van die toekomst gestameld in klanken, die niemand, vooral thans, geheel bevredigen; en die toch, wel beschouwd, de oudste en warmste melodieën zijn van het geloof aan 's menschen hoogste bestemming, het ideaal, dat nog zoover van ons af is en toch niet gansch buiten ons bereik ligt.

Deze wereld is niet, gelijk zij zijn moet; en wij zijn niet, gelijk wij zijn moeten, nu niet en nooit, geen enkelen dag, geen enkel uur van ons leven. Ziedaar het punt van uitgang, welks juistheid wel weinigen betwisten zullen.

Nu kan men, dit erkennende, twee wegen inslaan. Men kan zeggen: dat moeten wij nemen, zooals het is; dat is nu eenmaal niet anders; dat zal ook wel nooit anders worden. — Zoo spreken, zoo denken wij vaak. Maar is dat het beste? Neen, want ons hart getuigt er tegen, ons geweten heeft er geen vrede mee.

Als de profeten niets hadden kunnen leveren dan donkere schetsen van de ongerechtigheid dezer wereld, het leven zonder God en naar booze beginselen, zij zouden wel verdienen gehad hebben, maar enkel als boetpredikers. Nu zijn zij ook troosters geworden. Zij hebben namelijk nog een anderen weg ingeslagen en, op grond van de diepste ervaring, kennende het in elk hart sluimerend bewustzijn, voor altijd het geloof gewekt aan eene betere toekomst. Wat toch is de messiaansche verwachting in hare verschillende schakeeringen anders dan de overtuiging dat het niet zal

blijven gelijk het is? Achter de donkere wolken, die de wereld en ons bedekken; achter den strijd der volken en der meeningen; achter onze baatzucht, ijdelheid en laagheid — is stralend licht, is vrede, is zieleadel, Ja, er bestaat een „beter ik”, en dus ook een godsrijk. En dat godsrijk nadert, het komt, het is zeker. Onrecht is niet de bestemming des menschen, slechtheid brengt geen zegen, goddeloosheid geen heil. De oppervlakkigheid wacht alles van zinnelijkheid, van zelfzucht en materialisme; de kortzichtigheid leeft van berekening, van winstbejag, van eigenbelang. Men meent het zoo te vinden, maar wordt altijd weer teleurgesteld. De profeet weet het veel beter. Want hij heeft van zijn God geleerd, dat de ware zegen van boven komt; dat die weggelegd is voor iederen vrome; dat hij het loon is van een leven met hoogere bedoelingen, welke zich oplossen in zelfvolmaking door God. Hij weet, dat dit geen illusiën zijn maar wel gegronde verwachtingen, die aan ons allen vervuld kunnen worden.

II.

Amos en Hozea.

Toen ik in de Inleiding boven over Elia en Eliza schreef, liet ik het licht op oude bekenden vallen. Datzelfde geldt niet van de twee, wier namen aan het hoofd van dit opstel prijken. Van hen weten velen niet meer dan die namen; wat zij gedaan en geleerd hebben, is voor de meesten een geheim.

Ik wil trachten, den sluier, waarmede hunne beelden bedekt zijn, een weinig te lichten. Maar vooraf ga de vraag, die voor de hand ligt: waarom zijn Amos en Hozea zoo weinig bekend?

Oppervlakkig zou men meenen dat zij vrij wat meer bekend moesten zijn dan hunne beide pas genoemde voorgangers. Immers zij hebben geschreven, en hunne boeken zijn nog in ons bezit, terwijl Elia en Eliza ons geen letter schrifts nalieten.

Amos en Hozea kan men dus dagelijks weer hooren, men kan ze lezen zooveel men wil. Zij zelve zullen, als wij het wenschen te weten, precies zeggen wat zij bedoelden en predikten. Aangaande de twee anderen daarentegen moeten wij ons behelpen met overleveringen, die veel heilige sage en weinig nauwkeurige historie bevatten. Door het

blinkend gewaad heen, uit waarheid en dichtung geweven, is het moeilijk hun eigen wezen te ontdekken.

Doch zie — ofschoon de omstandigheden in dat opzicht Amos en Hozea bijzonder gunstig waren, zijn die beide profeten toch zoo weinig populair, dat b.v. iemand, die een oratorium op één van beiden componeert, gelijk Mendelssohn op Elia gedaan heeft, ternauwernood denkbaar is.

Hoe dit te verklaren?

Er zijn onderscheiden redenen voor. Vooreerst zijn Elia en Eliza meer mannen van de daad geweest, en hunne daden — schitterende daden — hebben diepen en blijvenden indruk gemaakt. Van Amos en Hozea zijn geen handelingen, bijna zelfs geen lotgevallen opgeteekend. Wat wij van hun doen en laten uit hunne geschriften weten, is bitter weinig, en elders wordt er evenmin iets van gemeld. Slechts bij uitzondering hebben zij in hunne godspraken een klein stukje biographie gelascht. Wat Hozea betreft, is het zelfs zeer twijfelachtig of de twee bladzijden uit zijn boek, die ons iets van zijn huwelijksleven verhalen, wel gebeurtenissen uit zijn leven bedoelen; het kan best zijn dat zij geheel als „gelijkenis” verklaard moeten worden.

Daarbij komt nog iets, en dat is een tweede reden waarom de twee laatste profeten van het noordelijk rijk in de algemeene schatting achterstaan bij hunne groote voorgangers. Elia en Eliza hebben succes gehad; en men weet, hoe veel dat afdoet in deze wereld. De strijd dier oude godsmannen tegen den vreemden Feniecischen en Kananeeschen eeredienst

was geëindigd met hunne zegepraal, Dit was een sterk feit geweest. De machtige dynastie der Omriden was door hen ten val gebracht. Het oud-Israëlietisch element, dat in de Kananeesche beschaving dreigde te gronde te gaan, was door hen gered. Zij hebben Israël weer in de nationale richting gedreven; het streven is door hen een ander geworden. Het koninklijk huis der Jahwistische Nimsiden brachten zij op den troon.

Slechts de Maccabeën zijn met Elia en Eliza te vergelijken. In den beginne gansch alleen staande tegenover Achab en Jezebel, zijn zij geëindigd met volk en leger te winnen, ja over de regeering des lands te beschikken. Exclusief als weinigen, hebben zij desniettemin of liever daardoor gezegevierd. Een afgeronde overtuiging is voor het welslagen alles waard. Mannen van dien stempel brengen oneindig veel tot stand. Wien zweven uit het verleden en het heden, uit de algemeene en de vaderlandsche historie geen gestalten van hetzelfde type voor den geest?

Waren Amos en Hozea zoo veel minder? zal men vragen. Neen, maar zij hebben het minder getroffen. „De fortuin helpt de stoutmoedigen,” zegt een spreekwoord. Het is zoo, doch de omstandigheden zijn niet altijd even dienstig. Amos en Hozea, die ruim honderd jaar later dan genoemde koryfeën leefden, konden een zinkend rijk niet meer redden. Het was, toen zij optraden, reeds opgeschreven ten ondergang. Zij deden wat zij meenden te moeten doen om het in zijnen val tegen te houden. Maar de vernieuwing

van het volksbestaan was niet meer mogelijk. Zij zagen het zelve in. Daarom is hun werk schijnbaar onvruchtbaar gebleven. En het zou misschien geen enkel spoor hebben nagelaten, indien niet hunne geschriften van hen waren blijven getuigen.

Doch zelfs dit is niet een zoo groot voordeel als het schijnt. Want gelijk ik reeds vroeger opmerkte ¹⁾, die geschriften zijn zeer duister, vooral wanneer men, zooals de meesten wel moeten doen, ze leest in eene vertaling. Ik herinner mij, eens een vader wanhopig gezien te hebben over zijn zoon, die, ofschoon volwassen en tamelijk kundig, tevergeefs de raadselachtige redenen van den profeet Hozea in de Statenvertaling trachtte te doorgronden. De bezorgde vader zei mij te vreezen, dat zijn zoon er zijn verstand nog bij verliezen zou.

Maar zelfs de deskundige, die het oorspronkelijke lezen kan, is geenszins altijd gereed met zijne verklaring van dergelijke moeilijke stukken. Hoe vaak het schier onmogelijk is, het rechte licht te ontsteken, blijkt zijdelings daaruit dat er zooveel uiteenlopende verklaringen van Hozea's godspraken, en ook van die van Amos gegeven worden.

Het is dus heel natuurlijk dat de beide laatste profeten van het noordelijk rijk onbekend en misschien daarom ook onbemind zijn. Toch verdienen zij een beter lot. Want wel verre van beneden hunne voorgangers te staan, overtreffen zij hen veeleer. Op hen doelde ik met hetgeen ik boven schreef ²⁾.

1) Zie boven blz. 11. — 2) Blz. 17.

Met Eliza eindigt de hooge profetische richting, door zijn grooten voorganger gewekt, of laat ik liever zeggen: zij sluimerde een tijdlang, om straks in nog grooteren dan hij was, te herleven, ja schooner, heerlijker te herleven.

Daarom wil ik nu trachten, ook die jongere profeten mijne lezers te leeren kennen en eenige belangstelling voor hen te wekken.

Amos zal ons het eerst en het meest bezig houden. Hij trad nog vóór het midden der 8ste eeuw v. C. in het noordelijk rijk op. Daar regeerde toen een machtig en gelukkig koning, Jerobeam II geheeten, de vierde vorst uit de nationale dynastie, welke de oude profeten op den troon gebracht hadden in plaats van de Feniecisch-gezinde Omriden ¹⁾. Door en onder hem bereikte zijn stamhuis een bloei en het gansche rijk van Israël eene welvaart, welke aan den tijd van David herinnerden, toen twee en een halve eeuw geleden. In schoone poëzie, de zoogenaamde Bileams-orakels, is deze laatste glansperiode van het weldra verbleekende Ephraïm vereeuwigd. Hamat was weer de noordelijke grens, Moab cijsnbaar, Syrië machteloos, Juda onderworpen. Wanneer de Syriërs straks onder Pekah weer in Israël komen, verschijnen zij niet, gelijk vroeger, als vijanden, maar als vrienden en bondgenooten.

Helder stond de zon aan den nationalen hemel; de staat

1) Zie boven blz. 37.

scheen allerminst bestemd om onder te gaan. Dichters zongen Jerobeam's lof. Hij heette Israëls redder en verlosser; de ster van Jacob; de held, die den schedel van Moab verbrijzeld en al zijne vijanden verpletterd had. De profeten voorspelden hem om strijd het beste. Als hun aller tolk wordt Jona, de zoon van Amittai ¹⁾, genoemd, dezelfde aan wiens naam de latere sage de verhalen van de schipbreuk en van Ninevé's bekeering, het driedaagsch verblijf in den visch en den wonderboom heeft vastgeknoopt, welke alle in het boek Jona zijn overgeleverd.

Slechts één stemde niet met al die jubelkreten in. Hij heeft misschien een tijdlang gezwezen, maar eindelijk drong zijn hart hem tot spreken. Als de ure gekomen is, geeft hij aan zijn overkropt gemoed lucht. Hoor! Juist terwijl te Bethel in het koninklijk heiligdom bij het offerfeest pauken en trompetten weerklinken; te midden van den koorzang, waarvan de priester Amazia den hoogsten toon aangeeft; onder al die vreugde verneemt men opeens een wanklank, die de grooten en het volk doet sidderen. Het was een nieuw maar treurig lied over het koninklijk huis, over het priesterdom en al de heerlijkheid van Israël. Een sombere lijkzang, een Kassandralied was het, gezongen op deze wijs: „Gevallen is de jonkvrouw van Israël ²⁾ ze staat niet meer op! Neergestrekt ligt ze in haar eigen land, en niemand

1) Vergriekscht luidt deze eigennaam *Mattheüs*, onder welken vorm hij ons minder vreemd klinkt.

2) Eene verpersoonlijking van den staat, gelijk ook wij van de Nederlandsche maagd en de Amsterdamsche stedemaagd spreken.

richt ze op!... Israëls tempels zullen in de asch gelegd worden, zijn adel, ook de koning, zal door het zwaard vallen, en het volk zal worden weggevoerd naar een vreemd land, dat ver is en noordelijk!" Volgens zijn gewoonte lichtte Amos deze aankondiging van den naderenden ondergang met vizioenen toe.

Als een donderslag bij helderen hemel klonk dat woord in het koninklijk heiligdom te Bethel. Maar men bleef het antwoord niet schuldig. Ten hoogste verontwaardigd zond de opperpriester Amazia bericht van die drieste taal aan den koning. „Amos maakt eene samenzwering tegen u, o vorst, te midden van de scharen; het land kan al zijne woorden niet dragen. Hij verstout zich zelfs te zeggen: Jerobeam zal door het zwaard sterven en Israël in ballingschap weggevoerd worden." Of de koning dit bericht heeft beantwoord, blijkt niet. Genoeg, de priester achtte zich gerechtigd, den stoutmoedigen prediker toe te voegen: „Vertrek van hier, profeet; begeef u naar het land Juda, en verdien daar uw kost. Maar te Bethel zult gij niet meer profeteeren; want hier is de koninklijke tempel, en hier het koninklijk paleis."

Daar de priester alles en Amos niets te zeggen had, restte den godsman slechts te wijken. Doch hij ging niet zonder een heftig afscheidswoord, dat een scherpe repliek aan het adres van Amazia bevatte: „Vooreerst", zegt hij, „ben ik

geen profeet. Ik behoort niet tot het officieele gilde, en verdien dus ook den kost niet met dit ambt. Welk belang kan ik bij mijn prediking hebben? Zij levert mij niets op. Van beroep ben ik een veehoeder en een sycomorenlezer." Eigenlijk staat er: een sycomorenknijper. De vruchten van de sycomoor, of gelijk die meestal heet, wilde vijgeboom, worden namelijk tegen dat ze rijp zijn met den nagel of een mesje een weinig opengemaakt en daarna geknepen, opdat een deel van het wrange sap wegvloeie; dan zijn zij binnen drie à vier dagen rijp. Deze voedzame vrucht in het veld was Amos's gewone spijs.

„Als dus,” zoo vervolgt de profeet, „God mij roept om te profeteeren, durft gij dan zeggen: profeteer niet, spreek geen woord? Omdat gij dit gezegd hebt, zal ik u nog meer doen hooren. Jahwe's woord tegen u luidt aldus: uwe vrouw zal onteerd, uwe zonen zullen door het zwaard gedood, uw goed zal anderen toebedeeld en gij zelf zult naar een vreemd land weggevoerd worden, wanneer ook het volk in ballingschap gaat. Daar — in eene onreine omgeving — zult gij leven en sterven.”

Renan zal wel de eenige niet zijn, die de woorden van Amazia verstandiger vindt dan die van Amos. Reeds Luther, die anders in zijn stoutheid sterk aan Amos herinnert, droeg dezen ouden geestverwant geen goed hart toe. „De profeet”, schrijft hij van Amos, „brengt bijna al zijn tijd

door met schelden en dreigen, en met de prediking van het naderend goddelijk strafgericht. Het schijnt haast alsof hij daarom Amos, d. i. een last heet ¹⁾; want het is een zware, ruwe en verdriete prediker."

Ik ontken niet dat Amos heftig, te heftig was. Maar men houde rekening met den geest der tijden en in het oog dat deze godsman diep verontwaardigd was over de gruwelen, die hij moest beleven. Doch Renan ²⁾ zegt: „Dat tafereel is geweldig overdreven. Opposant quand même, ziet hij alles even zwart."

Dit hebben natuurlijk de menschen in Amos' tijd ook gezegd; dat zeggen wij, als wij zulke mannen hooren, meestal, in de oprechte meening dat het toch zoo erg niet toegaat in de wereld, waarin wij wandelen. Totdat er nu en dan eens een enquête wordt ingesteld, die vreeselijke dingen aan het licht brengt. Het kwaad kan soms zoo algemeen zijn en zulk eene hoogte bereikt hebben, dat de maatschappij eraan te gronde dreigt te gaan. Als dan nog eene waarschuwende stem klinkt, zijn wij, die de rust beminnen, zeer geneigd, haar, even als Amasia, het zwijgen op te leggen. Maar doen wij daaraan wel? En is dat zoo bijzonder verstandig?

Bezien wij het geschetste tafereel van nader bij! „Het

1) De woordstam, waarvan Amos afkomt, beteekent werkelijk last dragen.

2) Zie zijn *Histoire du Peuple d'Israel*, II, 431: „Il y a sans doute beaucoup d'exagération dans le tableau qu'il trace des crimes qui se commettaient. Homme d'opposition à outrance, Amos voit tout en noir."

was zoo erg niet", schrijft Renan. Was het wezenlijk zoo erg niet? Men oordeele.

„Hoort" — zegt Amos —

Hoort dit, gij, die de armen uitput,
 Gij, die de geringen verdrukt,
 Wanneer, spreekt gij, zal de Nieuwe Maan 1) voorbij zijn.
 Opdat wij weer ons koren verkoopen?
 Wanneer zal de Sabbat geëindigd zijn,
 Opdat wij onze magazijnen weer openen?
 Dan maken wij de epha 2) zoo klein
 En den sikkel 3) zoo groot als mogelijk is.
 Dank aan onze valsche weegschalen,
 Koopen wij dan de armen voor geld,
 De ongelukkigen voor een paar schoenen
 Zelfs het kaf van het koren verkoopen wij...

Niet alleen dus dat de Israëlietische kooplieden leefden om rijk te worden, maar zij pleegden daarvoor ook bedrog. Een van de grootste waarden vertegenwoordigden in dien tijd de slaven, die werkkracht bezaten en verkocht konden worden. Ten einde nu de armen en ongelukkigen als slaven meester te worden, brachten zij hen door het opjagen der levensartikelen en allerlei list tot een staat, waarin dezen zich gedwongen zagen, zich zelven en de hunnen te verkoopen, ten einde zoo hun schulden te betalen. Velen kochten hen voor „een paar schoenen," d. i. een kleinigheid.

Wat zegt nu Renan tot dit tafereel? Ontkent hij dat de

1) De eerste dag der maand, die als feest- en rustdag gevierd werd.

2 Een Hebreeuwsche inhoudsmaat.

3) Een gewicht.

kooplieden zoo deden? Meent hij wellicht dat Amos aan allen verwijt wat slechts door sommigen misdreven werd? Neen, hij schijnt werkelijk van oordeel dat valsche weegschalen, onzuiver gewicht, slechte waar ¹⁾ geen gruwelen en dat voor den koopman alle middelen gewettigd zijn, indien hij maar winst maken kan. Volgens hem is het oordeel van Amos de bekrompenheid zelve. „Zijne denkebeelden over de slechte rijken, de dieven in den handel, de mannen van zaken en de opkoopters zijn die van een eenvoudig man uit het volk, geheel vreemd aan alle staathuishoudkunde” ²⁾.

Heilige onnoozelheid! Zulk een naief man — „de patroon der radicale publicisten”, gelijk Renan hem noemt ³⁾ — hij kan, hij wil maar niet begrijpen dat in den handel alles geoorloofd en diegene de bekwaamste is, die het meeste steelt! Hij heeft geen verstand genoeg om te beseffen dat bedriegen, opjagen, uitzuigen de tooverwoorden zijn, waarmee men zijn schatten verdienen moet!

Arme Amos! Wat weet een beschaafd mensch der 19^{de} eeuw deze dingen veel beter dan gij!! Of zouden soms de hoogste wijsheid en de waarheid toch aan uwe zijde zijn? ... Ik acht het, ronduit gezegd, bijzonder waarschijnlijk. Ik vind het flink, ik vind het braaf, dat iemand de dingen bij hun waren naam noemt.

1) Kaf voor koren.

2) „Les idées d'Amos sur les mauvais riches, les marchands voleurs, les gens d'affaires, les accapareurs, sont celles d'un homme du peuple, étranger à toute idée d'économie politique.”

3) P. 425.

Ook tegen de weelde trekt de profeet te velde. Dat vooral schijnt zeer overdreven. De maatschappij, zegt men, kan immers niet buiten de weelde. Zij houdt zonder deze op aantrekkelijk te zijn. De mensch toch zal bij brood alleen niet leven; ook wetenschap en kunst heeft hij noodig. En deze twee, inzonderheid de laatste, bloeien enkel bij den overvloed. Zij tieren alleen welig op een bodem, door de weelde bereid.

Voorzeker, de weelde op zich zelf is geen kwaad. Maar indien zij een premie op het bloedzweet der armen is, dan wee haar! En het is deze weelde, die Amos verafschuwt; de weelde, die ten koste van veler ellende wordt verkregen, die voornamelijk of louter in zingenot bestaat, en die zich niet bekommert om anderer leed noch om de nationale belangen.

Gelegen op ivoren bedden 1)
En op hunne rustbanken uitgestrekt,
Zingen zij bij den klank van de cither,
Bij allerlei muziekinstrumenten,
Dan drinken zij wijn uit kannen
En zalven zich met kostbare olie,
Maar zij bekommeren zich niet om de breuk van Jozef 2),
Zij vragen niet naar de ellende des volks.

Dit en meer sprak Amos te Bethel, en ook elders mis-
schien. De afschuw van het onrecht was nu eenmaal in
hem; en het liet zijne ziel geen rust. Hij moest en hij zou

1) Aan het feestmaal. De ouden aten aanliggende.

2) Het verval en de dreigende val van den staat.

het zeggen, al stond hij alleen. Hij had van zijnen God het woord gehoord, en het brandde hem als heilig vuur op de lippen. Al was hij maar een herder en wilde-vijgenlezer, hij moest, hij zou het zeggen. En hij zei het . . . Maar wij weten, met welken uitslag. Men vond zijne heftige taal onuitstaanbaar, hem gevaarlijk voor de rust van den staat. „Pak u weg!” sprak de priester; en hem restte niets anders. Amos ging.

Waarheen ging hij? Naar Thekoa, eene stad in het zuidoosten van Juda, te midden van bergen, dicht bij de Doode Zee gelegen.

Misschien woonde hij daar vroeger ook al. Velen meenen dat hij er geboren was, doch dit is onzeker. Het kan wel zijn dat Amos een Israëliet van het noorden was, die nu uit zijn land naar Juda verbannen werd; het kan ook zijn dat hij op zijn zwerftocht met zijne kudden uit het landelijk Thekoa naar het koninklijk Bethel was gekomen, om daar van zijn God en al wat in zijn hart was te getuigen. Ik laat dat in het midden, omdat het, ofschoon een betwist punt, voor mijne lezers weinig belang heeft.

Naar Thekoa dan, hetzij terug, hetzij voor het eerst! Wat ging hij er doen? Vatte hij er zijn taak als veehoeder weer op. Het schijnt wel. Doch wat wij vooral willen weten, is dit: bleef Amos er werkzaam als godsmann? Op die vraag geeft zijn boek het bevestigend antwoord. Dat toch is te Thekoa geschreven.

Zoo is hij het eerste voorbeeld van een profeet, die de pen voerde; zijne voorgangers spraken slechts. Doch tot zwijgen veroordeeld, wil hij het nu op die wijs ook zeggen. Zoo zal hij dan toch zijne gedachten openbaren. Het zou tevens tot een getuigenis zijn. Mocht al de tijdgenoot hem veroordeelen, het nageslacht zou hem stellig rechtvaardigen.

Daarom schreef Amos, en hij schreef goed. De bewering van sommigen, o. a. van den kerkvader Hyronymus, dat zijn stijl aan zijn zijne boersche afkomst herinnert, is geheel uit de lucht gegrepen. Amos schrijft schoon en eenvoudig. In dichterlijke vlucht — het is waar — doet hij voor enkelen onder, al is ook de zijne niet gering. In keurigheid van uitdrukking overtreft hij de meesten. Eigenaardig is zijn beeldspraak; maar smaakvol en frisch. Hij houdt van woordspelingen en refereinen. Als proeve van de laatste diene slechts het bekende woord, dat hij zevenmaal aan het adres van enkele volken herhaalt. Ik bedoel den aanhef: „Om drie zonden van u en om vier mag ik u niet vrijspreken.” Hij bedoelt: „om uwe vele ¹⁾ verkeerdheden moet het gericht aan u voltrokken worden.” Nog treffender misschien is een elders steeds weerkerend slotwoord: „Ik waarschuwde u, en toch... toch zijt gij niet tot Mij weergekeerd, spreekt Jahwe.”

Amos heeft zelfs zoo veel stijl, dat men vraagt: hoe kan een eenvoudig veehoeder of herder dit zoo fraai en dichterlijk

1) Twce op elkaar volgende getallen, naast elkaar geplaatst, geven in het Hebreeuwsch iets oneindig groots te kennen.

boek geschreven hebben? Blijkbaar toch heeft hij zijne redenen niet alleen opgeteekend, maar ze ook met zorg te zamen gesteld en er schrijvende de hulp der kunst bij ingeroepen.

Men kan zich in die Judeesche streek met hare nomadische bevolking, welke een gansch ander karakter droeg dan de oud-Hollandsche, waarin onze Huibert Poot is opgegroeid, zulk een ontwikkeling nauwelijks denken. Toch stond de algemeene beschaving in Juda en Israël toen op een hooger en trap dan men wellicht vermoeden zou. In denzelfden tijd ten minste konden te Jeruzalem — en waarom dan ook niet te Thekoa? — vele menschen lezen en schrijven; de kinderen leerden het al. Wij weten dit door Jezaja; en nog iets anders weten wij, dat ook zeer merkwaardig is.

De werklieden van die eeuw verstonden de lees- en schrijfkunst evenzeer. In het jaar 1881 is toevallig een belangrijke ontdekking gedaan. Spelende Jeruzalemsche kinderen zagen vreemde letters op een rotswand gebeiteld. 't Was boven in een oude tunnel of waterleiding, onder koning Hizkia gemaakt. De inscriptie was vervaardigd in het oude Hebreeuwsche schrift, dat er gansch anders uitzag dan het tegenwoordige; het was hetzelfde ongeveer als het Fenicisch letterschrift, waaruit onze eigen letters zijn voortgesproten.

Welnu, die Jeruzalemsche inscriptie, welke niet veel jonger dan Amos' boek is, bewijst dat toen zelfs de arbeiders lezen en schrijven konden. Want ze is van de mijnwerkers, die de tunnel boorden om het water van een bron in het oosten der stad Jeruzalem meer zuidwaarts te leiden. Men naderde

elkander van twee zijden ; zoo hoorde men ten laatste elkanders beitel, daarna elkanders stemmen, totdat men elkander de hand reiken kon ; toen vloeide het water door de rots heen. Die laatste oogenblikken van verrassing en succes op den met moeite volbrachten arbeid zijn door de mijnwerkers zelven vereeuwigd in een thans weer voor allen leesbaar schrift.

Amos was dus op het punt van letterkundige ontwikkeling te Thekoa misschien niet eens een uitzondering. Het kan best zijn dat de bedouinen van dien tijd, de zwervende veehoeders en herders, vrij wat hooger stonden dan de tegenwoordige in diezelfde bergstreek van Juda. Deze laatsten toch onderscheiden zich volgens alle reizigers — Gabriel Charmes ¹⁾ Herman Guthe, George Ebers ²⁾ en anderen — door een zeer woest uiterlijk en eene niet minder woeste inborst. Van hunne vrouwen weet Charmes niets beters te getuigen dan dat zij afschuwelijk zwart en vull zijn. ³⁾ Welken anderen indruk krijgt men van de oudere Hebreeuwsche door die «wijze» vrouw van Thekoa, welke in de dagen van David bij den veldheer Joab ontboden werd om zijn vorst in schoone taal de waarheid te zeggen.

Het onderscheid tusschen de vroegere bevolking en de hedendaagsche schijnt al even groot geweest te zijn als het

1) *Revue des Deux Mondes* XLVI, 844: „des bédouins à mine sauvage, armés de grandes carabines, conduisaient leurs troupeaux aux pâturages.”

2) *Palästina in Bild und Wort* I, 154: „Sie sind recht wild und zügellos.”

3) „D'affreuses bédouines d'une noirceur et d'une saleté repoussantes.”

verschil tusschen het landschap van toen en van heden. De woeste bergvlakten, die nu bijkans kaal zijn, waren toen door bebouwing vriendelijke, welvarende streken geworden. Thekoa, dat in de 12de eeuw onzer jaartelling geheel vernield is — slechts een enkele ruïne herinnert nog aan de stad — was bovendien prachtig gelegen. Vooral de panorama's waren en zijn schitterend. In het noorden ziet men den zoo-genaamden Frankenberg met zijne scherp geteekende lijnen; daarachter rijst de Olijfberg op. In het oosten vertoont zich aan den horizon het door de middagzon rose getinte Moabietisch gebergte. Op vele punten blinkt de blauwe spiegel der Doode Zee door de valleien heen, langs welke in den regentijd de bergstroomen bruisen, die zich over de rotsen een weg naar Engeddi banen.

Ja, het was een heerlijke landstreek, waarin Amos zijne kudden weidde, en blijkbaar is zijn diep ontvankelijk gemoed vaak door al die schoonheid getroffen, wanneer hij daar des daags en vooral in den nacht bij maneschijn en Oostersch stargeflonker ronddoolde. In zijn boek hebben die indrukken sporen nagelaten. Aan de natuur en hare verschijnselen, aan het buitenleven met zijne werkzaamheden ontleende hij zijne meeste beelden. Zoo heet David's vernederd stamhuis een gevallen hut. Zoo teekent hij de heileeuw, die hij verbeidt en met welke hij zijn bedroefde ziel troost aldus:

Zie, de dagen komen, spreekt Jahwe,
Dat de ploeger de hand reikt aan den maaier
En de druiventreder aan den zaaier.
Dan druipen de bergen van most
En alle heuvelen smelten ervan.

Doch ook de natuurfereelen op zich zelve schetst hij, vooral als zijn oog op het bergachtig landschap rustte :

Zie, Hij die de bergen formeerde...
Die het morgenrood en de duisternis maakte,
Hij die op de hoogten der aarde wandelt,
Jahwe, God der legerscharen is zijn naam.

Straks als de zon gedaald is en de sterren gaan schijnen, zingt hij :

Hij, die de Zevenster en den Orion schiep,
Die den morgen in het donker verandert
En den dag tot duisteren nacht maakt.

Of bij het aanschouwen der golvende zee :

Hij, die hare wateren roept
En ze uitgiet over de aarde....

Ook in de geschiedenis was hij zeer ervaren. Hij kende de historie van Israël, en evenzeer die van andere volken. Maar hij bleef bij de feiten niet staan. Uit de gevolgen besloot hij tot de oorzaken en omgekeerd van de laatste tot de eerste. Hij kende niet slechts de natiën, maar ook hare oorsprongen.

Men bemerkt het, hier is geen dolle dweper aan het woord ; geen man, die zich opwerpt als leeraar van anderen, ofschoon hij zelfs niets weet. Amos is geen onkundige en ook geen drijver. Integendeel, zijn uitgebreide kennis stelt hem in staat om de teekenen des tijds te onderscheiden. Zoo hoort en ziet hij wat den meesten verborgen blijft. Hij hoort den Assyriër kloppen aan de poort, en hij ziet dat er geen of weinig uitredding is voor Israël zomin als voor de naburige staten. Wie vermocht iets tegen den veroveraar ?

Ook op dit punt dus moet ik Renan tegenspreken, die schrijft: „De wereld, welke Amos kende, lag binnen een zeer engen horizont, die niet verder reikte dan Damascus en Tyrus. Van de Assyrische macht had hij geen begrip ¹⁾” Dit is onjuist. Het is waar dat hij haar meer aanduidt dan noemt, toch spreekt hij van Kir als oord van ballingschap, en Kir was een Assyrisch landschap.

Inderdaad, hij wist en begreep alles zeer goed. „Daar komt een kwade tijd,” schrijft hij, „waarin de taal der wijsheid niet meer gehoord zal worden . . . De leeuw brult reeds, wie schrikt niet op? God spreekt, wie zou niet profeteeren?”

Hij zelf zal profeteeren; want het gevaar nadert! 't Is hem alsof de laatste waarschuwingen gehoord zijn. Allerlei rampen hadden het volk getroffen; daaronder was er een geweest, die vooral diepen indruk op hem gemaakt had. Het was een geweldige aardbeving, die een paar jaar geleden Palestina geteisterd had. Op deze komt hij gedurig terug, „De bergen spleten,” schrijft hij, „de wateren overstroomden, de menschen beefden en vluchtten. 't Was een omkeering als die van Sodom en Gomorrha geweest.” Hij ziet er blijkbaar het voor-teeken in van een godsgericht. „Weer zal straks de aarde rijzen en dalen; maar dan zal er nog meer geschieden. Ik, Jahwe, zal de zon doen ondergaan op vollen middag en de aarde verduisteren op klaarlichten dag. Ik zal uwe feesten

1) „Nul soupçon de la puissance assyrienne.” Zie tegenover deze oppervlakkige beschouwing de nauwkeurige uiteenzetting van Kuenen in zijn Historisch-critisch onderzoek der boeken des O. V. II, 357 2e (uitgave).

in droefheid verkeer en uwe lofliederen in klaagzangen. Ik zal alle lenden treurgewaad aandoen en over alle hoofden zal Ik rouw ¹⁾ brengen."

Zoo schetst hij het gericht, dat met den inval der Assyriërs komen moet. Is het onafwendbaar? Misschien niet. Misschien zegt hij, heeft Jahwe medelijden met de menschelijke zwakheid. Israël's kleinheid — want het was geen talrijk volk — zou Hem bijna tot toegevendheid bewegen. Maar aan den anderen kant — van de goddelijke eischen gaat niets af. En hij kent zijn volk: de regenten, de aanzienlijken, de kooplieden zijn trotsch. Zij zullen het hoofd voor de zedewet niet buigen. Daarom, al bloedt Amos' hart er bij, verdelging en ondergang zijn stellig het einde.

Er is natuurlijk waarheid in de hoofdgedachte van Amos. Gerechtigheid verhoogt een volk, maar het kwaad bederft en verderft eene natie. Eene maatschappij, waarin de deugd met voeten getreden wordt en die geen rekening houdt met de rechten van allen, gaat vroeg of laat te gronde. Want zij verkeert in een staat van krankheid, die met hare ontbinding eindigen moet.

Maar dit geeft ons het recht niet, een nauwen samenhang aan te nemen tusschen feiten, die niet in verband staan. De aardbeving b.v., waarvan Amos spreekt, was met al hare

¹⁾ Lett. kaalheid. De Hebreëer schoor zijn haar af tot een teeken van rouw.

gevolgen, een nationale ramp, evenals hongersnood, droogte en ziekte. Door zulke rampen als de gevolgen der zonde voor te stellen beging de profeet de fout van èn willekeurig èn algemeen oordeelen. De aarde zou natuurlijk toch gebeefd hebben, al hadden de Israëlieten als heiligen geleefd. De Assyrische legers zouden, afgezien van hun handel en wandel, ingevallen zijn en het rijk der tien stammen vernietigd hebben, omdat het te klein en tegen zulk eene grootmacht niet opgewassen was.

De gebeurtenissen hebben dan ook geheel anders plaats gegrepen dan Amos zich dat voorgesteld had. Niet in den tijd van Jerobeam II, noch zelfs onder de korte regeering van zijn zoon Zacharja, heeft zich de gevreesde vijand vertoond. Wel verre van, gelijk Amos voorspeld had, door het zwaard der Assyriërs te sterven, ontsliep de vader in vrede op zijn bed en werd de zoon in een opstand gedood. En het zou nog gansch anders komen. Voordat het rijk onderging, heerschte de anarchie, die straks Hosea beschrijven en bestrijden zal.

Doch wij zouden Amos onrecht doen, indien wij de vergeldingsleer, die hier door hem toegepast werd, hem bijzonder euvel duiden. Ieder toch is kind van zijn tijd, zelfs al staat hij er in menig opzicht boven. Geheel los van de theorieën, welke de eeuw waarin men leeft beheerschen, is niemand, ook de verstandigste, de beste niet. Daarmee wordt niet beweerd dat de zonde ongestraft blijft, maar alleen dat de vergeldingsleer, welke hier door Amos gepredikt en nog door

duizenden aangenomen wordt, om het kort te zeggen: te uitwendig en daarom onjuist is.

Doch waarin hij ook dwaalde, in dit ééne stellig niet: dat hij aan den godsdienst hoogere eischen stelde dan die tot heden onder Israël bekend waren. Op merkwaardige wijs breekt hij met het leerstuk der uitverkiezing. Het algemeen geloof was als volgt: „Is Jahwe Israël's God niet? En heeft niet, door alle afgoden weg te doen, het volk zich zijne bescherming verzekerd?” Het vertrouwen was zoo vast, dat men er op rekende, ook in den grootsten krijg door Hem de overwinning te zullen behalen. Dit uitzicht werd in Amos' tijd door één woord uitgedrukt. Men sprak van den grooten Jahwe-dag. Israël's God zou op dien dag uit den hemel verschijnen om den vijand te verslaan en zijn volk voor altijd gelukkig te maken. Het zou een blijde dag voor Israël zijn.

Doch deze illusie mocht niet blijven. Weer klinkt het woordt van Amos afkeurend in de ooren: „Wee hun, die zoo naar den Jahwe-dag verlangen! Want wat zal die Jahwe-dag u brengen? Duisternis zal hij u zijn, en geen licht!” Duisternis, ongeluk, nederlaag — juist het tegendeel van wat algemeen geloofd werd!

„Maar wij zijn toch het uitverkoren volk, ons kent Jahwe, ons alleen,” zeiden de Israëlieten. Snedig luidde het antwoord van den profeet: „Ja, Ik ken u, spreekt Jahwe, u ken Ik bijzonder uit alle geslachten des aardbodems; daarom wil Ik... uwe zonden aan u bezoeken.” De uitverkiezing legt plichten op; Israël denkt slechts aan rechten.

Opzettelijk noemt Amos daarom Jahwe nooit den God van Israël, maar den God der heirscharen, den God der wereld. „Gij zijt Mij als de Ethiopiërs,” spreekt zijn God. „Of wat meent gij? Ik heb Israël uit Egypte land uitgeleid, zegt ge. Inderdaad, maar evenzeer de Filistijnen uit Kaftor en de Syriërs uit Kir.” Waar blijft nu Israël's uitverkiezing? Wat het op andere natiën voor heeft, is alleen dat Jahwe zich aan geen andere zoo door woord en daad openbaarde. Dat is evenwel een voorrecht, op hetwelk men geen aanspraken gronden kan. Heeft Jahwe Israël zoo veel gunst bewezen, dan volgt daaruit allerminst dat Hij gehouden is, nog meer voor Israël te doen. Er vloeit alleen uit voort dat de Israëlieten gehouden zijn, Hem beter dan de anderen te dienen.

Doch ziedaar nu juist het zwakke punt. Waarmee dient men God in Israël? Met offers en eeredienst, gelijk al de overige volken. Dat daarmee zich dit „uitverkoren” volk te vreden stelt, is Amos een bewijs dat het feitelijk „heidensch” is. De profeet hecht niets of althans bijzonder weinig aan kerkelijkheid. „Ik haat, Ik versmaad uwe feesten en plechtigheden, uwe offers mag Ik niet eens gaarne rieken,” spreekt zijn God. Wat dan? „Zie” antwoordt de profeet, „dit is de dienst, dien Jahwe verlangt: dat gerechtigheid stroomde als water en het recht als een eeuwig vlietende beek.” Zoo hervormt deze godsman het godsbegrip. Het leerstuk der uitverkiezing valt bij hem weg. De godsdienst wordt gezocht in de levensrichting.

Hozea, de zoon van Beëri, kwam na hem. Daar hij veel met zijn voorganger gemeen heeft, ja zelfs een en ander aan hem ontleent, kan ik na het voorafgaande kort over hem wezen. Hij heeft echter ook zijne eigenaardigheden, van welke ik enkele noem.

Vooreerst verwerpt hij minder sterk dan Amos den tempeldienst. Hij kan zich zelfs geen godsdienst zonder eeredienst denken. Priesters en offers zijn daarvoor onmisbaar. In hoofdzak echter is hij het met zijn voorganger eens. Ook voor hem hebben de kerkelijke plechtigheden geen waarde, waar de kennis van God en de gehoorzaamheid aan zijne geboden ontbreekt. Meineed, leugen, moord, diefstal, echtbreuk en gewelddadigheden zijn met den echten godsdienst onverenigbaar. Want God stelt de deugd boven brandoffers.

Ook laat hij zich niet zoo radicaal als de profeet van Thekoa over Israëls uitverkiezing uit. Van gelijkstelling dezer natie met al de andere wil hij niets weten. „Uit Egypte riep Ik Mijn zoon,” zegt zijn God; „reeds als kind had Ik Israël zeer lief.” Intusschen is die liefde slecht beloond, en daarom moet ook, volgens hem, het strafgericht, de ballingschap volgen. Maar veel meer dan Amos acht hij het mogelijk dat die uiterste maatregel niet genomen wordt. Daarom vermaant hij met grooter nadruk dan deze, dat men nog bijtijds boete doe door den echten godsdienst te omhelzen en Gods zedewet trouwer na te leven.

Ja zelfs, al komt het ergste, dan zal het tijdelijk zijn. Eens zullen de Israëlieten zich weder tot hun God wenden en in

genade aangenomen worden. „Zij zullen,” zegt hij treffend, „vele dagen alles, ook hun God en godsdienst ontberen. Maar daarna zullen zij zich vreezend weder tot Jahwe en zijn heil keeren in het laatst der dagen.”

Het sterkst klinkt bij Hozea de toon der liefde, het geloof aan Gods barmhartigheid. Op allerlei wijzen stelt hij in het licht, hoe veel verdriet men Jahwe doet met zondedienst. Want deze heeft het volk van zijn God, en God van zijn volk vervreemd. Gelijk een ontrouwe echtgenoot, die haren man vergeet voor andere minnaars, zoo heeft Israël den band tusschen Jahwe en zich verbroken. Maar op den duur moeten de twee toch weder vereenigd worden; daarvoor is de liefde te innig en te groot geweest. Het verbond zal dan opnieuw gesloten, Israël het oude geliefde volk zijn.

Doch op ééne voorwaarde, die zich in één woord laat uitdrukken: loutering. Allen moeten door het vagevuur henen. „Vele dagen zullen zij zitten zonder God en zonder hoofd, zonder offer en zalfsteen, zonder ephod en teraphim.” Het beste en heerlijkste zullen zij ontberen; ook datgene wat zij niet op prijs gesteld hebben. Maar daarna wordt het anders. In den nood leeren zij naar hunnen God en den godsdienst verlangen. Dan keert zich Gods toorn af en het woordt vervuld: „Ik zal voor Israël zijn als de dauw; het zal bloeien als de lelie, geuren als de Libanon, als de olijfboom prijken in pracht.”

Ziedaar zeer verstaanbare beeldspraak. Nationale verwachtingen, die nimmer vervuld zijn. Want noord-Israël is naar

Assyrië gevoerd, het is daar vernietigd en nooit teruggekeerd.

Toch zijn die verwachtingen verheven, ja, er ligt een diepe waarheid aan ten grondslag; een kern, die blijft, ook als de nationale vorm wegvalt. Zonder loutering geen toekomst. De bezoeken van God zijn geen vloek, maar een zegen. Al zijn ook veel rampen, die ons treffen, gevolg van onze eigen fouten, ze behoeven ons toch daarom niet wanhopig te maken. Want in deze harde school worden wij opgevoed; langs dien weg moeten wij er komen. Dat is Gods welbehagen.

Zoo schijnt het ten minste. Hozea is er diep van overtuigd. Hij ziet in het Godsgericht niet alleen eene tuchtiging, maar vooral eene liefderijke leiding. Wie hoopt het niet met hem? Wie wenscht niet dat de wereld een doel heeft en dat dit doel voor ons wordt omschreven door het schoone woord: Gods wil is 's menschen volmaking?

III.

Jezaja.

Het is thans geen geheim meer dat er twee ja zelfs drie Jezaja's geweest zijn: één, die het eerste, één, die het tweede en één die het laatste deel der Jezajaansche godspraken schreef, en dat de eerste twee door een paar eeuwen gescheiden zijn. Ik kan het nog juister zeggen. De oudste heette stellig Jezaja; van den tweeden en derden laat zich dat eigenlijk niet bewijzen. Zij zijn anonymi, die wij gemakshalve den tweeden en derden Jezaja noemen, omdat hun profetieën ¹⁾ bij die van den eersten gevoegd zijn.

Over dien oudsten hebben wij het nu; over de jongere Jezaja's bij eene andere gelegenheid.

Laat ik eerst iets opmerken over den naam, dien de profeet droeg. Het was een in Israël gewone. We kennen onderscheiden menschen, die zoo heetten. Geen vader, die hem aan zijn kind gaf, kon natuurlijk vooruit weten, of dit hem eere zou aandoen. In dat opzicht is de vader van onzen Jezaja al heel gelukkig geweest. Niemand toch heeft, voor zoover ons bekend is, dien naam met zijn symbolische beteekenis

1) Hoofdstuk 40 -55 en 56-66.

Jahwe-heil, d. i. *het heil komt van Israël's God*, met meer recht en roem gedragen dan de godsmann, die zich de verbreiding en handhaving van den Jahwedienst tot taak had gesteld. En dit beteekent te meer, als wij weten dat *Jahwe* voor hem geen zinledige klank, dat de godsdienst hem iets anders dan eeredienst was. Het zal uit zijne levensschets blijken.

Zijn vader heette Amoz ¹⁾, en woonde te Jeruzalem. Of hij een aanzienlijk man was, gelijk sommigen meenen, is niet zeker; maar het is ver van onwaarschijnlijk. Er is ten minste alle reden om te vermoeden, dat hij tot de gegoede en ontwikkelde burgers behoord heeft. Wij mogen ook gerust aannemen dat de voor zijn tijd geleerde opvoeding, welke de profeet genoten moet hebben om zoo uitstekend te spreken en te schrijven als hij deed, hem door zijn vader gegeven was.

Tot Jezaja's bekenden behoorden zelfs koningen, zoowel koning Achaz, als koning Hizkia; tot zijne vrienden de priester Uria, die het hoogste kerkelijk ambt bekleedde en als zoödanig den troon zeer na stond. Ook beteekende toen (want vroeger was dat juist andersom) het ambt van *nabi* of profeet in Juda vrij wat meer dan in het noorden. Amos en Hozea — wij zagen het — hebben geen vasten voet in hun vaderland kunnen krijgen; Amos was zelfs namens koning Jerobeam II door den opperpriester van Bethel weggejaagd. ²⁾

1) Niet te verwarren met den profeet Amos!

2) Boven blz. 47.

Welk een tegenstelling! Jezaja, ofschoon hij niet minder krasse taal sprak, was te Jeruzalem de vertrouwde van vorst en priester beiden. Hij werd officieel erkend en geeërbiedigd. Hij had inderdaad wat men eene „positie” noemt. Zijn vrouw, ofschoon zij zelve niet profeteerde, heet, alleen als echtgenoot van den profeet, „de profetes”. Hare bevalling zelfs is een feit van beteekenis, waarvan hooggeplaatsten notitie nemen.

Ook iets anders trekt de aandacht. Reeds vroeg was Jezaja het hoofd van een kring, dien hij den kring zijner „leerlingen” noemde en aan welken wij wellicht de opteekening van meer dan ééne Jezajaansche godspraak danken. Dat een jeugdig man zulk een hooge waardigheid bekleedde, pleit voor zijn talent en karakter. Trouwens van beide draagt nog zijn boek de sporen in overvloed.

Geen godsmann overtreft Jezaja in zeggingskracht; hij was niet slechts profeet, hij was ook redenaar en dichter. Hoog en heerlijk is de poëzie, waarin hij zijne prediking schriftelijk weergeeft, en bovendien leeft hij voor idealen, zooals ze slechts in edele menschenzielen oprijzen. Al wat Jezaja voelde en bedoelde, was zoo ver af van het platte en alledaagsche, dat hij het zelf meer goddelijk dan menschelijk noemde, en dit zonder eenige aanmatiging. „Ik ben iemand met onreine lippen,” zoo sprak hij, „en ik leef in een omgeving met onreine lippen. Doch het is of een seraf mij aangeraakt en hemelsch vuur op mijne lippen gelegd heeft”. En inderdaad, wanneer wij zulke menschen als Jezaja hooren, dan beseffen wij dat zij, die zoo voor hooger denkbeelden leefden, zeer

verre boven het gewone peil stonden. Ook verwondert het ons niet dat men hier aan iets zeer buitengewoons, zelfs aan bovennatuurlijke werkingen gedacht heeft. Immers zij zelven deden het, als zij den afstand maten, die hunne zienswijs en le ensopvatting van de gewone wereldsche scheidde.

De achtergrond van Jezaja's redenen en schriften is het tooneel zijner werkzaamheid: het koninkrijk Juda met de hoofdstad Jeruzalem, zijn geboorteplaats, die hij nimmer verliet. Daar trad hij, gelijk hij zelf mededeelt, in het sterfjaar van Uzzia, dat is in 740 v. C., op. Hij had een gelukkige jeugd achter zich. Onder koning Amazia, en zijn zoon Uzzia die samen ongeveer een halve eeuw regeerden, ging het Juda zeer wel. Het was een tijdperk van hoogen bloei voor den staat. Beide vorsten deden veel voor den handel en deze werd een bron van welvaart. Hoe werkzaam vooral Uzzia op dit gebied was, blijkt het best uit het korte, maar veelbeteekende bericht in het koningsboek, dat hij Elath, die belangrijke havenstad aan de Elanietische golf, voor Juda veroverde en tot een vesting maakte. Van daar uit vloeiden de koopwaren de hoofdstad toe, welke zoo een belangrijke stapelplaats werd.

De Jeruzalemmers, reeds onder zijn vader Amazia rijk, werden het nu nog meer. Hiervan was o. a. eene ver verbreide beschaving het gevolg. Niet alleen de profeten en aanzienlijken, maar velen uit het volk konden lezen en

schrijven. ¹⁾ Voor hen bestemde Jezaja zijne boeken.

Doch tegenover de voordeelen, die zulke omstandigheden aanbrachten, stonden ook ontzettende nadeelen. Er was veel weelde. Deze ontwikkelde den kunstzin en de nijverheid, maar ook de onverschilligheid, de ondeugd, de onzedelijkheid. Eene overmoedige geldaristocratie heerschte en verdrukte de armen. Er ging een kreet van wanhoop door het land: rechters en grooten waren allen even schuldig. De banden der menschelijke samenleving, die alleen op gerechtigheid rusten kan, werden door de ongerechtigheid losgemaakt. Hier is de profeet op zijn post. Hij schroomt niet, den lieden de waarheid te zeggen; hij spaart geen mensch, ook de aanzienlijksten niet. In krachtige en welsprekende taal herinnert hij allen aan hun plichten.

Wat hebt gij toch, dat gij mijn volk verbrijzelt
 En de ongelukkigen vermorselt?
 Wij hoopten op recht, en zie — gruwelen.
 Op rechtvaardigheid, en zie ontevredenheid . . .
 Als vuur brandt de boosheid,
 Als vuur, dat doornen en distelen verteert.
 Het steekt al de takken des wouds aan,
 Dat ze opgaan in kolommen van rook! . . .
 Wee hun, die huis voegen aan huis
 En akker aan akker verbinden,
 Totdat er geen plekje meer rest
 En gij de eenige bezitters in het land zijt.

Ook de lichtzinnigheid geeselde de godsmen, die moedig was; het liederlijk leven, de onmatigheid was groot. Zelfs

¹⁾ Zie boven blz. 48.

veel geestelijken leefden als *bons vivants*. In de tempelvertrekken aanschouwde men schandalen, bij welke profeten en priesters de hoofdrol speelden. Jezaja is diep verontwaardigd:

Wee hun, die 'smorgens vroeg den drank reeds najagen
En die 's avonds laat de wijn nog verhit.
Daar is harp en citer, trommel en fluit,
En hun feestdrank is wijn....
Ook zij wankelen van den wijn,
Ook zij tuimelen van den drank:
De profeet bij zijn gezicht, de priester bij de rechtspraak.

Dat hij, die dus sprak, bij zijne strafpredikaties op tegenstand stuitte, is natuurlijk. Wie hoort zich gaarne de waarheid zeggen, en dan zoo duidelijk en hard? „Meent hij kinderen voor te hebben?” vroegen de autoriteiten? En half dronken stamelden zij in een taal van monosyllabische klanken, die Jezaja eigenaardig nabootst en weergeeft, klachten daarover dat deze hun altijd weer Gods geboden en tot vervelens toe de eischen der gerechtigheid voorhoudt.

Was er dan geen godsdienst in het land? O ja, wat men toen en te allen tijde zoo noemde, was er genoeg. Tooverij en bijgeloof, plechtigheden en ceremoniën ter eere van de goden, ter eere van Jahwe, den volksgod, vooral, ze ontbraken nergens, allermint in de hoofdstad. Maar het teekent den profeet, dat hij reeds meer dan zevenhonderd jaren vóór Christus zijn God dit hoort zeggen:

Brengt toch geen vooze offers, ik walg van uw reukwerk,
Ik kan al uw feesten en sabbatten niet uitstaan.
Geen godsdienstig vertoon, verbonden met zondedienst!
Breidt gij uwe handen uit 1), Ik zie niet naar u.
Al bidt gij nog zoo veel, Ik hoor niet naar u,
Zoolang uwe handen vol bloed zijn.

Wat dan? De profeet is onverbiddelijk, en hij weet het precies. Voor alle eeuwen heeft hij het geschreven:

Wascht u, reinigt u, doet uwe slechte werken van u!

Den zedelijken, of liever den onzedelijken toestand, waarin Jeruzalem en Juda verkeerden, achtte Jezaja te bedenkelijker, naarmate van buiten af meer gevaar dreigde. Nooit komt de leus: „laat ons eten, drinken en vroolijk zijn!” minder te pas dan in de dagen, waarin een nationale ramp, ja het grootst nationale ongeluk dreigt, dat het volk en het vaderland treffen kan. Nauwelijks was de zwarte stip aan den horizon zichtbaar, die allengs tot een donderwolk aangroeide, om zich over Israël en Juda te ontlasten, of de profeet zag ze duidelijk en wees er op. Reeds in een zijner oudste profetieën schetst hij het naderend Assyrisch leger als eene door God bestelde tuchtroede. Toch liep het anders dan hij verwacht had. Koning Achaz wendde het gevaar af door zich bijtijds in de armen van den Assyrischen veroveraar Tiglat-Pilezer te werpen; iets wat Jezaja afkeurde en wat

1) Om te bidden. De Israëlieten vouwden de handen niet, maar hieven ze op bij het gebed.

Achaz ook diep afhankelijk maakte, maar toch tijdelijk uit den nood redde. Terwijl hij Juda verschoonde, viel de vijand in Syrië, nam de hoofdstad Damascus in en liet vele gevangenen naar Medië transporteren. Nu was de beurt aan het noordelijk rijk, aan Efraïm of Israëel, dat bijna de helft van zijn grondgebied verloor. Achaz was overgelukkig, vooral omdat zijn concurrent Pekah, die hem juist had willen aanvallen, nu voorgoed vleugellam gemaakt was. Hij, Achaz, had zijn redding, meende hij, ja alles te danken aan zijn hoogen bondgenoot Tiglat-Pilezer. Daarom ijlt hij naar Damascus, ten einde er het zegefeest van den monarch bij te wonen; en om hem een bewijs van onderworpenheid te geven, haast hij zich den Jeruzalemschen eeredienst naar het model van den Assyrischen in te richten. Zoo brak hij feitelijk met den staatsgodsdienst, d. i. met de nationaliteit van die dagen.

Hoe Jezaja onder dit alles te moede was, blijkt uit zijne nagelaten godspraken. Het hart bloedde hem; heden en toekomst schenen hem donker. Is het niet, vraagt hij, of Jahwe zijn aangezicht verbergt? Bij dezen val van het broederrijk, en nog meer bij den prijs waartoe Juda's vorst vrede kocht, licht, zooals hij het uitdrukt, geen morgenrood meer. Doch schoon is 't om te zien hoe het edele profetenhart niet slechts voor zijn volk weet te voelen en te lijden, maar ook, als de toestand hopeloos wordt en bange duisternis alle licht dooft, hoe het dan, diep gebogen, zich weer opheft in God. „Gelijk de bloeiende boom, als de stormwind hem schudt, het veld

met een regen witte bloesems bestrooit, zoo werd ook Jezaja door den smaad van die dagen wel diep geschokt, maar uit de sombere gedachten, die zijn hoofd vervullen, ontluiken straks de bloemen der hoop." In de verte doemt voor hem het heerlijk beeld op van een koning, die gansch en al het tegenbeeld is van den laffen en onwaardigen Achaz. „Het volk" — zoo zingt hij —

Het volk, dat in duisternis woont, ziet een groot licht,
En ons wordt een koningskind geboren,
Een vorst, die waarachtig regent is,
Wiens naam is : wijze raadsman, dappere held,
Buitbehaler en straks weer vredevorst !

Want Jezaja had dat echt profetische in zich, hetwelk den waren godsman en ieder echt godsdienstig mensch kenmerkt. Hij bleef gelooven en hopen ook in den hoogsten nood, omdat hij aan een levenden en leidenden God vasthield. Immanuel, God met ons! was zijn devies, het beste, waarbij een mensch leven en werken kan. Immanuel — zoo noemt hij ook symbolisch een koningskind, gelijk zijn eigen zonen symbolische namen dragen.

Achaz werd opgevolgd door zijn zoon Hizkia, van wien Jezaja groote verwachtingen koesterde en die ook inderdaad onder zijn invloed stond. Terwijl de vader verklaarde, geen „teeken" van dien profeet te willen aannemen, liet de zoon zich door hem raden; hij hervormde den godsdienst op

Jezajaanschen grondslag en besliste moeilijke staatkundige vraagstukken vaak in den geest van zijn profeet.

Het duidelijkst kwam dit uit bij de behandeling der zoogenaamde „Egyptische quaestie”. De Assyrische koning had vele kleine staten: Israël, Juda, Fenicië, Filistea en andere in zijne macht. Zooals zich denken laat, trachtten zij zich aan deze Aziatische opperregeering en schatplichtigheid te onttrekken. Men sloeg het oog naar de zuidelijke grootmacht, naar Egypte, dat veel beloofde en weinig deed. Fenicië wist zich onafhankelijk te maken; Tyrus, lang belegerd, hield het uit. Dat was voor anderen het sein om ook op te staan. Hozea, de koning van het verzwakte Israël, wilde, door Egypte gesteund, eveneens zijn kans wagen en het gehate juk afwerpen. Tevergeefs waarschuwde Jezaja, die reeds een zwaar hoofd in den Tyrischen opstand gehad had, maar die dit pogen van het uitgeputte Samarië gansch onzinnig vond. Welk een overmoed! Welk een brooddronkenheid! riep hij uit.

Wee de trotsche kroon der dronken Efraïmieten," 1)

Die verwelkende bloem, dat prachtig sieraad!

Zie, de Heer heeft een sterke en machtige 2);

Als hagelslag, als verderfelijke storm,

Als een vloed van geweldige wateren,

Werpt die ter aarde met macht.

Dan wordt met voeten getreden

De welkende kroon, het prachtig sieraad

Op den top van de vruchtbare vallei! —

Gelijk een vroegrijpe vijf vóór den oogst, —

Die men ziet, in de hand neemt en opeet.

1) De bewoners van het noordelijk rijk.

2) Den Assyriër.

Samarië viel, de stad werd veroverd door Sargon. De bewoners des lands werden deels als slaven verkocht, deels als kolonisten naar verre streken weggevoerd. Slechts enkelen liet men er. Toen trokken vreemdelingen uit Mesopotamië het groene heuvelland van Efraïm in.

„Wie zich aan een ander spiegelt, spiegelt zich zacht,” zegt het spreekwoord. Doch menschen en volken hebben harde lessen noodig. Ook te Jeruzalem was een Egyptische partij, die alles in het werk stelde om een verbond met den Afrikaanschen koning tot stand te brengen en met zijne hulp het Assyrisch juk af te schudden. Hizkia had daar wel ooren naar. Maar Jezaja verzette er zich met alle macht tegen; en het is wel een bewijs van zijn invloed, dat hij er toen in slaagde, zijn vorst van Egypte afkeerig te maken. Men kan er gerust bijvoegen: tot diens geluk. Want de Egyptische veldtocht tegen Assyrië liep slecht af; hij eindigde met eene beslissende nederlaag.

Wij bezitten nog meer dan één fragment over den bij herhaling door Jezaja gevoerden strijd tegen het heulen met Egypte en met andere buitenlandsche machten. Hij heeft het als een deel van zijn levenstaak beschouwd, zijn vorst en zijn volk daarvan af te houden. De profeet is onuitputtelijk in redenen en beelden om het verkeerde van dit streven in het licht te stellen. „De Egyptenaars, begrijpt het toch, zijn menschen, geen goden; hun paarden zijn van vleesch, niet

van geest. Strekt Jahwe zijne hand uit, dan struikelt de helper, dan valt de geholpene, dan gaan zij samen te gronde." Of hij zegt: „Egypte is gelijk een gebroken rietstok, die, als iemand er op leunt, hem door de hand gaat en haar doorboort."

Heftig was de profeet vooral tegen Sebna, den minister van Hizkia, die vol Egyptische sympathieën en feitelijk hoofd der Egyptischgezinde partij was. Ofschoon eigenlijk vreemdeling, had Sebna zich een hooge plaats in de gunst des konings weten te verwerven. Zeer nationaal was hij niet gezind en voor den Jahwedienst had hij stellig niet veel hart. Men verweet hem bovendien verkwistingen en hoogmoed. Hij reed rond in prachtige rijtuigen, gelijk toen in Jeruzalem nog onbekend waren, en liet zich in de Hinnomsvallei een praalgraf oprichten, dicht bij de graven van den koning en den adel. Het toeval heeft gewild dat de profeet juist daardien minister des konings ontmoette, toen deze een bezoek aan zijn mausoleum bracht. Scherp, maar puntig en dichtertijlik is de ontboezeming, die de ontmoeting aan Jezaja's verbitterd gemoed ontlokte. „Wat" — zoo spreekt hij den staatsman toe —

Wat hebt gij hier, en wien hebt gij hier,
Dat gij u hier een graf uithouwt? . . .
Hij houwt zich zijn graf in de hoogte,
Hij graaft zich in de rots eene rustplaats!
Daarheen gaat gij dan om te sterven
Gij met uwe prachtige wagens,
Gij, smaad van het koninklijk huis!

God stoot u van uw post,
Van uwe plaats rukt Hij u.
Dan roep Ik 1) een anderen dienaar,
En Ik bekleed hem met uw rok.
Met uwen lijfband omgord Ik hem.
Uwe heerschappij leg Ik in zijne hand.

Zoo is 't ook geschied. Eenigen tijd na deze ontmoeting werd Sebna afgezet en door een ander vervangen. Hizkia voldeed aan den wensch der „nationalen.” Jezaja had ook ditmaal gezegevierd. Een profeet had een koninklijk beambte verdrongen.

Doch hij zou het straks in denzelfden strijd weer verliezen. Want de wegen der politiek zijn onberekenbaar. Een onvoorziene omstandigheid kwam tusschenbeide. Gelijk nog steeds, wisselde toen de heerschappij der richtingen. De Filistijnsche stad Asdod werd door Assyrische troepen belegerd, en hield het, met de hulp van Egypte, lang uit. Dit gaf de Egyptischgezinde partij in Jeruzalem weer hoop, en Jezaja had veel moeite haar invloed te keeren. Om in het licht te stellen dat Asdod toch niet te redden was, nam hij zelfs zijne toevlucht tot eene symbolische voorstelling, die ons meer zonderling dan overtuigend toeschijnt. Hij trok zijn bovenkleed en zijne schoenen uit en liep als een van alles beroofde rond, om aan te duiden dat op die wijs alle mannen van Asdod door de Assyrische macht zouden weggevoerd worden. Zoo iets te doen viel in den geest van die tijden. Men stelde

1) In zijn vuur wisselt de profeet de personen; spreekt nu van God, dan in zijn naam.

gaarne plastisch, als in sprekende beelden, zijne bedoeling in het licht.

Doch hoeveel moeite hij zich ook gaf, het baatte hem ditmaal niet. Hizkia zag geen ander middel om zich uit den stijgenden nood te redden, dan een verbond met Egypte. Hij zei ten slotte Sanherib, den Assyrischen koning, de cijns en de gehoorzaamheid op, wat, gelijk men kan verwachten, een sein tot nieuwen oorlog, ja tot belegering van Jeruzalem werd.

Het ligt niet op mijn weg, die hier in bijzonderheden te verhalen. Ik zeg er slechts dit van. 't Waren benauwde dagen voor Hizkia en zijn volk. Het opmerkelijkst is voor ons doel, waar te nemen, welk een verandering die bange tijd in Jezaja's overtuiging gebracht heeft op één punt. Tot heden had hij steeds den afval van Assyrië afgekeurd; want hij zag in deze macht een beschikking van God. Maar zie, terwijl de troepen voor Jeruzalem liggen, slaat de Assyrische veldheer een toon aan, zoo hoog, een toon, vooral voor Israël's God zoo beleedigend, dat Jezaja, die op dit punt zeer gevoelig was, het niet uithoudt. „Laat u toch niet misleiden door uw God, die niets vermag, en die u uit onze hand niet kan redden!” zoo luidt de boodschap, die de onderhandelaars uit het vijandelijk kamp aan Hizkia brengen. Hunne bedreiging maakte wel indruk op den vorst, maar niet den minsten op Jezaja. Had hij tot heden onderwerping gepredikt, omdat hij den vijand in Jahwe's dienst achtte, een werktuig om zijn volk te kastijden, hij ging hem thans beschouwen met andere

oogen. Door te durven zeggen dat Israël's God niets vermocht, door te spotten met wat Jezaja het heiligst was, had hij de sympathie van den profeet voorgoed verbeurd.

„Wees niet bevreesd,” zoo sprak deze nu tot den koning, „de Assyriër zal in de stad niet komen; God zal haar beschermen en redden.”

En aan 's vijands adres gaat dit gevleugeld woord:

De dochter Zion's smaadt u en spot met u,
Achter u schudt de Stedemaagd het hoofd!
Wien hebt gij gesmaad en gelasterd?
Tegen wien verhieft gij de stem?
Gij sloegt uwe oogen naar den Hooge!
't Ging tegen den Heiligen God!

De straf, meent Jezaja, kan niet uitblijven. De Assyriër heeft zijn eigen vonnis geteekend. Hij wordt niet langer als Jahwe's lasthebber beschouwd; hij zal Israël voortaan geen kwaad meer kunnen doen. Want Israël's God steunt hem niet meer. Hoog poëtisch is daarover het volgende:

Wee Assur, roede mijns toorns,
In wiens hand de staf mijner gramschap was.
Tegen eene goddelooze natie zond Ik u
Tegen een volk, waarop Ik toornde, beval Ik u
Buit te maken en roof te behalen,
Om het te stellen tot een vertreding,
Gelijk het slijk van de straten. —
Maar hij 1) denkt niet alzoo,
Zijn hart is anders gezind,
In verdelgen heeft hij lust,
In volken te vernietigen niet weinige . .

1 De koning van Assyrië.

Hij zegt : door de kracht van mijn arm deed ik het,
En door mijne wijsheid, — want ik ben schrander ...
Beroemt zich dan de bijl
Tegen hem, die er mee hakt?
Laat zich de zaag iets voorstaan
Tegen hem, die haar beweegt?
Daarom, zoo spreekt de God der legerscharen :
Vrees niet, gij, mijn volk, dat Zion bewoont,
Voor Assur, dat u met den stok slaat
En zijne roe tegen u opheft
Nog een zeer kleine tijd slechts,
Dan wijkt zijn last van uw schouder
En zijn jok van uwen nek !

Ja erger nog, de straf zal voor de Assyriërs niet uitblijven. Ziedaar Gods laatste woord naar de meening des profeets :

Om uw razen tegen mij
En omdat uw overmoed mij ter oore kwam,
Zal ik mijnen ring in uw neus leggen
En mijn gebit in uwe lippen,
Zoo doe ik u keeren op den weg, dien gij kwaamt.

Jezaja's vertrouwen werd niet beschaamd. Een groote en onvoorziene ramp trof het leger van Sanherib ; de pest brak er in uit en teisterde het zoo, dat de koning schier alleen naar Assyrië terug moest keeren ; 180.000 man stierven binnen korten tijd. Het was de laatste maal dat de afgedeinsde vijand Juda verontrust had. Koning Sanherib trok af om niet weder te keeren. Hij koos zich nu andere terreinen voor zijne wapenfeiten. Jeruzalem genoot voortaan, althans voor een tijd, de zegeningen des vredes.

Zoo was Jezaja's levensavond kalm. Misschien ¹⁾ dagteekenen dan ook uit deze periode de schoone tafereelen van een aanbrekend vrede-rijk.

Dan — zong hij — keert de wolf bij het lam in
 En de luipaard ligt bij den geitebok;
 Kalf en leeuw en mestvee te gader —
 Een klein jongske voert ze.
 Koe en berin weiden samen,
 Te zamen liggen hun jongen,
 De leeuw eet stroo als het rund,
 De zuigeling speelt aan het hol van de adder,
 In de spelonk der basilisk steekt hij zijne hand.

Of in minder stoute beeldspraak :

Straks smeden de volken hunne zwaarden tot spaden
 En hunne spiezen tot sikkels;
 Dan voert niet meer het een tegen het ander het zwaard,
 Men zal geen oorlog meer leeren.

„Eens zal het vrede zijn op aarde.” Dat meent hij. Men moge dit een utopie ²⁾ noemen, waarop de geschiedenis nu reeds meer dan 25 eeuwen haar zegel niet gezet heeft en die misschien nooit voor verwezenlijking vatbaar is. 't Is desniettemin een schoone, vriendelijke gedachte, hier het eerst door Jezaja vertolkt, straks in Galilea door Jezus herhaald; een gedachte, nog in onze dagen levendig gehouden en groote zielen overwaardig.

Vrede op aarde, dat is — we denken het ons ten minste

1) Want de rangschikking der profetieën is zeer onzeker. Chronologisch is de orde stellig niet. Ook zijn er vrij wat godspraken van anderen bijgevoegd, afgezien van Jes. 40—66.

2) Renan, *Historie du Peuple d'Israël* II, 500: C'était là assurément une immense utopie.

gaarne zoo — in allerlei vormen, op allerlei wijzen Jezaja's zwanezang. Op de vleugelen van deze zoogenaamde utopie verheft zich de geest van den grooten ziener en zanger tot eene vereeniging van alle volken onderling. Eene edele menschenmaatschappij met één godsdienst. Ziedaar zijn lievelingsdenkbeeld.

In onzen tijd van bonden zal men wellicht met genoegen vernemen, dat lang, zeer lang vóór het Drievoudig verbond reeds Jezaja gedroomd heeft van een volkerenbond, die nog vrij wat verder reikte en een veel schooner strekking had.

„Te dien dage zal Israël de derde in den bond met Egypte en met Assyrië zijn, een zegen in het midden der aarde. Welken bond de Heere God aldus zegenen zal: gezegend gij, Egypte, mijn volk; en gij, Assur, werk mijner handen; en gij, Israël, mijn erfdeel.”

Van het uiteinde des godsmans weten wij niets; misschien laat zich het volgende gissen.

Omstreeks 700 v. C. stierf Jezaja; aan het slot der eeuw, waarin hij zooveel doorleefde en tot welker ontwikkeling hij zooveel bijgedragen had. Met het beste en heerlijkste wat hij ontdekt had in het hart en op de lippen verscheidde hij. Hij ging henen met een vredegroet, met een zegenbede voor de gansche wereld, met een woord vol liefde en waardeering ook voor die volken, welke hij in de dagen zijns levens uit beginsel had moeten bestrijden.

Hij stierf bijna te gelijk met zijnen koninklijken vriend, met Hizkia, die hem en dien hij innig lief had.

Ik erken dat dit eenigszins onzeker is. Doch de overlevering weet, of liever gist nog meer. Volgens haar zou Jezaja tot onder Manasse, Hizkia's zoon en opvolger, hebben geleefd. Door dien koning vervolgd, nam hij, verhaalt de sage, de vlucht, en werd opgenomen in een cederboom, die zich ontsloot om hem te ontvangen. Toen liet Manasse den boom in stukken zagen; en als de zaag in Jezaja's mond kwam, gaf hij den geest. De legende is zeer zonderling en zelfs in strijd met het opschrift der godspraken, volgens hetwelk de profeet onder Hizkia stierf. Eerst latere rabbijnen en kerkvaders vertellen haar; de Israëlietische koningsboeken en kronieken kennen haar niet. Dat de profeet een gewelddadigen dood stierf, wordt echter ook van elders bericht. In het boek Zacharia staat ergens: „zij zullen zien op hem, dien zij doorstaken,” een tekst, die, gelijk men misschien weet, door oude christenen op Jezus' kruisdood is toegepast. Natuurlijk lazen de rabbijnen dien er niet in, maar daarentegen eene toespeling op Jezaja's dood. Wel komt er niet zijn naam, maar toch een woordje van twee letters in voor, hetwelk, naar die geleerde mannen meenden, zijn naam verbergt. Dit woordje is *et*, dat in het Hebreeuwsch eenvoudig den 4^{den} naamval inleidt. Daar toevallig de som van deze letters, die, gelijk alle letters, ook getalswaarde hadden, overeenkomt met de som der letters van Jezaja, kan men, beweren die rabbi's, de pas aangehaalde tekstwoorden ook dus

lezen : „zij zullen op Jezaja zien, dien zij doorstoken hebben.” Ziedaar het zoogenaamde bewijs voor zijn marteldood. Dat het opgaat zal wel niemand beweren.

Staan wij nu nog, aan het slot van deze schets, bij den levenden Jezaja een oogenblik stil.

Zijn beeld, zooals het uit zijne geschriften ons tegenblinkt, maakt een treffenden en verheffenden indruk.

Men heeft den godsman heilig verklaard, en geen wonder. Als er heiligen zijn, was hij er een.

Doch wij, die ons niet met klanken vergenoegen, willen vooral gaarne weten, wat wij aan hem hebben.

Wie was hij? ... Een man van overtuiging en een man van beginselen. Een moedig man in een moeilijken tijd. Een man, die de waarheid wist te zeggen en zijn plicht te doen, ook als hij de gansche wereld tegen zich had. Een man zonder eenige concessie aan het kwaad, die het kwaad altijd zag en bij zijn naam noemde, die het bestreed onder alle, zelfs onder godsdienstige vormen! ... Er is nog meer van hem te zeggen. Maar eerst een paar vragen.

Was hij niet veel te heftig? Naar onze begrippen zonder twijfel, naar de oud-profetische en oud-israëlietische niet. Ik erken echter dat hij, ofschoon een voorlooper van Jezus, in dit opzicht door Jezus verbeterd is geworden.

Nog een vraag: dreef Jezaja niet te veel politiek? Het is waar dat hij de eerste profeet niet was, die dit deed

en dat hij ook de laatste niet zijn zou. Elia en Elisa waren hem voorafgegaan, en Jeremia zou volgen. 't Was in het algemeen profetische methode. Zonder politiek scheen het niet te gaan, maar was dat een goede manier? Hebben daardoor de profeten in het algemeen niet gefaald, heeft daardoor ook Jezaja zijn positie niet benadeeld?

In onzen tijd keurt men het af dat geestelijken aan politiek doen. Men moet echter op dit punt m.i. ook thans niet overdrijven. Voorzeker als geestelijken eene partij gaan vormen om de macht in handen te krijgen; als zij, misbruik makende van hunnen invloed, van den kansel af de stembus trachten te beheerschen om hunne creaturen op het kussen te krijgen, dan is daarin weinig verheffends. Maar heel iets anders is, het nationaal gevoel te verhoogen, in tijden van nood op de gevaren te wijzen en, zoo men kan, het rechte middel aan de hand te doen om den dreigenden ondergang der natie af te wenden. De „Smouten” — denk aan Vondel's Hekeldichten — zijn inderdaad afschuwelijke menschen. Maar niet alle geestelijken die zich wel eens met staatkunde inlaten, zijn Goddank! Smouten geweest. Als van der Palm met tal van toenmalige predikanten zich in 1813 aan Oranje's zijde plaatst en Nederland's verlossing uit alle macht bevordert, dan is dat politiek — maar van de goede soort, geboren uit liefde tot het volk, niet uit partijbelang.

Zulk eene echt nationale politiek was de politiek van Jezaja. Hij ruide niet op, maar hij leidde. Zoo heeft hij den staat

groote diensten bewezen; en dat moet, als hij kan, ieder geestelijke doen.

Maar was zijn inzicht juist? Als hij politiek dreef, waarom dan deze? vraagt iemand. Hij wilde geen verbond met Egypte. God zou wel helpen, zei hij, maar het kleine Juda mocht zich niet tot eene grootmacht wenden. Was dat niet eenzijdig bekrompen?... Ik durf het ook op dit punt voor hem opnemen. Jezaja had m. i. volkomen gelijk. Groote volken kunnen met elkander verbonden sluiten; maar laten de kleine de groote er buiten houden. 't Gaat hun anders als de dieren bij den leeuw in de fabel: zij hielpen hem den buit behalen, maar kregen niets. Dat leert de geschiedenis van iedere kleine natie, onze eigen historie in 't bijzonder. Wat heeft het ons gebaat dat wij na den dood des Zwijgers hulp zochten bij Engeland en Frankrijk? Wat, dat wij vóór een eeuw de Fransche sans-culottes inhaalden ter eere van Vrijheid, Gelijkheid en Broederschap! Wij zijn er de dupe van geworden. Jezaja wijst, ook zonder eene dergelijke ervaring, maar met veel doorzicht, aan dat het Israël zoo gaan zou; dat het moest leeren vertrouwen op zijn God en eigen kracht. De uitkomst gaf hem gelijk en allen, die zoo deden. Het is waar, dat de overmacht geweldig kan worden; dan bezwijkt de kleine staat voor het wapengeweld. Maar het verbond had dit noodlot toch niet af kunnen wenden.

Er rest nog een bedenking. Was Jezaja niet wat somber en stroef, wat te wars van alle wereldsche vermaken, van de weelde niet alleen, maar van alle kunst? Hij treedt als

barre zeden- en tuchtmeester op, zegt men, zeer overdreven en te onverbiddelijk. Vooral Renan heeft op een paar, overigens schoon geschreven, bladzijden van zijn Israëlietische Geschiedenis ¹⁾ deze en dergelijke grieven tegen hem ingebracht. Ik begrijp die volkomen. Niemand onzer zou thans zoo toegesproken willen worden. Maar men dient wel te onderscheiden. Als Jezaja de toiletten der dames en haar lichtzinnig coquetteeren veroordeelt, dan gaat het toch niet aan, daaruit met Renan af te leiden dat hij tegen alle kunst is! Wat de profeet verkeerd vindt kunnen ook wij berispen laat het zijn op een anderen toon. Maar we hebben, als wij zulk bespottelijk, ja lichtzinnig toilet maken nietig en beuzelachtig noemen, nog den oorlog niet verklaard aan de echte aesthetische ontwikkeling der vrouw. — Zoo zou men ook kunnen zeggen, dat Jezaja tegen de muziek was, omdat hij de drinkgelagen bij citer en ander spel ongepast vond. Maar zal iemand ons dan voor afkeerig van muziek houden, wanneer wij geen behagen in cafés-chantants en tingeltangels scheppen?

»Ik zou onder zulk een régime als Jezaja wenscht, niet willen leven,» schrijft Renan. »Dan liever onder een soldaten-regiment.» Anderen zullen misschien bij Jezaja, zooals hij te Jeruzalem optreedt, aan Calvijn te Genève, aan puriteinen als Cromwell en John Knox denken. Stellig hebben deze vier één familietrek gemeen. Zij zijn allen streng, maar Jezaja was nooit onredelijk in zijne eischen. Ook is er geen quaestie

1) II, 496—502.

van dat hij, als de drie andere genoemden, overheerschen wil.

»De ontevredenheid met de regeering spreekt echter uit elken regel,» schrijft Renan. Dit is verre van juist. Het is waar dat hij klaagde over Achaz :

Het hoofd van mijn volk is een kind,
En harem-dames regeeren.

Maar daaruit volgt niet dat hij revolutie wenschte, gelijk Renan meent. Integendeel, hij waarschuwde er voor als voor het ergste wat de natie te wachten staat, als droevig noodzakelijk, wanneer de vorst zoo voort gaat. Wat zullen de gevolgen zijn? zegt hij.

God geeft hun dan knapen tot hoofden
En onbesuisden heerschen over hen;
Dan vallen de menschen elkander aan,
De jongeren de ouden, de geringen den adel.

Dat vreest Jezaja, maar dat wil hij niet. Hij hoopt veeleer op een beteren koning, hij verheugt zich, als Hizkia gansch anders regeert.

Hiermee wil ik niet beweren dat wij in onze dagen nog alle vormen of zelfs alle denkbeelden van Jezaja voor onze rekening zouden nemen. Ook hij was een kind van zijn tijd en zijn volk. Evenals andere profeten staat hij op een theocratisch standpunt, dat niet meer geschikt is voor onze maatschappij. Zijne verwachting van den gerichtsdag, die nabij is en die alles het onderste boven keeren zal, kan thans ook onmogelijk omhelsd worden.

Maar afgezien van zulke semietische eigenaardigheden,

kunnen wij in de hoofdzaken met Jezaja medegaan. Het blijvend fond van zijne theorie, of beter van zijne wereldbeschouwing en levensopvatting, is de onveranderlijke waarheid: dat gerechtigheid, wijsheid en goedheid, op de maatschappij toegepast en krachtig in haar werkende, haar oneindig veel verbeteren kunnen.

Voorzeker, Jezaja was een idealist. Maar waarom ook niet? Jezus was het evenzeer; wie zal het wraken? Meent men dat zulke mannen overdrijven, het zij zoo. Meestal overdrijft men in de andere richting, dat is erger. Tegenover ons gewone en koude realisme kan zulk een warm idealisme geen kwaad. Neen, het is gelukkig dat er dergelijke mannen zijn van buitengewone bekwaamheid en welsprekendheid, om de menschen op een hooger trap te brengen dan waarmee zij zich gewoonlijk te vreden stellen. Zij wekken een heiliger streven in ons, en rusten niet voordat steeds meerderen gevoelen, wat toch eigenlijk het levensdoel zijn moet. Dit hebben zij allen uitgedrukt op hunne wijs, schier worstelend met het onuitsprekelijke. Het idealisme van Jezaja c. s. in de achtste eeuw vóór Christus spreekt dus:

Wilt klimmen op den berg, naar den tempel van Jahwe,
Opdat Hij u zijne wegen onderwijze
En gij op zijne paden gaat wandelen,
Want de leering zal uitgaan van Zion,
En het woord van God van Jeruzalem!

IV.

Jeremia.

Na Jezaja, aan wien de vorige schets gewijd was, volgde thans Jeremia, die ruim eene eeuw later leefde. Gelijk de zoon van Amoz het zoogenaamde „Assyrische” tijdvak met zijn profetischen geest bezielde, zoo staat de zoon van Hilkia bovenaan in de rij van hen, die tot het „Chaldeeuwsche” behooren. ¹⁾

Van geen godsman weten wij zoo veel, want zijn boek bevat niet alleen profetie, maar ook vrij wat biographie. 't Zijn voor een deel gedenkschriften, *mémoires*, die Jeremia ons naliet. Eigenhandig heeft hij ze niet geschreven, maar hij dicteerde ze aan zijn vriend Baruch.

Datzelfde geldt van de godspraken. Later zijn die redenen en die verhalen sterk vermeerderd en uitgebreid. Maakt dit ze hier en daar onzeker, er komt bij, dat ten gevolge van allerlei omstandigheden, Jeremia's geschriften, evenals die van Jezaja, in wanorde geraakt zijn.

Toch is het nog mogelijk, een tamelijk gelijkend beeld

¹⁾ Van Nahum, Zefanja, en Habukuk is niets bekend en weinig schrifts over daarom beproef ik het niet hen te schetsen.

van den profeet en zijne werkzaamheid aan deze bladzijden te ontleenen. Wat eene jongere overlevering van hem bericht, verdient minder vertrouwen. Alleen blijkt uit haar nog zeer goed, welken diepen indruk de godsman heeft gemaakt. De traditie liet hem niet los. Moesten bij den val der stad Jeruzalem de tabernakel en de ark in veiligheid gebracht zijn, gelijk men zich verbeelde, dan, zei men, was het natuurlijk Jeremia, die dit gedaan had, ofschoon hij — dat vergat men — bij zijn leven getoond had, er niet den minsten prijs op te stellen.

In den Maccabeeuwschen tijd, vier eeuwen later, als de heilige heldenstrijd met Syrië gevoerd wordt, verschijnt Jeremia redivivus gansch wonderbaar met zijne grijze haren in heerlijken lichtglans om den veldheer Judas Maccabi moed in te spreken en hem een gouden zwaard te overhandigen.

Hij is dan ook een van die zeldzame personen in de wereldgeschiedenis, die men terugverwacht heeft uit den dood. Nog in Jezus' dagen was dat een vrij verbreid volksgeloof. Toen op zekeren dag de Meester aan zijne discipelen vroeg: „voor wien houdt men mij?” kreeg hij ten antwoord: „daar zijn er, die meenen dat gij de op aarde weergekeerde Jeremia zijt”. Op zijn naam werden boeken vervaardigd of gesteld, die hij niet schreef; en wat een ander had beweerd, wordt door een Evangelist aan hem toegekend.

Bedenken wij, hoe weinig eer de godsman bij zijn leven geogost heeft, dan zouden wij geneigd kunnen zijn, deze hulde van het nageslacht als vergoeding voor dat gemis aan

te merken. Alleen kon dan de vraag nog rijzen: wat had hij er aan na zijn dood? 't Ware beter geweest, dat hij de eer der menschen daarvóór genoten had. De opmerking zou juist zijn, indien Jeremia die eer had gezocht. Maar dat deed hij niet. Veelmeer had hij dit met alle waarlijk groote mannen gemeen, dat hij er nooit om vroeg en er zelfs nooit aan dacht. Hij had hogere aspiraties en wel wat anders te doen in de wereld!

Het nageslacht is billijk geweest; het heeft volkomen gelijk gehad. Het heeft een man, die zijn geheele leven door miskend is geworden, recht laten weervaren. En het kon dit doen, omdat het hem beter begreep, dan zijnen tijdgenooten mogelijk was. Dezen toch mag van hunne miskenning ternauwernood een verwijt gemaakt worden, daar de profeet hun ver vooruit is geweest.

Vreemder is dat iemand als Renan hem nu onlangs in zijne *Histoire du Peuple d'Israel* weer miskend en geen beteren indruk van hem ontvangen heeft, dan dat hij een dweepziek fanaticus en een verblind demagoog was, wiens boek zelfs gevaarlijke lectuur is ¹⁾. De Fransche schrijver heeft zich bij deze beoordeeling, gelijk wel meer, een geheel verkeerd standpunt gekozen, ten gevolge waarvan hij op een dwaalweg geraakt is. Veel beter is wat nu reeds bijna

1) »Le livre de Jérémie est un des plus dangereux du canon biblique.»

veertig jaar geleden Prof. H. Oort over den profeet schreef onder den titel: Jeremia in de lijst van zijn tijd. Dat is een uitstekend boek, waaruit nog altijd veel te leeren valt. Ik verwijs er gaarne naar, ook voor de levensschets, die ik hier, in dit korte bestek, niet kan geven. Liever vestig ik de aandacht op enkele bijzonderheden, die samen de karakteristiek van den godsman kunnen leveren. Om hem goed te leeren kennen, moet men hem begrijpen.

Een heilige is Jeremia niet geweest, want hij had zijne gebreken en eenzijdigheden. Zoo was hij in hooge mate onverdraagzaam. „Van erkenning dat de godsdienst der tegenpartij voor haar eene heilige zaak was, dat de door hem bestreden dienaars van de Koningin des Hemels op haar hun vertrouwen stelden ten dage der smart, en dat die aanbidding aan de behoeften van hun hart voldeed, daarvan is bij hem geen sprake Wat waardeering van andersdenkenden is, weet hij niet. Het kinderoffer heet doodslag, de Astartevereering ontucht, het gebruik van beelden iets belachelijks, de dienst op de hoogten afgoderij” ¹⁾.

Voorzeker zoo is het. Doch men moet hem deze onverdraagzaamheid niet al te zwaar aanrekenen. Want vooreerst was hij, zoo sprekende en schrijvende, een kind van zijn tijd en van zijn volk. De oude Isralieten hadden geen begrip van wat wij »betrekkelijke waarheid” noemen. Het laat zich

1) Oort, t. a. p. bladz. 33 v.

ook eigenlijk in hen niet goed denken. Stel eens dat Jeremia dit begrip wel gehad had, dan zou hij zeker zeer buitengeemeen, maar zou hij ook krachtig geweest zijn? Ik betwijfel het. Wie zich geroepen voelt om als hervormer op te treden, kan geen zachte heelmeester zijn. Wie zich bewust is, gelijk de profeet, dat hij, voordat hij het betere „opbouwt en plant”, eerst moet „uitroeien, afbreken, verderven en vernielen”, die kan niet vriendelijk in zijne prediking zijn. Ik stem toe dat zulk een krasse manier van optreden veel tegen zich heeft; maar ik ben toch ook niet blind voor hare voordeelen, of laat ik liever zeggen: voor hare noodzakelijkheid. 't Ging nu eenmaal in dien tijd niet anders.

Hierbij komt nog iets, dat wij bij de beoordeeling van Jeremia's onverdraagzaamheid niet moeten vergeten. De godsdiensten, die hij bestreed, waren niet alle even onschuldig. In de aanbidding van beelden en het vereeren van God op heuvels of onder groene boomen, dat hij zoo afkeurt, steekt eigenlijk geen kwaad. Maar de door hem bestreden Astartedienst leidde tot onzedelijkheid, die wij toch niet vergoelijken zullen door te zeggen: zij behoorde nu eenmaal bij die godsvereering. En evenmin zouden wij een geloof willen behouden, dat de menschen leert, den goden hunne kinderen te wijden door die te slachten en te verbranden. Als de profeet tegen deze dingen te velde trekt en een godsdienst verlangt, die daarmede breekt, dan is hij in dit opzicht geen kind van zijn tijd, maar dezen ver vooruit; en hij heeft onze volle sympathie.

Misschien meent men, dat minder tot verontschuldiging te zeggen valt van eene tweede fout, die men in hem ontdekt heeft, en die trouwens met de eerste nauw samenhangt: de zeldzame heftigheid van den profeet. Hij was bijzonder fijngevoelig en prikkelbaar. Al juicht men het toe dat hij „*rücksichtlos*” is en zonder aanzien des persoons allen rond-uit de waarheid zegt, toch klinken vele zijner redenen te hard ook, en schijnen zij vaak de maat te buiten te gaan. Vol geloof aan den *dies irae, dies illa*, gelijk het aan Zephania ontleende kerklied zingt: den dag van Gods gericht en vergelding, heeft hij altijd een wee u! op de lippen en komt hij vooral met de roede. Wat Luther in Amos hinderde, doet ook in Jeremia onaangenaam aan: „het dreigen en schelden”. Als proeve kies ik de volgende rede. Op zekeren dag hoort de profeet zijn God zeggen: „Ik ben onverzoenlijk. Zelfs al wilden Mozes en Samuel bij mij voor het volk tusschenbeide treden, ik zou onverzoenlijk blijven. Jaag de lieden, die om genade smeecken, uit mijne tegenwoordigheid weg, dat zij gaan! En, wanneer zij vragen: waarheen zullen wij gaan? zeg hun dan, zoo spreekt Jahve: wie voor de pest bestemd is, gaat naar de pest; wie voor het zwaard bestemd is, naar het zwaard; wie voor den hongersnood bestemd is, naar den honger; wie voor de ballingschap bestemd is, naar de ballingschap. Ik bestel voor hen vier soorten van verdelgers: het zwaard om hen te dooden, de honden om hen weg te sleepen, de vogelen des hemels om hen te verslinden, en de wilde dieren om hen te verscheuren. Ja, ik

wil hen tot een afschuw maken voor alle volken der aarde”.

Dit is slechts ééne uit vele bladzijden, die denzelfden geest des gerichts ademen. De profeet ziet altijd den verderfengel naderen met een beker vol toorn in de hand, dien zijn volk en vele anderen ledigen moeten. „Drinkt hem”, zoo spreekt Jahwe, „en wordt dronken; tuimelt neer om niet weer op te staan; zoo er zijn mochten, die weigeren, den kelk uit uwe hand te nemen” — voegt hij erbij tot Jeremia — „zeg hun: gij zult, gij moet drinken”!

Stuit zulk een taal ons, wij worden nog meer ontstemd, wanneer de profeet om persoonlijke redenen bitter is en in vervloeking losbarst. „Geef hunne zonen aan den honger prijs en lever hen over aan het zwaard, o God! Dat hunne vrouwen weduwen en kinderloos worden. Noodgeschrei stijge uit hunne huizen, wanneer hen de krijgsschaar overvalt.... Ruk hen weg als schapen ter slachtbank, o God!”

En waarom? Tegen wie zijn die ontzettende verwenschingen gericht?... Tegen menschen, die den profeet lagen legden en hem ten val trachtten te brengen!

Zoo weinig kent ook deze groote man nog de vergiffenis! Zoo ver is zelfs hij nog af van het Christusideaal: heb uwe vijanden lief, zegen hen, die u vervloeken, bid voor degenen die u vervolgen! zoo veel moeite heeft het gekost, deze waarheid in den godsdienst te ontdekken, dat zij zelfs aan den profeet, die het dichtst bij het Christendom in opvatting staat, niet geopenbaard is geworden.

Maar men leide uit deze redenen niet meer af.

Jeremia was geen ongevoelig wezen, geen monster.

Ik geloof dat Oort te ver gaat, als hij schrijft: „geen medelijden met dwalenden, slechts haat tegen goddeloozen spreekt uit al de strijdreden des profeten.” En stellig dwaalt Renan, wanneer hij het voorstelt, alsof de profeet lust in den dood der menschen had en met welbehagen aan het strafgericht vol vreeselijke gruwelen dacht! ¹⁾ Het tegendeel is waar. Zijn hart bloedde bij deze tafereelen. Ondanks zich zelven schreef hij zoo en niet anders, want hij had de menschen, en vooral Israël lief. Van nature zacht, ja zelfs eenigszins weekhartig, leed hij onder de gestrengheid zijner woorden. Dit blijkt uit vele trekken. Meestal is zijn oog vochtig; hij zou willen vluchten in de eenzaamheid, ver van de bewoonde wereld. Liever zou hij niet geboren zijn, zegt hij, dan te moeten leven, om al de nationale rampen te verkondigen, die hij niet bezweren, niet afwenden kan. Aanschouwt hij den tempel, dan denkt hij met smart aan zijn aanstaande verwoesting; hij weet, dat er geen geneesmiddel is voor de doodelijke wonde zijns volks; hij hoort als 't ware Rachel hare kinderen beweenen, die men wegvoert naar vreemde landen. „Wegens de breuk van de dochter mijns volks ²⁾ ben ik gebroken, moet ik treuren, heeft ontzetting mij aangegrepen! Waarom kan zij niet genezen worden? Is er dan geen balsem in Gilead? ³⁾... O dat mijn hoofd een water-

1) „Le Javé exterminateur, voilà l'idéal de Jérémie. Cet appareil de la destruction l'enchanté; il y applaudit, il s'y complaît.”

2) Dichterlijke personificatie van het volk.

3) Toespeling op bekende boomen in dat oost-jordaansche landschap, uit welke schors de genezende balsemharst vloeide.

stroom ware en mijn oog eene tranenbron ! Dan kon ik dag en nacht de verslagenen mijns volks beweenen !”

Dit is toch niet de taal van een ongevoelige, van iemand die geen medelijden kent !

Karakteristiek is in dit opzicht het verhaal, dat hij zelf doet, van zijn eerste optreden en roeping tot profeet. Toen hij later deze geweldige crisis in zijn leven beschreef, stond hem nog voor den geest, hoe hij tegen zijn ambt opgezien had. Niet enkel omdat hij jong was ; niet slechts omdat hij met zijne overtuigingen alleen stond en dientengevolge vooral op tegenstand te rekenen had ; maar ook omdat hij het onaangenaam vond, steeds harde waarheden te moeten zeggen en den ondergang aan te kondigen. Hij had liever gezwezen.

Waarom deed hij het niet ? Het antwoord is eenvoudig : omdat zijne overtuiging hem te sterk was. Men moge van die overtuiging denken wat men wil — het staat vast dat hij ze had, en niet voor zijn genoegen profeteerde. Neen het kostte hem veel, deze taak te vervullen. Want hij had, al was hij ook hartstochtelijk en prikkelbaar, in den grond een teergevoelig en liefhebbend hart.

Er is nog iets, dat in Jeremia wordt berispt. Het is dit, dat hij in de ure des gevaars, toen Jeruzalem door Nebucadnezar was ingesloten, verkondigde dat geen redding mogelijk, alle tegenweer onzinnig, overloopen tot den vijand het eenige middel tot behoud was. Dit — zeiden zijne tijdgenooten, en

men zegt het nog — dit is lafhartige taal, die geen man in den tijd van nood past. Het is het tegendeel van vaderlandsliefde, het is landverraad. Ook Oort keurt ze af. „Als de profeet,” schrijft hij ¹⁾, „had gebeden voor zijn ongelukkig volk en, niettegenstaande hij wist, dat Jeruzalem's val onvermijdelijk was, Jehovah had gesmeekt zich nog te ontfermen, voorwaar het zou verkwikkelijker zijn dan hem zijne uitgehongerde, beangste, maar van godsdienstige geestdrift gloeiende stadgenooten te hooren vermanen om over te loopen tot den vijand.”

Hoe veel beter figuur, heeft men opgemerkt, maken in dit opzicht mannen als de profeet Hananja, een van Jeremia's ambtgenooten en tegenstanders, die het volk ten strijde aanvuurde en het van harte ried, den laatsten droppel bloed voor het vaderland te vergieten.

Ook een andere ambtgenoot, van wien wij nog enkele bladzijden schrift hebben, Habakuk, sprak een waardiger taal, meent Renan. Met Jeremia is hij van oordeel, dat de Chaldeëen een tuchtroede in de hand van God zijn; doch daarom haalt hij ze niet met gejuich in, maar bidt vurig, dat God hun niet het uiterste veroorloven zal.

Zijt gij niet van aloude dagen,
O Jahwe, onze God, onze Heer,
Die ons bewaart voor den dood?

1) T. a. p. blz. 132.

O Gij, die te rein zijt om het onrecht te zien,
Die het kwaad niet zoudt kunnen verdragen,
Hoe ziet Gij deze goddeloozen aan?
Hoe zwijgt Gij, als de booze den vrome verslindt,
Den man, die veel beter dan hij is?

Moet hij 1) alle volken in zijn net visschen,
Hen zonder genade verworgen?...

Inderdaad, alles schijnt hier tegen Jeremia te pleiten. En toch... overwegen wij het wel! Mocht hij op zijn standpunt anders spreken? Overtuigd dat de Joodsche staat te gronde moest gaan, kon hij toch moeilijk de belegerden aanraden hun uiterste best te doen om eene stad te redden, die ten ondergang gedoemd was. Wat kon tegenweer baten? Immers niets. En nu is het geen onbarmhartigheid, die hem dringt om tot ieder die het hooren wil te zeggen: „verlaat Jeruzalem, zoek uw heil in de vlucht!” Maar het is in tegendeel een nieuw bewijs dat zijn hart zeer gevoelig en medelijdend was. Immers ofschoon het zelf zijn plicht achtend, ten einde toe op zijn post te blijven, kon hij de gedachte niet verdragen, dat zooveel ongelukkigen en daaronder weerlooze grijsaards, vrouwen en kinderen straks door het zwaard vallen of in de vlammen omkomen zouden. Daarom riep hij hun, terwijl het nog tijd was, toe: „loopt over!” Had hij hun gezegd: „blijft!” dat zou meedoogenloos geweest zijn. Waartoe zouden zij blijven? Om te gronde te gaan.

Maar dat is dan toch een treurig geloof, zal men zeggen, dat er toe brengt, het vaderland in den nood prijs te geven.

1) De vijand.

Hoe kwam Jeremia aan de wetenschap, dat geen tegenweer kon baten, daar het zoo door God beschikt was, als hij het verkondigde? Het is waar, dat de uitkomst hem gelijk heeft gegeven, maar hoe wist hij 't vooruit? Om dit te begrijpen, lette men er op dat de profeet de kolossale overmacht der vijandelijke legers met hun heldhaftigen aanvoerder kende en op den rechten prijs schatte. Wat vermocht ééne stad, wat een handvol Judeërs tegen die scharen? 't Is waar dat in Hizkia's tijd, toen de Assyriërs onder aanvoering van een anderen veroveraar Jeruzalem belegerden, God onverwachts tusschenbeide was gekomen. Plotseling was de vijand afgedeinsd, hetzij omdat de pest in het legerkamp uitbrak, hetzij — volgens eene andere overlevering — omdat hij in den rug uit het zuiden werd aangevallen. Zulke uitreddingen komen in de geschiedenis voor, zonder twijfel. Maar er valt niet op te rekenen, omdat ze betrekkelijk zeldzaam zijn. Meestal gaan de dingen hun gewonen loop. Jeremia achtte de kans, dat daarvan nu zou worden afgeweken, gering. Daarom sloot hij zich niet bij de voorspelling van Jezaja aan, dat Zion in den nood zou gered worden; maar maakte hij het woord van diens tijdgenoot Micha tot het zijne: dat de ondergang zeker en volkomen zou zijn.

Hierbij kwam — en vooral dit legde gewicht in de schaal — dat de profeet zich de geestelijke ontwikkeling niet anders kon denken dan met een gevallen Jeruzalem. Voor zijn geest speelt zich een drama af. De ware godsdienst des geloofs en des harten; de godsdienst van gerechtigheid

en waarheid; de levende godsdienst, die tevens godsdienst des levens was, hij moest door Israël gesticht worden. Maar deze „tempel niet met handen gemaakt”, kon alleen verrijzen op de puinhoopen van al het oude. Zijne voorgangers, Amos, Hozea en Jezaja, hadden gehoopt dat nog een deel van het bestaande en van het volk daarvoor gered kon worden; maar Jeremia was tot het inzicht gekomen, dat onder de heerschappij van dit heiligdom en deze ceremoniën voor den waren godsdienst geen plaats was. Toen de vrome koning Jozia, onder wien hij zijne loopbaan begon, al het heidendom wegdeed en een aantal bijgeloovige uiterlijkheden opruimde, juichten vele priesters en geestelijken. De jonge Jeremia had met hen gejuicht. Doch rijper ervaring had hem geleerd, dat die hervorming niet radicaal genoeg geweest, dat in het wezen der zaak door haar niets veranderd en het koninkrijk Gods niet gekomen was. Geen redmiddel tot genezing derhalve dan vernietiging van alles, ook van datgene, waaraan Jozia nog vasthield. Daarom klinkt het steeds beslist uit zijn mond: de tempel en de ark zullen verdwijnen, de stad Jeruzalem zal een omgeploegd veld, gansch Zion een groote puinhoop worden. Dus en niet anders, meende hij, kon 't geschieden. Straks, als de nacht diep gedaald is, zal God een nieuwen dageraad brengen.

Dit heilsplan, zooals het voor zijnen geest zich ontrolde, zijnerzijds tegen te werken, had geen zin. Daarom kon hij niet aanvuren ten strijde; daarom was de beste raad, dien hij kon geven, de vlucht. Immers verzet tegen den vijand

was verzet tegen het goddelijk raadsbesluit, dat, volgens hem, Israël door deze ellende heen de schoonste en heerlijkste toekomst bereidde.

Hartstochtelijk en heftig, geenszins wat men aantrekkelijk beminlijk noemt, maar daarentegen zeer eerbiedwaardig was Jeremia. Geven wij ons, na op zijne gebreken gelet en de afkeurende oordeelen over hem gehoord te hebben, ook rekenschap van zijne voortreffelijkheid.

Drieërlei springt in het oog. Hij was een man van beginsel met een zeer vast karakter; hij had een krachtig geloof, door veel twijfel gelouterd; hij bezat een diep inzicht in het wezen van den godsdienst.

Een man van beginsel met een zeer vast karakter. Ja, dat was hij; want hij vreesde niemand dan God. Wie, als Renan, hem een volksleider noemt, heeft al heel weinig van hem begrepen. Immers wat den volksmenner kenschetst, ontbrak hem: de lust en de takt om de menschen voor zich en zijne denkbeelden te winnen. Een volksmenner is partijman en partijhoofd. Hij spreekt de lieden niet van hunne plichten, maar van hunne rechten. Jeremia deed juist het omgekeerde. Hij wist geen mensch te vleien of naar den mond te praten. Hij zei niet slechts den hooger en standen, maar ook de volksmenigte de waarheid. Het gevolg bleef niet uit: allen keerden hem den rug toe.

Het is waar, dat hij enkele beschermers aan het hof had, vrienden van zijn vader, den priester, die in aanzien was. Maar ofschoon zij belet hebben, dat hij, gelijk zijn vriend Uria, om zijne stoute taal werd gedood, hebben zij toch niet kunnen verhinderen, dat hij altijd door vervolgd en telkens gevangen gezet werd.

Tooneelen als het volgende zijn in zijn leven gewoon. Op zekeren dag plaatste hij zich bij de poort van het heiligdom en zeide tot de tempelgangers: „Vertrouwt niet op dit bedriegelijk woord: Jahwe's tempel, Jahwe's tempel, Jahwe's tempel is hier; daarom zullen wij niet vergaan. Neen, omdat gij zoo zondig zijt, zal Jahwe dezen tempel verwoesten, deze stad maken als Silo, en u verdelgen, gelijk hij uwe broeders in het noorden verdelgd heeft.” De bedreiging maakte de Jeruzalemmers woedend. Priesters en profeten gaan voorop, de schare volgt, en men grijpt den profeet aan om hem te steenigen. De zaak nam echter eene voor hem gunstiger wending, toen enkelen de opmerking waagden, dat meer dan een eeuw vroeger de hoog vereerde Micha iets dergelijks gezegd had, zonder dat men hem had gedood. Wel een treffend bewijs voor de bekende waarheid, dat men op godsdienstig gebied veel uitwerkt met gezag. Wat als ketterij klonk in den mond van den tijdgenoot, heette heilige, geloofwaardige taal, toen er een autoriteit voor kon aangehaald worden.

Het citaat maakte veel indruk; de woede bedaarde, althans voor het oogenblik „Hij heeft gelijk,” zei men, „des doods

schuldig is hij niet; want hij heeft in Jahwe's naam tot ons gesproken." 't Moet erkend worden dat de profeet het zijne tot den goeden afloop bijdroeg door zijne waardige en kalme houding. „Ik ben in uwe macht,” sprak hij, „maar weet wel, dat gij door mij te dooden eene bloedschuld zult laden op u zelven en op uwe stad; want waarlijk, Jahwe heeft mij gezonden.” Het was de eenige weg tot zijn rechtvaardiging, schrijft Oort. Dat hij zoo kalm optrad, toont, hoe onverschrokken hij in het dreigendst gevaar was.

De grootheid van zijn karakter komt vooral uit, als men hem vergelijkt met de meerderheid zijner ambtgenooten, blinde leidslieden der blinden, die onverschillig waren. Zij hielden de redenen, die de menschen het liefst hoorden, maakten zich daardoor aangenaam en hadden het goed. Vreesachtig en zelfzuchtig van aard, verborgen zij hunne betere overtuiging of hielden er zelfs geen overtuiging op na. Hoe steken zij af bij den onverschrokken prediker uit Anatot ¹⁾ die altijd weer, zij het vaak in wat ruwe en krasse vormen, onverholten de waarheid durfde zeggen, ofschoon hij van nature schroomvallig was; een man van beginsel, en daardoor moedig!

Ook met koningen moest hij een gevaarlijken strijd voeren, vooral met éénen vorst, koning Jojakim. Bij zekere gelegenheid, naar aanleiding van een geleverden veldslag, liet onze profeet in een der tempelvertrekken eenige vroeger door hem uitgesproken en nu opgeteekende redenen voorlezen. Nadat

1) Anatot is zijn geboorteplaats; 't lag n. o. van Jeruzalem, op een uur afstands.

zijn vriend en dienaar Baruch zich van die taak gekweten had, ontving hij de uitnoodiging, de lezing te herhalen in tegenwoordigheid van de rijksgrotten, de ministers des konings en andere beampten. Ten slotte gaf ook de koning zelf zijn verlangen te kennen, de profetie, die zooveel ontsteltenis veroorzaakt had, te vernemen. Men liet de rol of het boek, waarin ze stond, halen. Daar Baruch zich verwijderd had, droeg Jojakim zijn secretaris op, ze voor te lezen. Maar nog had de koning geen drie hoofdstukken aangehoord, of hij werd zoo boos, dat hij een mes nam, de bladen in repen sneed en ze op het vuur wierp. De hovelingen, die dit aanzagen, schrikten er van en trachtten Jojakim van zijne daad terug te houden. Want ofschoon ook zij niet veel sympathie voor Jeremia hadden, hielden zij toch zijn woord voor een Godswoord, waaraan men zich niet vergrijpen mocht. Maar de koning stoorde zich niet aan de waarschuwing. Hij verbrandde al de profetieën in den haard en gaf bevel dat men den profeet voor hem zou brengen. Doch deze was, dank zij zijne machtige beschermers, reeds in veiligheid, en toen de koning om hem zond, niet te vinden. Gelukkig voor hem, want het is niet twijfelachtig, welk lot hem anders beschoren zou geweest zijn. Zoo ontkwam hij weer den dood, en dat geschiedde meermalen. Hij zocht den dood niet, maar heeft toch nooit, om hem te ontkomen, iets toegegeven. Ook nu, ofschoon zijn leven gevaar liep, deinsde hij voor zijne taak niet terug, maar hervatte zijn arbeid terstond en schreef zijne verbrande profetiën weer op, waarbij hij nog veel

nieuwe voegde. Tegen den koning, die hem zoo had weerstaan en gegriefd, was zijn toon zeer hartstochtelijk en bitter. Trouwens, deze vorst had meer op zijn geweten: onbillijke rechtspraak, onderdrukking der geringen, knevelarij door heerendiensten en dergelijke. „Gij hebt geen oog en geen hart dan voor eigen belangen; gij bouwt uwe paleizen met het bloedzweet des volks,” zoo spreekt Jeremia hem toe. De profeet verfoeit Jojakim met al wat in hem is, en geeft hem b.v. dit afscheid: „Men zal bij uw begrafenis geen klaagliederen hooren; men zal van u niet zingen: ach mijn broeder!... Een ezelsbegrafenis zal men u geven, wegsleuren zal men u buiten de poort”... Echte taal der verontwaardiging vol toorn! Taal, gelijk wij die van Jeremia gewoon zijn. Niemand zal beweren dat ze beminlijk is; niemand het betreuren dat de bedreiging aan den koning onvervuld bleef. Maar evenmin zal iemand ontkennen, dat uit Jeremia's kloeke houding bij zulk eene gelegenheid eene hooge opvatting des levens en veel karakter spreekt.

Dit hing samen met zijn geloof. Want hij was eene zeer godsdienstige persoonlijkheid. In den Bijbel staat ergens, dat het geloof eene gave is. Daar is iets van aan. Sommigen zijn als van nature geloovig. Tot hen behoorde Jeremia, ja hij staat in de voorste rij. Hem was de godsdienst een zaak des harten. Hij leefde hier op aarde „als ziende den Onzienlijke.”

Dit heeft hem krachtig gemaakt, niettegenstaande hij eigenlijk

zwak was. Ook heeft hij zijn geloof, dat nu en dan zwaar werd geschokt, soms in stormen van twijfel moeten heroveren. Hij heeft er veel voor moeten strijden, niet alleen tegen anderen, maar in de eerste plaats tegen zich zelve. Meer dan eens dreigde hem al zijn godsdienst te ontzinken en gevoelde hij zich vrij wel radeloos. Van dien zielestrijd getuigen nog enkele bladzijden in zijn levensboek, die slechts kunnen doen gissen, hoe zwaar de kamp geweest is.

Een profeet in twijfel — dat klinkt sommigen vreemd, en toch is niets natuurlijker.

Om aan God te kunnen gelooven, moet een mensch, althans een denkende ziel, God bespeuren. Bemerkt men nooit iets van den heiligen God in de wereld, dan wordt Hij een traditioneel en koud begrip; men vraagt zich af: is er een God? Gods waarheid, zijn rechtvaardigheid, zijn liefde moeten ons geopenbaard worden; zoo niet, dan zijn er geen termen voor ons om er aan vast te houden.

Dezelfde wet heeft voor Jeremia gegolden, al was hij profeet. Om in God te gelooven, moest hij zien, dat God in de wereld regeert, en het scheen hem wel eens, alsof dat niet zoo was. Overvalt hem dat gevoel, dan klaagt hij in zijne verlatenheid:

O God, ik moet strijden met U,
Ik moet eene rechtspraak U voorleggen:
Waarom is de weg der boozen gelukkig?
Waarom leven de bedriegers gerust?
Gij plant hen zelfs, ja zij wortelen vast,
Zij gedijen, ook brengen zij vrucht voort?

En andermaal barst hij in een wanhoopskreet los, zoo fel en zoo hartstochtelijk, maar tevens zoo welsprekend, dat de dichter van het boek Job niet beter weet te doen dan hem met variaties voor zijn held overnemen. Hoe droevig moet zijn hart, hoe ledig zijne ziel geweest zijn, toen hij als „uit de diepte” zong :

Vervloekt zij de man, die mijnen vader berichtte :
U is een zoon, een knaapje geboren !
Hij meende mijn vader te verblijden !
Vervloekt zij die man !

Hij zij gelijk de steden, die Jahwe verwoestte !
Hij hoore geschrei in den morgen
En krijgsrumoer in den middag,
Omdat hij mij niet bij de geboorte gedood heeft !

O ware mijne moeder mijn graf geweest
Of haar schoot altijd zwanger gebleven !
Want waartoe verliet ik den moederschoot ?
Om niets dan moeite en kommer te zien !
Zoo vergaan in smaad mijne dagen !

Hij heeft aan God getwijfeld, vertwijfeld zelfs, Er zijn uren geweest in zijn veelbewogen leven, waarin hij het besluit nam :

Ik wil niet meer aan Jahwe gedenken,
Ik zal niet meer spreken in zijnen naam !

Uren, waarin hij twijfelmoedig zuchtte: „Het geeft alles niets, wat men doe, wat men zegge; het heeft geen nut

hoegenaamd, God te dienen. Het Godswoord strekt slechts tot spot en tot smaad; recht en waarheid zijn louter klanken. 't Beste is nog maar, onverschillig te zijn."

Zoo dacht Jeremia soms: wie zal het vreemd vinden of hem euvel duiden? Wij begrijpen die stemming immers best en beschouwen ze als een bemoediging voor allen, die, ofschoon kleiner dan de profeet, toch een dergelijken strijd met zich zelf te voeren hebben.

Ja, Jeremia lezende, beseffen wij het: de godsdienst is een heerlijke macht, maar 't is moeilijk, zeer moeilijk eraan vast te houden; wij moeten door veel twijfel heen.

Doch verheffend is het ook, in Jeremia te zien, hoe, telkens als de zon achter donkere wolken is schuil gegaan, zij eensklaps weer door de nevelen heenbreekt om in vollen glans te gaan schijnen.

Als hij daarna, weer geloovig, aan den voorspoed der boozen denkt, dan ziet hij hen uit een gansch ander oogpunt; hij weet weer, dat in dezen zegen het geluk niet ligt daar „God ver is van hunne harten”. Dan hooren wij hem juichen: „recht hebt gij, o mijn God, hoe kon ik tegen u strijden?” Dan bidt hij uit het diepst van zijn hart weer:

Gij hebt mij betooverd, en ik ben betooverd,
Gij hebt mij aangegrepen en overmocht.
Zeg ik: »Ik zal Hem niet meer gedenken,
»Niet meer spreken in zijnen naam”,
Dan wordt het binnen in mij als brandend vuur;
’k Poog het meester te worden, maar ’t gelukt niet

Zoo zegevierde het geloof in hem. En dat had hij wel noodig. Want hoe zou hij zijne taak anders volbracht hebben? Hij stond vrij wel alleen in de wereld. Zonder vrouw en kinderen, zonder aanhangers en vrienden; alleen met zijne denkbeelden, in welke niemand deelde en die soms hem zelve ontstelden. Zonder levensvreugde ging hij zijn weg, met een gebroken hart en „trillende beenderen.” Wij zijn geneigd dit overdreven te vinden, omdat wij genot, eer en geld onmisbaar achten. En ik erken, dat het, oppervlakkig gesproken, ongerijmd is, zich zooveel moeite te geven, ja te lijden „om God en om zijne heilige woorden”. Menschen, die dat doen, noemen wij dweepers, en daarin hebben wij gelijk. Zij dwepen met het hoogste wat er is; zij trachten hun leven nuttig te maken door een edele werkzaamheid, in den dienst van heilige gedachten. En al mogen wij er voorloopig anders over denken, er komen toch uren, waarin wij, hen met ons vergelijkende, tegen hen gaan opzien en van hen getuigen: dezen hadden het beste deel gekozen. Het is wel de moeite waard, voor zulk een doel te leven.

Het merkwaardigste in Jeremia is echter zijn geloof niet; want dit had hij met andere profeten gemeen. Zonder een krachtig geloof kon niemand als godsman optreden. Maar zeer bijzonder in hem is zijn helder inzicht in het eigenlijk wezen van den godsdienst.

Wij, die in het christendom groot geworden en verlicht

opgevoed zijn, kunnen ons nauwelijks voorstellen, hoeveel er toe behoord heeft om te komen tot eene opvatting als wij bij Jeremia aantreffen.

Naar den mensch gesproken, is hij vooral daardoor ongelukkig geworden. Het schijnt heerlijk, tijd en volksgenooten te overtreffen; doch inderdaad is het beter, althans aangenamer, op de hoogte van zijn tijd te zijn, dan er ver boven te staan. Wie zijne tijdgenooten op grooten afstand vooruit is, wordt door niemand of althans door zeer weinigen begrepen en door ieder miskend. Tegenwerking en vervolging, soms zelfs de dood zijn het deel van zoo iemand. Dientengevolge is bij de Grieken Socrates, bij de Joden Christus gevallen. Jeremia, die de grootste der profeten tot op Christus was, heeft aan hetzelfde feit een levensloop te danken, dien niemand hem behoeft te benijden. In enkele opzichten kind van zijn tijd, niet verdraagzaam b. v. en niet vergevingsgezind, stond hij er, met zijne opvatting van den godsdienst, ver boven. Had hij die hooge inzichten slechts kunnen geheim houden. Maar dat was hem niet mogelijk. De geest dwong hem tot spreken; de noodzakelijkheid was hem opgelegd.

Niet uit boosheid is de tegenstand, dien hij ontmoette, gesproken, maar uit de volstrekte onmogelijkheid dat de Joden van zijn tijd hem begrepen. De fee, die bij zijn wieg stond om hem te zegenen met dat heerlijke inzicht in het wezen van den godsdienst, schonk hem daarin een kruis zonder rozen.

Welke was die opvatting? vraagt misschien iemand. Ik

antwoord: dezelfde, die wij hebben, als wij verstandig zijn, maar die in Jeremia's tijd gansch onbekend was, ja den menschen als godslasterlijk of als ongerijmd in de ooren moest klinken.

Hoe ver de profeet ging, blijkt vooral hieruit, dat hij slechts een korten tijd vrede had met den hervormden godsdienst van Jozia. Dat was reeds een groote stap geweest en tegen den zin van de meerderheid. Toen de koning bij Megiddo gesneuveld was, durfden zijne opvolgers die strenge maatregelen niet handhaven. Het volk had niets op met een wetgeving, die hun verbood, aan de Koningin des hemels en andere geliefde goden te offeren. Bij al de rampen, die den staat troffen, zeiden de Joden niet: „dat zijn de gevolgen onzer afgoderij,” maar: „het zijn de straffen, die de goden ons zenden, wier dienst op hooger last gestaakt is geworden.”

De zoogenaamde Jahwe-partij dacht daarover natuurlijk geheel anders. Tot haar behoorden de Jeruzalemsche priesters, vele profeten en ook een deel des volks. Aanvankelijk gevoelde Jeremia, de priesterzoon, zich het meest tot haar getrokken; doch het duurde niet lang, of hij vervreemde zich van haar, maar om gansch andere redenen dan de heidenschgezinde, anti-jahwistische partij. De vereering van Jahwe te Jeruzalem bevredigde hem op den duur niet. In den grond zag hij zooveel verschil niet tusschen de aanbidding van beide partijen. De Jahwedienaars bogen zich voor den ouden God des volks; hem brachten zij offers, hem vereerden zij

met hunne gebeden. En de anderen huldigden hunne goden, maar bijna geheel op dezelfde wijs.

Was hier veel verschil? De profeet was te scherpzinnig om niet te beseffen, dat het eigenlijk niets meer dan een verschil in naam was. De echte godsdienst, die bestaat in gezindheid en wandel, werd zoowel bij de eene partij als bij de andere gemist. Wat meer zegt: men dacht er niet aan. De kerkdienst was het eenige, daarin ging men op. Als maar de rechte offers aan Jahwe gebracht, de sabbatten op de goede wijze gevierd, de ceremonieele wetten nageleefd werden, was alles in orde.

Jeremia kwam tot het inzicht, dat dit nog niets beduidde. En, opmerkelijk genoeg, schijnt hij daarmede eene meening verbonden te hebben, die ons ten hoogste verbaast.

In den Pentateuch ¹⁾ wordt geleerd, dat aan Jahwe offers gebracht moeten worden. Al bestond het jongste deel van dit geschrift, d. i. het priesterlijke wetboek, waarin de dienst uitvoerig vastgesteld werd, in Jeremia's tijd nog niet, ook de andere wetboeken vermeldten het toch, dat de God des volks van den aanvang af offers gewild had.

Heeft Jeremia daarvan niets geloofd? Men zou het haast zeggen, als men hem de Israëlieten van zijn tijd hoort vragen: „Heb Ik — dat is: heeft God — aan uwe vaders in den ouden tijd voorschriften gegeven over brandoffers en slachtoffers? Immers neen!” Geheel juist is deze meening stellig niet. In den nomadentijd is ook wel degelijk geofferd, aan

1) De zoogenaamde vijf boeken van Mozes.

den volksgod Jahwe evenzeer als aan andere goden : men kan het zich niet anders denken, en het is ook niet anders geweest. Godsdienst zonder offers was voor de ouden hetzelfde als geen godsdienst.

Maar dit is waar in de bewering, dat de offerdienst oudtijds niet zoo in bijzonderheden geregeld was als in later tijd. Overigens antedateert de profeet. Hij stelt zich namelijk voor, dat de vereering van God, die hij voorstaat en predikt, omdat zij de ware is, oorspronkelijk moet zijn. Gelijk het later den hervormers is gegaan, toen zij meenden dat het christendom allengs verbasterd was en in den apostolischen tijd slechts datgene geleerd werd, wat zij zelven geloofden, zoo ging het ook Jeremia. De zuivere godsdienst, zei hij, is een innerlijke, zonder offers en dergelijke plechtigheden. Welnu, dan moest hij in den aanvang er geweest zijn. God kon de vaders geen cermoniën geleerd hebben, waaraan Hij zelf geen waarde hechtte.

De redeneering was onjuist, want God had dat wel gedaan of liever 't was oudtijds al zoo: de priesters, ook die van Jahwe, hebben stellig altijd offers geëischt. Maar de dwaling doet Jeremia's hart eer aan.

Historisch had hij ongelijk, doch in de zaak recht.

Geen wonder dan ook dat wij bij dezen profeet eene verwachting over de toekomst van den godsdienst vinden, die alles overtreft, wat wij elders in het Oude Testament lezen.

„Zie,” schrijft hij, „de dagen komen, spreekt de Heer, waarin ik een nieuw verbond maak met dit volk. Een gansch

ander verbond nog dan ik met hunne vaders maakte. Ik wil mijne wet niet op steenen, maar in hunne harten schrijven, en zij zullen mij allen kennen van den kleinste tot den grootste.”

Hierin ligt drieërlei tegenstelling tusschen den godsdienst der toekomst en den ouden.

Inwendig zou de nieuwe godsdienst zijn, niet meer uitwendig. Een geloof des harten zou het ware geloof zijn, geen van buiten geleerde les. Een voor allen bereikbaar geloof wordt het: de priester heeft geen goddelijk gezag meer.

Zoo stond Jeremia de toekomst voor oogen; dat ideaal leefde in zijne ziel.

Welk een inzicht voor dien tijd! De ontwikkeling is wel niet terstond, maar toch allengs in dien geest geschied. Reeds de Joodsche Synagoge stelde het offer ter zijde en vervulde zoo een deel van dit schoone programma. Daarna kwam het Christendom, dat ook de wet wegnam: de wet der steenen tafelen met het uitwendig gezag; het kwam op voor den godsdienst des harten. Ik beweert niet, dat zelfs nu nog de godsdienst algemeen zoo wordt opgevat als Jeremia hem schetste. Wij weten wel beter. Eeredienst en leerdienst, het uitwendig gezag en de doode letter, spelen nog een groote rol in de kerken.

Zelfs durf ik niet zeggen, dat ik het anders zou wenschen; want alleen waar echt geestelijk leven is, kunnen deze uitwendige steunsels gemist worden. Velen blijven aan de „eerste beginselen” hangen. 't Is beter dan dat zij geen beginselen hebben.

Wie de vaste spijs nog niet verdragen kan, hij voede zich met melkspijs.

Bijgeloof is beter dan ongeloof; kerkdienst verkieselijker dan ongodsdienstigheid.

Het zij dan zoo, dat de meesten de oude sleur blijven volgen, omdat zij het nieuwe verbond in den geest van den profeet niet kunnen begrijpen en waardeeren.

Doch Jeremia's woorden roepen tot het hoogste: hij wijst ons een onvergankelijken weg.

Wie heeft leeren inzien, hoe ernstig het leven is en dat innerlijke godsdienst de echte wijding schenkt, acht zich gelukkig, den godsman te kennen, die op dit punt de volle waarheid heeft gezegd.

V.

Ezechiël.

De profeet van dezen naam heeft een groot geschrift nagelaten, dat een vrije reproductie is van allerlei redenen, gedurende een tijdvak van twintig jaar (592—572 v. C.) door hem gehouden. Daar hij ze, op een enkel postscriptum na, vrij wel achter elkander te boek stelde, is er innerlijke samenhang en groote gelijkheid van stijl in.

Hij heeft die redenen niet in Palestina neergeschreven en evenmin ze aldaar uitgesproken. Want in het Joodsche land trad hij nooit als profeet op. In het jaar 597 v. C. met koning Jojachin of Jechonja en vele aanzienlijken weggevoerd, heeft hij het grootste gedeelte zijns levens in Babylonië doorgebracht. Betrekkelijk vroeg, misschien op 30jarigen leeftijd, daarheen getransporteerd, is hij er nooit meer van daan gekomen. Eerst nadat hij vijf jaar in den vreemde vertoefd had, gevoelde hij zich geïnspireerd en opgewekt om eene missie te vervullen. Hij achtte zich namelijk toen van Godswege geroepen om zijne godsdienstige en staatkundige zienswijs te verkondigen aan die Israëlieten, die zich met hem in ballingschap bevonden.

Van zijn leven weten wij heel weinig. Alleen dat hij uit priesterlijk geslacht was gesproten; dat hij bij de Chebar, een zijrivier of kanaal van den Eufraat, woonde in een overigens onbekende plaats, Tel-Abib of Arenheuvel; dat hij een vrouw had, die hij vroeg verloor, ziedaar ongeveer al wat ons daarvan bekend is. Natuurlijk wordt ook de naam van zijn vader in het geschrift zijner profetieën medegedeeld, want den vadersnaam verzuimden de Joden nooit te noemen, gelijk trouwens de oude Romeinen en Hollanders ook niet. In dagen toen niemand een „van” had, was dit de eenige manier om de gelijknamige menschen behoorlijk te onderscheiden.

Tot ons zegt de naam van Ezechiël's vader evenwel niets, daar wij den man niet kennen. Alleen de rabbijnen hebben er waarde aan gehecht. De naam Buzi, gelijk de vader van Ezechiël heet, zou de verachte kunnen beteekenen; of hij dat werkelijk beteekend heeft, is een andere vraag. Heel waarschijnlijk is het niet, dat een vader ooit zijn zoon den verachte zal genoemd hebben. Bovendien is Buzi een Arabische volks- en stamnaam.

Van deze onderstelling uitgaande echter dat Buzi = de verachte was, leeren de rabbijnen nu, dat Ezechiël een zoon van Jeremia geweest is, omdat die profeet zoo bijzonder veracht in zijn leven was. Deze redeneering heeft geen den minsten grond. Alleen dit is waar, en kan er ook wel in liggen, dat Ezechiël de geestelijke zoon van Jeremia was, want hij doet sterk aan dien voorganger denken.

Te Jeruzalem opgegroeid en man geworden in den tijd

van Jeremia's optreden, heeft hij, gelijk ieder in die dagen, partij moeten kiezen vóór of tegen deze machtige persoonlijkheid en zijne geweldige prediking. Ofschoon hij zijn naam nooit noemt, is het toch zeer duidelijk, dat hij geheel in zijnen geest werkt. Hij staat onder Jeremia's invloed, of laat ik liever zeggen: onder den indruk van diens prediking, welke hij had gehoord. Veeltijds leert hij, ofschoon op zijn eigen wijs en in zijn eigen toon, hetzelfde als die meester, behalve op één voornaam punt, gelijk wij zien zullen.

Er bestaat nog een brief van Jeremia, dien hij eens heeft geschreven aan de met Jojachin weggevoerden. Ik denk niet, dat Ezechiël dien brief heeft gelezen, want hij is blijkbaar gericht aan ballingen, die in een heel ander gedeelte van het groote rijk gedeporteerd waren, volgens de gewoonte van de Chaldeeusche regeering om niet te veel menschen van hetzelfde volk bijeen te laten.

De Joden, aan wie Jeremia schrijft, waren zeer ontevreden. Niet omdat zij het in Babylonië zoo slecht hadden; want dat kon niemand beweren, hun lot was veeleer zeer draaglijk. Slechts de ergste rebellen werden tot slavernij veroordeeld; de overige ballingen mochten vrij handel drijven of den landbouw beoefenen, gelijk zij verkozen. De meesten hadden een eigen huis en hof; zelfs een soort van eigen regeering met „oudsten”. Kortom het verblijf in Babylonië was zoo weinig drukkend, dat, toen veel later aan een nieuw geslacht de gelegenheid geboden werd om het vreemde land te verlaten en naar het vaderland terug te keeren,

slechts betrekkelijk weinigen daarvan gebruik maakten.

Verreweg de meesten zijn in Babyloñië gebleven en hebben zich er voorgoed gevestigd. In de vruchtbare omgeving van den Eufraat en Tigris bevonden zij zich allengs zoo wel, dat zij ze als hun tweede vaderland beschouwden. Daar verrezen bloeiende Joodsche gemeenten, kerken en scholen: het grootste gedeelte van den Pentateuch werd er geschreven, en de Babylonische Talmud, dien het Jodendom nog boven den Jeruzalemschen of Palestijnschen stelt, is er later ontstaan.

De pas uit Juda weggevoerde ballingen dachten er echter in het begin der 6^{de} eeuw v. C. heel anders over. Al hadden zij 't niet slecht, zij gevoelden zich toch nog niet aanstonds te huis in het vreemde land ver van hun volk en oude haardsteden. Ook konden zij niet dadelijk vergeten, dat de Babyloñiërs hen overwonnen, velen hunner gedood en mishandeld hadden.

Vandaar ontevredenheid, wraakzucht en haat. In het midden van die ballingen, aan wier adres de brief van Jeremia gericht werd, bevonden zich geen mannen zoo gematigd als hij en Ezechiël, maar wel fanatieke geestdrijvers, heethoofden, die als echte patriotten en „profeten” veel gezag bij het volk hadden. Wij kennen nog de namen van enkelen dier mannen; vooral Achab, de zoon van Kolaja, Zedekia, de zoon van Maáséja, Semaja, de Nechelamiet waren in dezen geest werkzaam. Natuurlijk vonden zij bijval; dat vinden zulke lieden overal en altijd. Wie op de hartstochten der schare speculeert en de menschen stijft in hun lust tot verzet, be-

hoeft niet veel meer dan de gave der tale om bijna allen te overtuigen. Hadden Achab c. s. niet volkomen gelijk? vroegen die ballingen. Was het geweld, door een groote natie een kleine aangedaan, niet wederrechtelijk? Kon God in den hooge dat dulden? Let wel: 't was Israël's eigen God, op wien de vaderen gehoopt hadden; zou Hij zijn volk in den steek laten? Ja, Nebucadnezar was machtig; maar de Heer in den Hooge was veel machtiger dan Hij. Er was geen twijfel aan: Hij zou, Hij moest tusschen beide komen. Had hij al toegelaten, dat een eerste wegvoering plaats had, een tweede zou Hij niet dulden. Nog stonden — wij zijn in den tijd tusschen 597 en 586 — nog stonden de stad en de tempel. Straks zou de Heer die met zijne heirscharen te hulp snellen, de vijanden verstrooien, de ballingen in hun land terugbrengen. Dat leerden die profeten, en ieder geloofde het.

Als een afkoelend bad werkte na die warme taal op de verhitte verbeelding de brief van Jeremia met deze waarschuwende regelen: „Houdt u rustig! Luistert niet naar de woorden der profeten, die in uw midden zijn; zij bedriegen u! Bouwt huizen en gaat daarin wonen; plant tuinen en eet hunne vrucht. Sluit huwelijken en verwekt kinderen; geeft aan uwe zonen vrouwen, en mannen aan uwe dochters! Kortom, richt u in het vreemde land zoo goed gij kunt, in. Want gij zult daar vooreerst moeten blijven; van verlossing kan nog geen sprake zijn. Verzoent u dus als verstandigen met uw lot, en kweekt geen wrevelige stemming aan, die

tot niets kan leiden. Zoekt den vrede der stad, waarheen gij gevoerd zijt, en bidt voor haar tot uw God; want door haren vrede zult gij vrede hebben!"

In denzelfden geest sprak Ezechiël tot zijne omgeving. Maar men hoorde hem met tegenzin. Ofschoon hij een be- gaafd spreker was, keerde toch de meerderheid hem den rug toe; men wilde hem zelfs het spreken beletten, en hij moest zich soms, alsof hij „stom” was, in zijn huis terug- trekken. Alleen met de oudsten of hoofden der familiën had hij dan nog conferenties. Het laat zich wel denken dat dit hem verbitterde. Hij beklagt zich vrij scherp over den tegenstand, noemt zijn volk een „weerspannig huis” en verwijt het, een voorhoofd van staal of graniet te hebben. Zijn toon is ver van welwillend en vriendelijk. Wij moeten dien afkeuren, maar toch zijn onversaagdheid en moed be- wonderen. Hij wist voor zijne overtuiging pal te staan, ja er voor te lijden en smaadheid te dragen. „Gij, menschen- kind ¹⁾, vrees niet voor hen”, zegt zijn God, „en verschrik niet voor het aangezicht der menschen, als zij u weerstreven en verachten en gij te midden van schorpioenen woont. Want een weerspannig huis zijn zij, maar gij zult mijne woorden tot hen spreken, hetzij ze die hooren, hetzij ze die niet hooren.”

Zoo stonden de zaken; de verhouding was zeer gespannen. Daar verschijnt op zekeren dag in het jaar 586 v. C. een

1) „Menschenkind” is de naam waarmede Ezechiël zich gewoonlijk door zijn God laat noemen. Er ligt een besef van diepe geringheid in.

vluchteling, die van Jeruzalem ontkomen is, en brengt de kolonie aan de Chebar dit kort, maar verpletterend bericht: „de stad is ingenomen.” Jeruzalem was in handen der Chaldeënen gevallen, verwoest en verbrand. Als een donderslag klonk dat allen Joden in de ooren, die nog altijd op uitredding gehoopt hadden. Het was treurig, maar veranderde de stemming jegens Ezechiël zeer. Met eerbied zag men nu op tot den man, die dit voorzien en voorzeggd had. „Als het bericht komt,” — zoo had hij gedacht, en zoo lezen wij nog in zijne mémoires — „als het komt, zullen zij weten dat er een profeet in hun midden was.” En het kwam. Wij begrijpen, dat hij het met zekere voldoening neerschreef, en toch is er iets in dat ons hindert: een gemis aan leedgevoel over een nationale ramp. Hij klapte zelfs in de handen, verhaalt hij, en menigeen heeft dit wreed van hem gevonden. Maar men vergeet niet, dat hij, even als Jeremia, alleen van den ondergang des rijks heil verwachtte. Slechts op de puinhoopen van het oude Zion kon een nieuw en beter verrijzen, meende hij. Naarmate dit denkbeeld meer op den voorgrond bij hem stond, had hij minder oog en hart voor het treurige der feiten: voor al de ellende, het bloed en de tranen, die van de volksramp onafscheidelijk waren.

In later jaren, toen hij zijn gedenkschrift vervaardigde, herinnerde hij zich nog menige bijzonderheid van het belangrijk keerpunt in zijn profetenleven, dat ik daareven vermeldde. De vluchteling bracht, aan het bloedbad ontkomen, die sombere, vreeselijke tijding. „Den avond te voren,”

schrijft de profeet, „was de hand des Heeren nog op mij geweest.” Hiermee wil hij zeggen, dat hij zich toen gedrongen gevoeld had om te spreken, daar de geest in hem getuigde. Ofschoon sinds lang gewoon te zwijgen, daar men hem toch niet hooren wilde, ging nu, als onder den indruk van zeker voorgevoel, zijn mond vanzelf open, zoodat hij niet meer stom was. En zie, wat ook sinds lang niet gebeurd was, er verzamelde zich een gehoor om hem heen, dat hem nu eens niet vijandig aanstaarde of ten minste liet uitspreken. Ja, men vond zelfs zijne rede, aan dien avond gehouden, „schoon als een minnelied”, en den prediker „als een zanger met fraaie stem of als een solist, die mooi speelt.” Om kort te gaan, zij hoorden naar Ezechiël's woorden, al moet hij er ook bijvoegen „zij deden ze niet,” zij lieten zich niet overtuigen.

Den morgen daarop kwam het treurig bericht, dat alle hoop den bodem insloeg. Men kan zich de verbazing der toehoorders van gisteren denken. Thans werd het Godswoord aan Ezechiël vervuld: „tot een wonderteeken zult gij hun wezen, en zij zullen weten, dat ik Jahwe ben.”

Nog iets anders stond hem later voor den geest. Omstreeks denzelfden tijd had hij een groot verlies geleden. Zijne vrouw werd hem plotseling ontruikt. Hoe lief hij haar gehad had, beschrijft hij niet uitvoerig, want diepe smart is karig met woorden. Maar het blijkt toch uit de treffende, gevoelige uitdrukking, waarmede hij haar nog na jaren gedenkt. Het was hem, zegt hij, alsof hij zijn God dus tot hem hoorde spreken: „mensenkind, ik neem den lust uwer oogen

van u." De lust zijner oogen — meer meldt hij ons niet van haar; maar dat was ze dan ook, en dat zegt genoeg. Gelijk Constantijn Huijgens in het ééne woord „sterre" al de liefde en de hulde neergelegd heeft, die hem bij het graf zijner Suzanna overstelpde, zoo ligt ook in dat prachtige: „de lust mijner oogen" van Ezechiël de naklank van een schoone vereering en een onbeschrijfelijke teederheid.

Diep geschokt was hij, en toch moest hij stil zijn. „Bedwing u," zegt zijn God, „en zwijg. Hef geen doodenweeklacht aan en eet geen brood der smarte. Vlecht uw tulband om uw hoofd en doe schoenen aan uw voeten" ¹⁾. Geen uiterlijke teekenen van rouw derhalve, al was het hart gebroken!

Waarom niet?

Hier spreekt weer krachtig het profetisch bewustzijn, dat de godsman niet voor zichzelf maar voor zijn volk leeft. Wat was de ramp, die hem trof, vergeleken bij de groote ramp, het nationale ongeluk, den ondergang van den Jood-schen staat? Uit hetgeen hij naar aanleiding hiervan tot zijne medeburgers zegt, blijkt, dat hij toch ook het smartelijke van die ramp wel beseftte, al had hij redenen om er zich tot op zekere hoogte in te verblijden. De *vox humana*, 't menschelijk gevoel, spreekt uit dit woord: „zie, God ontwijdt zijn heiligdom, waarop gij trotsch zijt, de lust uwer oogen en de vreugde van uw hart; de zonen en dochters, die gij achterliet, vallen door het zwaard!" Doch — voegt hij er bij, „doet gelijk ik gedaan heb; eet geen brood der

1) Wie rouwde, ging blootshoofds en barrevoets.

smarte, draagt geen rouw, klaagt en weent niet, maar zwijgt;" want dat alleen, wil hij zeggen, is een waardige houding; slechts zij kan de stemming kweeken, waarin gij moet zijn om de harde les te leeren, welke uw God u thans geeft. Deze les ligt in de woorden: „Gij moet leeren inzien dat Ik Jahwe ben."

Wat beteekent dat? „Gij moet inzien dat Ik Jahwe ben." De uitdrukking komt dikwijls voor bij Ezechiël; 't is een van zijne geliefkoosde formules. Ons is ze niet aanstonds duidelijk, omdat het woord Jahwe of Jehova voor ons niet veel anders is dan: de God van Israël. De Statenoverzetters hebben het overal weergegeven door de Heere of de Heer, ofschoon het woord dit niet beteekent. Maar zij hebben zich daarbij laten leiden door de gewoonte der Joden die, omdat zij den godsnaam niet durven uitspreken, in plaats van Jahwe een ander woord bezigen ¹⁾, dat de Heer beteekent.

Doch wie is Jahwe, en wat wil de profeet zeggen, als hij er nadruk op legt, dat men weten en door de catastrophie leeren moet, dat God Jahwe is? Men heeft dikwijls gemeend dat de naam Jahwe (Jehova) door de Israëlieten aan hun God gegeven is, omdat hij het Eeuwige zijn van den Almachtige uitdrukte. 't Zou dan een vrij afgetrokken begrip wezen. Dat is echter heel onwaarschijnlijk,

1) Het Hebr. woord Adonai.

omdat de naam al oud is, ouder dan het Israëlietische volk zelf. Dergelijke oude namen hebben nooit een abstracte beteekenis, maar duiden altijd iets concreets, iets zichtbaars aan. Gelijk Zeus of Jupiter de hemel, Baäl een zonnegod, Beëlzebub een vliegengod is, zoo is ook Jahwe oorspronkelijk een waarneembare God geweest, waarschijnlijk de Donder- of Bliksemgod. Doch ook de Israëlieten zelve, die den naam aan anderen, waarschijnlijk aan de Midianieten, ontleenden, hebben daarbij allerminst aan het Eeuwige Zijn gedacht. Toen zij later den Godsnaam met hun werkwoord *zijn* in verband brachten, was Jahwe voor hen niet: „Hij die is,” maar „Hij, die een God voor zijn volk is.”

Wanneer dus Ezechiël namens zijn God zegt: „Gij moet leeren, dat ik Jahwe ben”, dan bedoelt hij: „gij moet leeren, dat ik uw God ben”; dat was namelijk te leeren uit den ondergang van den staat. Een paradox, als gij wilt; want nooit scheen God Israël meer verlaten te hebben, dan toen Hij zijn volksbestaan vernietigde. Maar volgens den profeet had de ware godskennis altijd ontbroken. Het oude Israël namelijk had God slechts gekend als volksgod of als natuurgod; zijn heilig, zedelijk wezen had het niet begrepen, het had Hem slechts vereerd in een gebrekkigen, half heidenschen eeredienst. Het had niet geweten, wie Jahwe eigenlijk was.

Dat zal nu anders worden, als de oude opvatting voorgoed verdwijnt. Israël's God is de Heilige en wil als de Heilige vereerd zijn door een rein, edel streven en door zedelijken wandel, meent Ezechiël. Dit moet het volk leeren en zal het

beter leeren, als het oude is voorbijgegaan, dat een vermolmden grondslag had. In verband hiermede spreekt hij van „Gods grooten naam, die ontwijd is door Israël”. „Ik wil iets gansch anders,” zegt zijn God; „Ik wil een nieuwen geest. Als ik dien nieuwen geest wek, zult gijlieden mijne geboden doen, uw boozen wandel gedenken en u schamen over uwe verkeerdheden.”

En meen niet dat de profeet bij deze algemeenheid blijft staan. Het zedelijk-godsdienstig leven, dat hij wenscht, wordt ook in bijzonderheden door hem beschreven. Wie vroom wil zijn, zegt hij, beginne met rechtvaardig en eerlijk te wezen; hij verdrukke niemand; hij houde geen gemeenschap met de vrouw van zijn naaste; hij eigene zich geen onrechtmatig goed toe; hij geve hongerigen brood, dekke naakten met kleeding; houde zich niet op met schandelijke streken; en doe eerlijk recht tusschen mensch en mensch.

Voor ons spreekt dit alles vanzelf. Wij kunnen ons geen godsdienst zonder zedelijken grondslag denken. Maar deze schijnbaar zoo eenvoudige waarheid is pas laat ontdekt. Ezechiël behoort tot hen, die haar het eerst doorgrondten. Men heeft dit openbaring genoemd, en te recht. Want zoo ontsluit zich het hoogste aan den mensch; het verborgene treedt voor altoos aan het licht.

Veel minder gunstig moet het oordeel over hem uitvallen, als hij van het voorbijzien dezer waarheid het oude Israël een verwijt maakt. Ja, hij gaat zoo ver van te beweren dat de ondergang des volks en hunne weg-

voering straffen zijn voor vroegere afdwalingen op dit punt.

Evenmin als Jeremia had hij natuurlijk oog voor de betrekkelijke waarde, die iedere godsdienstvorm heeft, als gesproten uit een vurige behoefte aan het hoogere. Men zou het onmogelijke eischen, wanneer men dit inzicht van zulke mannen verlangde. Maar Ezechiël had toch kunnen begrijpen dat niemand mag veroordeeld worden naar een maatstaf, die hem onbekend is en dien hij niet kennen kan. Tot zijne verontschuldiging diene echter, dat een wetboek als Deuteronomium, hetwelk inderdaad een hooge opvatting verkondigt, op naam van Mozes gesteld was. Eerst in onze eeuw is ontdekt dat het van veel jonger tijd is; Ezechiël hield het voor Mozaïsch. Deed hij dat, dan lag het voor de hand, allen vorigen godsdienst verwerpelijk te achten, daar de hoogere reeds van Mozes af dagteekende. Zij hebben de wet gekend, wil hij zeggen, maar niet betracht; dat is strafbaar. En aangezien het nog niet gestraft is, zal 't, als Jeruzalem te gronde gaat, gewroken worden.

Hij veroordeelt dan ook allen en alles. Het verleden van Israël is volgens hems hem ééne boosheid, ééne afdwaling. Van hem is de pragmatiek der geschiedenis, die ook in de historische boeken des bijbels indrong en nog bijval vindt bij schier alle kerken. De korte inhoud dezer dogmatische beschouwing is: ofschoon hun God hun weldeed en zich aan hen openbaarde, hebben de Israëlieten niets gedaan dan van Hem afvallen. Zij hebben Hem getergd door andere goden te dienen of door op de hoogten te offeren. „Nadat

Ik hunne vaders uit Egypte in het land bracht, dat Ik gezworen had hun te geven, zochten zij alle hooge heuvels en alle loofrijke boomen om er offers te brengen; mijne inzettingen verachtten zij, mijne sabbatten ontviidden zij, want naar hunne afgoden verlangde hun hart," zoo hoort Ezechiël zijne God spreken.

Streng, doch niet geheel juist luidde daarom het profetisch vonnis.

Ik ontken niet dat er onder die diensten te veel zinnelijkheid was ¹⁾ en dat er praktijken, als het menschen- en kinderoffer, in voorkwamen, die afkeuring verdienden. Over het algemeen was de triomf van het Jahwisme een zegen, en verdienen zij, die het bevorderden, lof. Maar dat met dit al het oordeel van Ezechiël over oud Israël onbillijk was zal ieder, die nadenkt, moeten toegeven.

't Spreekt vanzelf dat dit zwakke punt in zijne historische beschouwing de tegenpartij niet ontging. Wel verre van toe te stemmen dat zij Jahve ontrouw geworden waren, beweerden zij, dat zij Hem behoorlijk gediend hadden en bleven zij Hem ook in de ballingschap vereeren gelijk zij in Juda gedaan hadden. Evenmin scheen hun polytheïsme, de vereering van andere goden, onvereinigbaar met Jahwe's dienst.

Maar er was nog iets anders wat zij betwistten en een

1) De woorden „hoereeren" en „overspel bedrijven" zoo vaak, ook door Ezechiël en andere profeten voor de afgoderij gebruikt, zijn, ofschoon weinig naar onzen smaak, toch voor die Aziatische wellustige diensten niet ongepast. In het symbolisch verhaal van de twee zusters Ohola en Oholiba (Samaritië en Jeruzalem) is de gedachte door Ezechiël het stoutst uitgewerkt.

fout in zijne redeneering achtten. Als Ezechiël hun voorhield, dat het onheil, hetwelk hen trof, de straf was voor de zonden der vaderen en al wat die misdreven hadden, dan antwoordden zij hem: dat is onrechtvaardig, en in elk geval is de ramp dan onze schuld niet. „De vaderen hebben zure druiven gegeten, en onze tanden zijn stomp geworden”. In plaats van ons te beschuldigen, moest gij ons dan beklagen. Dus ongeveer sprak men, en met zooveel nadruk, dat Ezechiël het wel de moeite waard vond, dit punt voor zijn gehoor eens opzettelijk te behandelen.

Om het tegen hem ingebrachte bezwaar te wederleggen, laat hij voortaan in zijne redenen sterk uitkomen, dat het niet alleen de zonden der vaderen zijn, om welke de Joodsche staat te gronde gaat, maar dat ook de tegenwoordige Joden en de weggevoerden zelven heel schuldig zijn. Zij toch waren op den weg der vaderen voortgegaan en hebben zich dus niet te beklagen, maar zelven hun lot verdiend. Dat het tevens gevolg van de zonden der vaderen was, deed van de billijkheid der tuchting voor eigen zonden niets af, meende hij.

De profeet moet zelf gevoeld hebben dat deze oplossing van de geopperde bedenking maar half bevredigend was. Toegegeven toch dat het geslacht zijner tijdgenooten voor zijne eigen zonden boette, dan bleef desniettemin de onbillijkheid bestaan, dat het ook voor die van het voorgeslacht leed. Zoo lang van het aangehaalde spreekwoord nog iets gold, kon men God verwijten, dat Hij de schuld van de vaderen,

in welke mate dan ook bezocht, aan de kinderen en kinds-kinderen, ja tot aan het verste nageslacht.

In deze engte gedrongen, geeft de profeet zich geheel gewonnen. Niet uit menschenvrees natuurlijk, maar uit overtuiging. Hij buigt zich voor de kracht der argumenten. Wij krijgen nu dit Godswoord te hooren: „Menschenkind! wat gebruikt men voor een spreekwoord bij de Israëlieten: de vaderen eten zure druiven, en daardoor werden de tanden der zonen stomp? Zoo waar Ik leef, niemand mag meer deze spreuk op de lippen nemen. Want het is gansch anders: alleen de ziel, die zondigt, zal sterven. De zoon zal niet boeten voor de schuld van zijn vader, evenmin als de vader voor de schuld van zijn zoon boet. De gerechtigheid van den rechtvaardige zal op hem zelven zijn.”

Na de uiteenzetting van deze stellingen en wat daarmee samenhangt roept hij dan uit; „En durft gij zeggen dat Gods weg niet recht is? Hoe kunt gij dit beweren, o Israël? Een ieder richt Jahve naar zijn eigen wandel; en wie zich bekeert, wordt gered. Want Hij heeft geen welgevallen in iemands dood, maar daarin dat elk zich bekeere en leve.”

Wij naderen hier het later joodsch en christelijk individualisme, volgens hetwelk elke menschenziel waarde voor God heeft en ieder een voorwerp van zijne bijzondere Vaderzorg is. Die leer is zeer schoon, maar nieuwerwetsch. Bij de oude dichters en profeten staat het nationale zoo sterk op den voorgrond, dat de enkele mensch of Israëliet daartegenover geen rol speelt. Voor hen is de vraag wat de natie in haar

geheel is, en of zij als zoodanig slaagt. De eer van Israël is de eer van zijn God; deze twee zijn één, het andere is bijzaak. De godsmannen zijn, volgens die oude leer, tot het volk Israël gezonden; volgens Ezechiël zijn zij aansprakelijk voor iedere menschenziel in Israël.

Het opmerkelijkst is echter dat Ezechiël de solidariteit van de geslachten en familiën, die de wet der tien geboden en ook de ervaring leeren en die hij eerst zelf leerde, later zoo kras heeft durven bestrijden.

Dat de kinderen wel degelijk het lot van hunne ouders deelen, en vaak voor de zonden van dezen boeten; dat er één draad van schuld door veel generaties loopt, is van ouds in Israël toegestemd en onwedersprekelijk. Het is niet juist wat Ezechiël nu beweert, dat de menschen op zich zelf staan. Maar het strekt hem tot eer dat hij wees op de schaduwzijde, ja — waarom het verzwegen? — op de onbillijkheid der vaak noodlottige werkelijkheid. Ook tracht hij, zoo schrijvende, een misbruik af te wenden, dat van de leer der solidariteit kan gemaakt worden. Hoe licht zal men zich daarachter willen verschuilen om aan zijne verantwoordelijkheid te ontkomen! Is het de schuld van onze ouders of van ons voorgeslacht, dat wij zijn die wij zijn, dan kan dat tot een dekmantel voor onze gebreken dienen en tot onverschilligheid leiden. Ten einde dit gevaar af te wenden, heeft Ezechiël allen nadruk doen vallen op de persoonlijke schuld.

De nieuwe leer van de eigen verantwoordelijkheid en die

van de individueele straf hebben een zeker gevolg gehad op des profeten beschouwing van de toekomst. De actueele vraag was namelijk deze: zouden bij den ondergang van Jeruzalem allen omkomen? Zoo ja, dan moest men op grond van de pas gestelde premis aannemen, dat alle Jeruzalemmers door hunne verkeerdheid hun lot zelven hadden verdiend, m. a. w. dat allen goddeloos waren, dat niemand rechtvaardig en vroom was, ook niet één. Zoo neen, dan rees de vraag: wie zouden uit den vuurbrand gered worden? En het antwoord lag voor de hand: de brave menschen alleen. Aangezien nu de profeet het wat sterk vindt om te onderstellen, dat er zelfs te Jeruzalem geen uitzonderingen op den regel zouden zijn, neemt hij meermalen het laatste aan. Maar niet altijd. Zoo groot is de macht der oude dogmatiek nog wel, dat hij soms zijne nieuwe leer vergeet en de vraag beantwoordt in bevestigenden zin. Daardoor ontstaat op dit punt tegenspraak tusschen zijne redenen. In het jaar 591 v. C. hoort hij zijn God tot een engel zeggen: „trek de stad door en plaats een teeken op het voorhoofd dier Jeruzalemmers, die alle gruwelen, welke in hun midden bedreven worden, verfoeien.” Dit teeken moet namelijk dienen om bij de catastrofe deze uitverkorenen te onderkennen en van den ondergang te redden. Doch in een profetie, een jaar later uitgesproken, wordt dit onderscheid niet gemaakt. „Ik verdelg,” zoo zegt God daar, „rechtvaardigen en boozen; mijn zwaard vliegt uit de scheede tegen alle vleesch van het zuiden tot het noorden.” Elders heet het weer dat zelfs

goddeloozen gespaard zullen worden, opdat de tegenwoordige ballingen hen ook in den vreemde zien komen en zich, hun ellende aanschouwende, zullen troosten in hun eigen lot.

Dit stemt alles heel weinig overeen. Doch er is geen twijfel aan, dat de leer van de eigen verantwoordelijkheid en van het lijden voor eigen zonden Ezechiël's diepste overtuiging was. Aan haar alleen toch kon zich consequent zijne prediking vastknoopen. Immers als de schuld der vaders zoo groot was, dat allen zonder uitzondering er door moesten te gronde gaan, wat zij ook deden, om de ramp af te wenden, hoe kon hij dan vrucht van al zijn moeite verwachten? Zijn aandringen op bekeering had slechts zin, als die bekeering gelukken en baten kon. „Werpt al uwe misdaden van u; waarom zoudt gij sterven, huis Israël? Keert u af van uwe zonden, opdat ze geen grond voor uwe veroordeeling worden.” Zoo sprak hij, en wie zoo spreekt gaat niet uit van de meening, dat er een onherroepelijk Godsoordeel, een zeker decretum horribile is en dat de zonden der vaders aan de kinderen bezocht worden. Hij staat op het standpunt der vrijheid van wil en niet op het deterministische.

In de leer der persoonlijke schuld en verantwoordelijkheid, gelijk op menig ander punt, was Ezechiël het geheel met zijnen laatsten voorganger eens. Doch in één opzicht verschilt hij van Jeremia: hij hecht namelijk veel meer aan den eeredienst dan deze.

Die krasse taal over den tempel, welke Jeremia durfde spreken, als hij alle beroep daarop en alle verwijzing daarnaar „valsche woorden” noemde, of als hij beweerde dat Israëel over den eeredienst vroeger niets van God geleerd had, hooren wij van Ezechiël nooit. Integendeel voor het eerst reiken profeet en priester, wier wegen tot heden gescheiden geweest waren, in dezen priesterzoon elkander de hand. Bij hem begint de latere wetgeving, die vooral in Leviticus haar scheppingskracht toont en het ritueel tot in bijzonderheden regelt. Niet alleen gaat hem de sabbatviering ter harte, maar hij hecht ook aan de uiterlijke reinheid op een wijze, zoo als in oud-Israëel onbekend was. Zoo woonden vroeger b.v. de koningen naast den tempel en hunne lijken werden daar begraven. Geen mensch had zich ooit hieraan geërgerd. Daar de Jeruzalemsche tempel eigenlijk een koninklijke kapel, bij het paleis behorende, was, viel er ook niet veel op aan te merken. Maar Ezechiël acht dat alles ongepast, in strijd met de heiligheid van God. Als er ooit weer een tempel komt, gelijk hij hoopt, dan mogen de koningen niet vlak daarnaast wonen, en vooral niet in de nabijheid van God begraven worden. Want volgens het later Joodsch begrip, dat reeds deze profeet heeft, maakt de dood de omgeving onrein. Waarom? Dit hangt waarschijnlijk samen met de vereering der dooden, waarvan wij in de geheele oudheid, en nog bij de Maleische en Afrikaansche volken, ook vroeger bij Israëel, vele sporen vinden. Daar Jahwe een naijverig God is, kan Hij, meende men bij steeds klimmend

monotheïsme, niet te gelijk met de dooden vereerd worden. Wie zijne dooden beweende en als goden vereerde, werd daardoor ongeschikt voor den Jahwedienst, d. i. onrein. Wie een doode dicht bij God begroef, opende een concurrentie van vereering tusschen beide, die God niet aangenaam kon wezen. Of gelijk de Jood het uitdrukte: hij maakte Gods omgeving onrein.

Hoe zal het zijn, vroeg zich Ezechiël af, als Jahwe weer op Zion gaat wonen? Hij ziet dat in zijne verbeelding al geschieden. „De heerlijkheid van Israël's God komt eens uit het oosten, van den Godsberg of godenberg in het noorden, waarop zij zich gedurende de ballingschap verbergt ¹⁾. Hoor, zij nadert, het is als een bruisen van geweldige wateren, de aarde straalt van zijn glans. Daar trekt Hij den tempel binnen door de poort, die naar het oosten gekeerd is. In den voorhof gekomen, vindt Ezechiël, die er in den geest bij tegenwoordig is, alles vol van de heerlijkheid des Heeren. En uit den tempel klinkt de Godsstem: hebt gij gezien, menschenkind, de plaats van mijn troon en de plaats mijner voetzolen, waar Ik eeuwig denk te wonen?” Maar nu wordt er dan ook met nadruk op gewezen, dat deze tempel heilig moet blijven. Het huis Israël mag Gods naam niet verontreinigen, zij niet en hunne koningen niet, door afgoderij en door hoogtendienst, en vooral ook niet door de nabijheid der

1) De meening dat de God van Israël zich, toen hij Jeruzalem verliet, op den noordelijken Godenberg teruggetrokken had, hangt samen met oostersche mythologie, die Ezechiël in Babylonië leerde kennen.

vorsten. Dezen mogen niet meer, zegt God, hun drempel naast mijn drempel, hun deurpost naast mijn deurpost plaatsen, zoodat er slechts een wand is tusschen den tempel en hen. De koningen moeten elders wonen en ver weg begraven worden!"

Men heeft in het voorschrift over het begraven wel eens een gezondheidsmaatregel willen zien, gelijk men b. v. ook het verbod om sommige dieren te eten, de besnijdenis, de wasschingen en meer van dien aard uit dat oogpunt verklaard heeft. Doch het een en het ander ten onrechte. Aan hygieïne is bij deze dingen niet gedacht. Het zijn zuiver godsdienstige practijken. Ezechiël was niet bang voor de gezondheid der tempelgangers, gelijk onze overheid, toen zij verbood, langer in de kerken te begraven. Hij was alleen bang, dat God het niet kon uithouden in eene omgeving van doodenvereering, daar deze afgestorvenen als goden aanbeden werden en hem tijdelijk zijne eer ontroofden.

Kleingeestig, zal men misschien zeggen, Het is zoo, maar vergeet niet, in welken tijd wij zijn. Als wij zien, hoe nog steeds in de joodsche en christelijke wereld aan uiterlijke reinheid en reiniging ook voor het godsdienstig leven gehecht wordt door de synagoge, door de Grieksche en Roomsche kerken, ja door de meeste christenen, dan verwondert het ons niet dat een man als Ezechiël, die overigens zijn tijd ver vooruit was, in dezen nog de heerschende meening was toegedaan,

Ook zijn gehechtheid aan den tempel en zijn geloof dat die herbouwd zou worden, vind ik niet vreemd. Veel merk-

waardiger schijnt het mij omgekeerd, dat zijn leermeester Jeremia, een priesterzoon even als hij, er zoo los van was. Voor Ezechiël had blijkbaar de berg Zion op een afstand en na den ondergang des tempels, zijne beteekenis niet verloren, veeleer hooger beteekenis gekregen. Immers het heilige land en die berg waren gebleven, nadat alles, ook de natie, was vernietigd. Zij waren de eenige realiteiten, die het geloof hier op aarde nog bezat en waaraan het volk van Israël zich vasthechten kon. Wel had Jahwe zijn heiligdom verlaten, ten bewijze dat hij er niet onafscheidelijk van was, gelijk men vroeger ten onrechte gemeend had. Maar hij moest er eens in terugkeeren, of de godsdienst van Israël zou zijn nationaal karakter verliezen, misschien geheel te gronde gaan. Van oudsher had God zich hier in al zijne heerlijkheid geopenbaard, en al had hij nu zijn tempel voor het oogenblik in de macht der vijanden gegeven, het moest toch in het einde weer blijken dat hij de Heer en Meester op Zion was. Of wat zou Jeruzalem wezen, als Jahve daar niet meer woonde? De heidenen meenden, zijn heiligdom vernietigd te hebben, en inderdaad was ook voor Ezechiël's gevoel daardoor aan Gods naam de hoogste smaadheid aangedaan; deze smaad zou uitgewischt worden, als Hij opnieuw zijn intocht in den tempel deed, gelijk hij later den smaad der verovering van Jeruzalem zou doen vergeten door al de heidenen in Palestina te lokken en daar tot den laatsten man te verslaan ¹⁾).

1) Deze heidenen treden dan bij Ezechiël onder de namen Gog en Magog op, duistere namen, die nog niemand heeft kunnen verklaren.

Is dus de tempel een vereischte, dan moet die ook voor God worden ingericht, en wel op betere wijs dan te voren. Natuurlijk was daarvan thans nog geen sprake. Ezechiël rekent dat het nog een menschenleeftijd of 40 jaar duren zal, eer dit plan verwezenlijkt kan worden. Maar hij acht het noodig, nu reeds in bijzonderheden dien tempel te schetsen: zijn platten grond, zijn indeeling, zijn inrichting op te geven. „Schrijf het op voor hunne oogen,” luidt het, „opdat zij daarnaar handelen”.

Wij zullen ons in dat plan niet verdiepen, te minder omdat het nooit uitgevoerd is. Alleen zij opgemerkt, dat de geprojecteerde tempel van Ezechiël zoo geïsoleerd mogelijk staat. Wel heet de God, die daarin vereerd wordt, te midden van zijn geliefd volk te wonen, hetwelk hem ook aan alle kanten omringt, maar de afstanden tusschen het heiligdom en de stad zijn groot. De naaste omgeving van den tempel is heilig land, bewoond door levieten en priesters. Zelfs tusschen de grens van dat land en de muren van Jeruzalem liggen nog 250 ellen vrije ruimte. Zoo bevreesd is Ezechiël, dat zijn God door de profane wereld verontreinigd zal worden.

Hoe vruchtbaar deze gedachte voor het jodendom en vooral voor het katholieke christendom geworden is, behoeft geen betoog. In de lijn, door Ezechiël getrokken, liggen alle Roomsche kerken en kloosters, en de afscheiding tusschen clerus en leeken evenzeer. Ook hierover handelt hij. Een priester is voor Ezechiël iets gansch anders dan in den ouden tijd. Van David tot Jozia toe aan de koningen onder-

geschikt, worden de geestelijken nu de voornaamsten van den staat en onafhankelijk. Opmerkelijk is evenzeer, dat hier het eerst onderscheid gemaakt wordt tusschen hoogere en lagere geestelijken. Er zou een hooge priester, een soort van paus, boven allen staan. Verder zouden er twee groepen zijn. Waren vroeger priesters en levieten gelijk of liever volkomen identisch, thans worden trappen en rangen gemaakt, op welke de eersten bovenaan staan. Het motief voor deze scheiding is eigenaardig. In het wetboek van Deuteronomium was voorgeschreven, dat de priesters van Jahwe, die „de hoogten” bedienden, maar wier betrekking met hunne altaren verviel, moesten opgenomen worden door hunne Jeruzalemsche ambtgenooten. Zij zouden hun deel aan den tempeldienst en tevens aan zijne voordeelen hebben, ééne enkele prebende uitgezonderd. Koning Jozia, die de deuteronomische wet tot wet van staat verhief, wenschte ook aan die bepaling uitvoering te geven. Maar dat was niet naar den zin der Jeruzalemsche heeren. Dezen hadden geen den minsten lust om hunne werkzaamheden en vooral om hun salaris te deelen met die kleine stads- of dorpsgeestelijken. Dat dezen hun ontslag uit hun ambt kregen vonden zij uitstekend; maar dat zij naar Jeruzalem overkwamen, niet. Zij hebben al hun best gedaan, dit te verhinderen; en het is hun gelukt. Dat wetsartikel is onder Jozia een doode letter gebleven. Zelfs de koning zwichtte voor eene machtige priesterschaar, de heersch- en hebzuchtige geestelijkheid der hoofdstad.

Kort na deze gebeurtenis kwam de catastrofhe. Stads- en dorpsgeestelijken gingen nu samen in ballingschap. Daar hadden zij natuurlijk geen van allen wat te doen; maar de vraag was, welk hun ambt en hoe hunne verhouding zou zijn in den geprojecteerden tempel der toekomst. Aan den eenen kant stond het deuteronomisch gebod, aan den anderen kant de weerzin der Jeruzalemsche geestelijken om de vroegere collega's van buiten in hunnen broederkring op te nemen, Ezechiël, zelf van priesterlijken bloede, deelde in het vooroordeel van zijn stand. Doch hij wist ook dat de wet geëerbiedigd moest worden. Hoe het een met het ander te vereenigen? Uit de oplossing, die hij zoo gelukkig was te vinden, zien wij, welk een schrander man hij was. Want de door hem voorgeslagen regeling is ongewijzigd aanvaard en het model geworden voor de indeeling der priesterschap bij de Joden.

Ja, die dorps- en kleine- stadspriesters moesten naar Jeruzalem, zei hij: men mocht hen niet verhinderen daar dienst te doen; want Deuternomium had het bepaald. Maar hoe? De wet schreef niet voor dat zij in alles de gelijken van de anderen behoeften te zijn. Welnu, dan konden zij een tweede klasse vormen, aan de Jeruzalemsche ondergeschikt, in rang, in werkzaamheden en emolumenten,

Met deze handigheid verbond de profeet een tweede, waardoor ook een bezwaar werd uit den weg geruimd. Tot heden had men voor het mindere werk in den tempel zich van niet-joodsche tempelslaven bediend, die met een afzonder-

lijken naam werden aangeduid ¹⁾. Volgens de overlevering was reeds de veldheer Jozua indertijd begonnen zulk dienstpersoneel aan de heiligdommen te verbinden; en dat was altijd zoo voortgegaan; ook de Jeruzalemsche tempel werd zoo bediend. Niemand had daar iets in gevonden, totdat nu op eens Ezechiël er zich aan ergert. Heidenen in den tempel, welk een gruwel! zegt hij. „Lang genoeg, o weerspannigen! heeft deze gruwel geduurd, dat gij vreemde menschen, die onbesneden van vleesch en van hart waren, in Gods tegenwoordigheid toeliet! Dezen steltet gij aan als bewakers van den tempel; zij brachten Gods spijs, vet en bloed, bij zijne altaren. Daarom spreekt God nu aldus: geen onbesneden vreemdeling zal meer mijn heiligdom betreden.” In hun plaats moeten priesters dienst doen; de vroegere dorps- en kleine-stadsgeestelijken vervangen van nu af de tempelslaven. Want zij zijn besneden Israëlieten; zij mogen dus heilig werk verrichten. Maar omdat zij een onzuiveren eeredienst hebben uitgeoefend, daar „de hoogten” of alle tempels en altaren behalve die op den Zion, in het oog van Ezechiël verkeerd, ja afgodisch zijn, mogen de hoogtenpriesters, die voortaan levieten genaamd worden, niet het allerheiligste werk doen. God te naderen en hem de gaven te brengen, dat is alleen den priesters der hoofdstad geoorloofd, die pro rato ook de meeste voordeelen genieten. Zoo waren allen tevreden: de dorpspriesters, omdat zij weer een betrekking en salaris kregen, zij het ook onder een anderen titel dien van levieten;

1) De zoogenaamde netinim.

de Jeruzalemsche priesters, omdat zij de baas bleven; en de joden, wien dit programma werd voorgelegd, omdat de heiligheid van den tempeldienst op deze wijs het best scheen gewaarborgd te worden.

Het boek van Ezechiël, dat groot is, bevat veel symbolische verhalen en vizioenen, die zeer interessant zijn maar de lezing en vooral het recht verstand ervan bemoeilijken. Het ligt in de manier van den profeet om zijne beelden en zinnebeelden te vermenigvuldigen en erg ingewikkeld te maken, hetgeen de duisterheid natuurlijk vermeedert.

Zijne phantasie is stout en moeilijk te volgen. Het is gelijk iemand juist gezegd heeft: geen profeet speelt zoo met het onmogelijke. Als hij b. v. de verschijning van zijn God aan hem schetst bij gelegenheid dat hij tot zijn ambt geroepen werd, dan wordt deze door vier dieren gereden. Daar hij bekend is met de mythologie der Babyloniërs, geeft hij den dieren vormen zoo hybridisch als wij ze op de bekende monumenten van die natie zien. Ieder dier b. v. heeft vier aangezichten: een menschengezicht van voren, een leeuwengezicht rechts, een rundergezicht links, een adelaarsgezicht naar binnen toe; bovendien vier vleugels en nog oneindig veel wonderbaars meer, waarvan de diepe zin niet zoo licht gevat wordt. Wie weet dat die dieren cherubs voorstellen en dat met die cherubs wolken bedoeld worden, begrijpt dat de profeet zijn God schetst als met de wolken komend, en

dat wat hij er verder bijvoegt omtrent brandende kolen en fakkels, op een onweer doelt, waarin de God van Israël zich gaarne openbaart. Maar men moet vrij wat weten, om alles te verstaan. Want Ezechiël was voor zijn tijd een geleetterd man, bekend met vreemde landen en hunne producten, met de industrie en handel der verschillende volken. Hij was zeer ervaren in het teekenen en kende de architectuur van zijn tijd. Aan mythologie en folklore ontleent hij. Groot denker, was hij tevens literator en aestheticus, die uit den schat zijner wetenschap nam en met volle hand in het rijke leven greep.

Eene van zijne schoonste symbolische schetsen is de elegie, die hij op Juda's laatste vorsten dichtte. Hierin beeldt hij de natie af als eene moeder van leeuwen, die hare welpen heeft grootgebracht. Een voor een had zij hen afgericht om buit te maken en menschen te verslinden, doch tevergeefs. De leeuwen werden achtervolgens door de natiën in eene groeve gevangen en in een kooi gezet of aan haken geslagen. Toen de laatste was afgemaakt, zegt de profeet treffend, werd nooit op de bergen van Israël de stem van een leeuw meer gehoord.

Meesterlijk is ook de beschrijving van Tyrus, dat vergeleken wordt met een koopvaardijschip, voor anker liggend in het midden der zee. Zijn mast is een ceder van den Libanon, zijn zeil fijn katoen van Egypte, zijn dek edel dennehout, belegd met ivoor. De vorsten van Sidon waren zijne roeiers, de wijste Tyriërs zijne stuurlieden. Alle

Tarsisschepen ¹⁾ bedienden en vulden dat groote schip, het kiest zwaar bevracht zee. Doch daar steekt een oostenwind op en slingert het in den afgrond. De profeet bedoelt hiermede den aanval, door Nebucadnezar op de beroemde koopstad gedaan. „Uw rijkdom en uwe macht, uwe zeelieden en krijgslieden, zij die uwe waren omzetten en uwe gansche menigte vallen dan in het hart der zee. Bij het dreunen van uw val zal men zich verbazen, men zal sidderen en dit klaaglied over u aanheffen: wie was als Tyrus midden in de zee? Nu ligt gij verbrijzeld en vernietigd in de diepte.”

Zoo vergelijkt hij Egypte bij een krokodil in den Nijl, die met zijne neusgaten het water opspuit, het met zijne voeten troebel maakt en omwoelt. Over dit halfmytisch monster wordt het net uitgeworpen en straks wordt het door Jahwe gevangen.

Elders verhaalt hij ons van een vondeling. Een pasgeboren kind, in het veld neergelegd, werd gezien en opgenomen door een medelijdend man, die de plek, waar het lag, toevallig voorbijkwam. Hij zag het zich wentelen in zijn bloed, en zei: „leef weer op, kleine! tier welig gelijk de bloem des velds!” Toen het kind — het was een meisje — tot eene schoone jonkvrouw gerijpt was, huwde haar weldoener haar en overlaadde haar met duizend goede gaven. Maar zij werd eene coquette, die het met alle mannen hield. De oude aangeboren natuur deed zich gelden. Haar vader was een

1) Ongeveer onze Oost-Indievaarders; koopmansschepen, oorspronkelijk naar Spanje bevracht.

Amoriet, haar moeder eene Hittietische geweest. Vandaar dat zij, hoewel edel en rein opgevoed, in de atmosfeer van haar echtgenoot ten slotte niet kon ademen, aangezien die te rein voor hare zinnelijkheid was. — Ofschoon deze allegorie ¹⁾ nog al sterk gekleurd en hare grondgedachte historisch niet juist is, bewijst toch de levendige plastische schildering weer, hoe groot Ezechiël's talent in dit opzicht was.

Velen zijn later bij hem ter schole gegaan; wie de apocalypse van Johannes leest, bemerkt telkens, dat deze jongere schrijver vrij wat aan hem ontleende.

Ook van de Evangelisten geldt dat. Het bekende beeld van den goeden herder met zijne schapen is van Ezechiël. Hij denkt aan Israël's vorsten en leidslieden, als hij zegt, dat het slechte herders had, die alleen eigen voordeel van hunne kudde zochten te trekken. Jahwe verklaart, dat hij zelf voortaan de eenige herder zal wezen. Hij wil de schapen verzamelen uit hunne verstrooiing, hen terugbrengen op hunne bergen. Dan zal hij ook de schapen tegen de rammen en bokken helpen. Deze laatste toch maken het gras vuil en het water troebel voor de schapen. Dat zal de goede herder beletten. Ja nog meer, hij zal de magere en zwakke tegen de vette en sterke verdedigen. Want reeds ligt in de ziel van dezen schrijver de gedachte, later zoo uitnemend door het christendom opgenomen: de goede herder zoekt vooral de verloren schapen, verbindt de gebrokene en heelt de kranke.

¹⁾ Bedoeld is natuurlijk het Israëlietische volk en de joodsche staat, die van Jahwe afvielen.

Stout en aangrijpend is het beeld van het doodenveld. Daar ontwaart hij een vlakte vol doodsbeenderen. En zijn God spreekt tot hem: „deze gebeenten zijn het huis Israël, want de Joden zeggen: alle hoop is weg, het is ult met ons.” Kunnen deze beenderen weer levend worden? vraagt hij. Zie, daar komt van alle kanten de wind, een Godsadem; die bezielt ze en richt ze weer op. Het is phantastisch, maar opwekkend, en de les is: een volk sterft niet, zoolang het hoopt en gelooft. Ja zelfs, al mocht het gestorven zijn, het zal weder leven, als het, weer door den godsdienst bezielt, vergeten idealen ziet en zoekt, en deze tracht te verwezenlijken.

Doch Ezechiël heeft niet slechts symbolen allegorisch aanschouwd en verhaald, maar hij heeft ook in symbolische handelingen waarheden afgebeeld om ze aanschouwelijk te maken. Dit schijnt verder van ons af te liggen dan inderdaad het geval is. Bij de oude zinnespelen onzer rederijkers en bij de nieuwere charade's en action ligt dezelfde behoefte aan plastische voorstelling ten grondslag.

Of al die symbolische handelingen werkelijk door Ezechiël verricht zijn, is eene andere vraag. Van sommige kan dit wel worden aangenomen. Het is mogelijk dat hij twee stokken samen heeft gebonden, om daarmee de hereeniging van Juda en Israël aan te duiden. Moeielijker laat het zich denken, dat de profeet inderdaad zijn brood een tijdlang bevende gegeten en zijn water sidderende gedronken heeft als een teeken voor zijne medeburgers, hoe hachelijk het

met de stad en den staat stond. Schier ondenkbaar is het dat hij werkelijk een scherp zwaard genomen en daarmee, als ware het een scheermes, de haren van zijn hoofd en baard afgeschoren heeft, om vervolgens een derde van die haren in de stad te verbranden, een ander derde met het zwaard rondom de stadswallen door te snijden, en het overblijvende derde aan den wind ter verstrooiing prijs te geven. Met „de stad” is blijkbaar Jeruzalem bedoeld, en de symbolische acte ziet weer op haren ondergang en het lot harer inwoners: een derde komt in de stad om, een derde valt daar buiten door het zwaard, en een derde wordt in de ballingschap verstrooid. Maar aangezien Ezechiël zich op zeer verren afstand van Jeruzalem bevond in Babylonië, is er reeds om die reden geen quaestie van dat hij daar al die dingen met zijn haar zou gedaan hebben. Hier hebben wij dus een bepaalde aanwijzing, hoe weinig letterlijk die symbolische handelingen vaak zijn te nemen. Ze zijn eenvoudig te beschouwen als een soort van gelijkenissen; plastische verhalen, medegedeeld om de eene of andere waarheid in het licht te stellen. De profeet had een sterke phantasie en doorleefde in gedachte wat hij beschrijft. Hij zag en hoorde en ondervond wat hij mededeelt, ongeveer zooals iemand dat doet in een droom. Trouwens hij geeft ons zelf die verklaring aan de hand, als hij zegt, dat hij eens een ketel nam en water daarin kookte om dan allerlei vleesch daarin te werpen. Hij noemt dat echter nader zelf „een gelijkenis”, door hem uitgesproken, toen de koning van Babel Jeruzalem aanviel.

Het is dus heel onjuist geoordeeld van Calvijn, als hij beweert dat alles zoo gebeurd moet zijn, omdat zulke verhalen kinderachtig zouden zijn, indien de profeet niet alzo had gedaan en God hem niet alzo had bevolen te doen. Zijn de verhalen kinderachtig, dan is hetgeen verhaald wordt het ook, en nog veel meer. Overigens zij, wat de kinderachtigheid betreft, opgemerkt, dat vele van die zinnebeeldige handelingen of gelijkenissen op ons een vreemden indruk maken. Maar de oosterlingen oordeelden daarover stellig anders. Hun smaak verschilde op dit punt van den onzen. Het zonderlingste van dien aard is wat Ezechiël ons in het begin van zijn boek mededeelt, dat hij, op last van zijn God, eens 190 dagen, d. i. langer dan een half jaar, en later nog eens weer 40 dagen op ééne zijde gelegen heeft. „Zie, wordt er dan bijgevoegd, „Ik bind u met touwen, opdat gij u niet omwendt van de eene op de andere zijde, totdat die tijd verstreken is.” Met deze symbolische handeling zouden dan de jaren der ballingschap, zooals Ezechiël zich haren duur dacht, eerst de jaren van Israël's dan die van Juda's verblijf in den vreemde, door den profeet symbolisch zijn voorgesteld. Er is natuurlijk geen quaestie van dat iemand zoo iets zou hebben uitgehouden, zelfs al mocht hij zich, gelijk hem toegestaan wordt, gedurende dat tijdvak dagelijks voeden. Straks teekent hij zich een stad op een steen, en gaat die, alsof het Jeruzalem was, belegeren, na er een dam om gelegd te hebben. Van „kinderachtig” gesproken, het zou kinderachtig zijn geweest, indien hij dit inderdaad gedaan had.

Als symbolisch verhaal kan het er, althans eenigszins, door. En zoo volgt het ééne symbool op het ander, altijd dezelfde thema's behandelend, altijd dezelfde dingen veraanschouwelijkend, die den profeet in zijn tijd het meest ter harte gingen.

Voor ons behoort dat alles tot het verleden, en het boezemt ons op zijn hoogst historisch belang in. Zien wij echter van de bijzaken af en dringen wij door tot de kern, dan is er in Ezechiël veel, dat ons aantrekt. Hij heeft jaren lang op een moeilijken post gestaan en zijne overtuigingen moedig verkondigd. Al die overtuigingen zijn de onze niet meer; want de wereld is sedert dien tijd vooruitgegaan of althans zeer veranderd. Ook zijn onze behoeften en inzichten zoo geheel verschillende, dat wij moeite hebben om ons in die eeuw met hare meeningen en hare eigenaardigheden recht te verplaatsen. Komt daarbij, dat de schrijver, aan wiens hand wij dat doen willen, duister is, dan heeft dit veel kans te mislukken.

Ik heb getracht mijnen lezers voor de lezing dezer profetiën een leiddraad in handen te geven, maar ben volstrekt niet zeker dat zij, dus gewapend, het geschrift van Ezechiël in zijn geheel met genoeg en althans met vrucht zullen lezen. Johannes heeft zijne Openbaring een boek met zeven zegelen genoemd. Datzelfde geldt tot op zekere hoogte van den profetischen bundel, dien wij beschouwden. Hier is en blijft, inzonderheid voor leeken op dit gebied, zoo veel

raadselachtigs in, dat het hen nooit geheel bevredigen kan. Men moet, om Ezechiël te kennen, hem bestudeeren. Doet men dat, hetzij in het oorspronkelijke, hetzij in een goede vertaling, dan begrijpt men hem allengs. En wie hem verstaat, leert hem waardeeren als een man, die ook in zijn mate de opvatting van het Israëlietisch geloof verder bracht. Meer priesterlijk en wettisch dan zijne voorgangers, bleek hij bij uitnemendheid geschikt om den godsdienst der profeten in een kerkelijk kader te plaatsen. Aan zulk een vorm toch was voorloopig behoefte, zouden de ontdekte waarheden niet spoorloos verdwijnen. Met scherpen blik en practischen zin heeft deze „zielverzorger en wetgever in het profetenkleed”, gelijk men hem genoemd heeft, begrepen, welke vorm dat zijn moest voor dien tijd en voor die natie.

VI.

De tweede Jezaja.

Men beweert wel dat de profeten niet beminnelijk waren: te onverdraagzaam, te toornig, te geweldig. Vooral de vreese-lijke oordeelen Gods, die zij verkondigen en waarbij veel bloed wordt vergoten, maken een pijnlijken indruk. Inderdaad, als er niet zooveel tegenover stond, dan zou men, op deze eigenaardigheid lettende, gevaar loopen een afkeer van hen te krijgen. Doch, gelijk ik reeds opmerkte, ondanks hun gebreken en eenzijdigheden, welke voor een goed deel uit hunne nationaliteit en uit hun tijd verklaarbaar zijn, hebben zij niet slechts hun volk, maar ook de menschheid groote diensten bewezen. Immers zij waren het die de vaan van den innerlijken godsdienst ontplooiden en boven allen uiterlijken godsdienst hoog hielden. Zij hebben den nadruk gelegd op de gerechtigheid als een eerste voorwaarde voor vroomheid. Ook de begrippen omtrent het goddelijk wezen zijn door hen gezuiverd en verhelderd. Zoowel de afgoderij als het bijgeloof bestreden zij, en dat is heel gelukkig, heel heilzaam geweest. Op sociaal gebied hebben zij sporen verdiend, gelijk niet velen vóór hen en na hen. De onderdrukking

der geringen door de machtigen, het uitzuigen van de armen door de rijken, de onbeschaamde heerschappij van het onbehoorlijk verworven bezit ten koste van de meerderheid, die wegwijnt in ellende en een lot heeft, dat nauwelijks menschaardig mag heeten — dit alles en nog zooveel meer van dat allooi is door de profeten gebrandmerkt als laagheid; zij hebben den moed gehad te zeggen dat het schande is, en dat God ook hen, die bidden of offers brengen, als zij slecht zijn, zal doen komen in 't gericht.

Ik zeg dit met het oog op al de profeten, die wij tot heden behandelden: Elia en Eliza, Amos en Hozea, Jezaja en Micha, Jeremia en Ezechiël. Als deze mannen harde leermeesters zijn, die Israël met ontzettende gerichten bedreigen, dan komt dat daar vandaan dat zij diep verontwaardigd waren over ongerechtigheden, die ook wij, indien wij edele menschen zijn, verfoeien. Zonder altijd hun toon te bewonderen, kan men toch hun ernst en overtuiging waardeeren.

Hoort men echter den profeet, die nu aan de orde is, den zoogenaamden „tweeden Jezaja”, dan wordt men getroffen door de tegenstelling, waarin hij zich op dit punt met zijne voorgangers bevindt. Alleen de vijanden van Israël ontlokken hem verwenschingen; Israël zelf wordt welwillend en vriendelijk toegesproken. Niet de boetgezant treedt hier op, maar de vredeboode. Men heeft hem daarom wel den evangelist van het Oude Verbond genoemd. „Hoe liefelijk zijn op de bergen de voeten van hem, die vrede boodschapt, die het goede bericht en heil verkondigt”, dat woord is

van hem. Hij wijkt af van de oud-profetische manier. De toornende God, die Israël strafte en uit zijn land verbande, is bij hem geworden de liefderijke Heilsgod, die Israël met vaderlijke teederheid leiden wil. En daarmee samen hangt de behoefte van dezen godsmann om niet bij voorkeur met de roede te komen of door bedreigingen vrees te verwekken, maar door de prediking van Gods oneindige goedheid geloofsvertrouwen in hem te ontvonken.

Zeer juist schreef Ernest Renan ¹⁾ aangaande hem :

„De wijding en de zachtheid van zijn woord maken hem haast tot een christen. De lichtende sfeer van zijn boek is dezelfde als die van het evangelie. Zijn Jahwe begint de rol moede te worden, die de oude profeten Hem lieten vervullen ; Hij denkt er niet meer aan om allen te vernielen ; Hij zou vreezen, door al te groote strengheid het menschedom te vernietigen :

Ik wil — zegt Hij — niet eindeloos twisten.
Niet altijd in gramschap ontstoken zijn ;
Want de geesten voor Mij versmachten,
De zielen, die Ik geschapen heb.”

In het bijzonder geldt de goddelijke liefde, zooals hij die opvat, het volk Israël. Over den vijand, den verdrukker is de God van den profeet natuurlijk minder goed te spreken.

„Troost, troost mijn volk,” zoo luidt de aanhef dezer god-spraken ; „troost, troost mijn volk, zegt uw God.” Er is een

1) Histoire du Peuple d'Israël III, 502.

merkwaardige overeenkomst tusschen dit begin en dat van den Heidelbergschen Catechismus, het bekende protestantsche leerboek uit den Hervormingstijd. „Wat is uw eenige troost in leven en in sterven”? vraagt de schrijver van dat boek; en door dat zoo op den voorgrond te stellen, maakt ook de hij, evenals de tweede Jezaja, voor het oogenblik troost tot de hoofdzaak in den godsdienst. Er zijn tijden en omstandigheden, die dit wettigen, ja gebieden. In dagen van nationalen of van persoonlijken nood is de prediker in de eerste plaats tot troosten geroepen. Gelijk de Christus, met ontferming bewogen, de scharen zich zag krommen onder Romeinschen druk of onder schuldgevoel zich neerbuigen; gelijk de maker van den Catechismus met smart de belijders der nieuwe leer onder allerlei vervolging bezwijken zag; voelde zich ook de tweede Jezaja diep weemoedig gestemd over zijn volk, dat nog steeds in den vreemde ronddoolde en ver van Jeruzalem tranenbrood at. Was dit, gelijk hij meende, straf voor de nationale zonde, dan maakte dat de zaak niet beter, maar nog erger. Nu is het waar, dat niet al de Israëlieten te Babel en omstreken even verslagen waren. Velen hadden zich, gelijk uit alles blijkt, aan de vreemde omgeving gewend; trouwens, daar was reeds een nieuw geslacht geboren, dat van het vaderland nooit iets gezien had. Doch het ontbrak toch ook niet aan patriotten, wier hart warm voor Jeruzalem klopte; mannen, die het verlies van een eigen volksbestaan betreurden en vreesden dat, als dit zoo voortging, van Israël en den Israëlietischen God allengs niet veel meer zou over-

blijven dan een flauwe herinnering. Hun, die zoo gestemd waren, een hart onder den riem te steken, ziedaar een schoone taak voor een profeet! Hoe legde hij het aan om dat doel te bereiken? Waaruit putte hij zijn troost? Vijf eeuwen later bij de stichting des Christendoms droogde de groote Meester de tranen der „vermoelden en beladenen” door de prediking van een Hemelschen Vader, die de haren van ieders hoofd had geteld en voornemens was hier beneden zijn koninkrijk op te richten. Twintig eeuwen later gaf de catecheet Zacharias Ursinus hun, die brandstapels beklommen of in kerkers versmachtten om des geloofs wil, de verzekering mede, dat zij het onvervreemdbaar eigendom van Christus, hun lieven Zaligmaker, waren. Van deze dingen wist de tweede Jezaja niets. Zijn troost voor zijn volk is een andere: „Uw God zal u uitleiden, uw schuld is verzoend, uw redding nabij. Binnenkort gaat gij naar Judea.”

Trekt uit Babel, ontvlucht de Chaldeën,
Meldt het juichend, verkondigt het luid,
Verbreidt het tot de einden der aarde!

Zoo jubelt de profeet, want het staat bij hem vast:

Jahwe gaat zijn knecht Jacob verlossen,
Zij smachten niet van dorst op hun weg door de woestijn,
Water uit de rots laat Hij springen,
Bergen maakt Hij vlak, zeeën droog voor zijn volk.

Het spreekt vanzelf dat dit niet geschieden kon, zonder dat de heerschappij der Chaldeën te gronde ging. De profeet verwacht die catastrophie:

Daal af, zet u neer in het stof,
 O jonkvrouw, dochter 1) van Babel,
 Gij dochter van de Chaldeëen 2),
 Neem den molen en maal meel 3),
 Ontdoe uw gelaat van den sluier 4),
 Leg de sleep van uw kleed af, ontbloot uwe heup,
 Waad als een slavin door de stroomen,
 Want Ik wil onverbiddelijk wraak aan u nemen
 Over 't geen gij aan Israël gedaan hebt,
 Zoo spreekt de heilige God!

Hij was niet de eenige, die toen zulke liederen zong. Ook anderen verhieven de stem, en daaronder dichters als hij, van groot talent. In dagen van nationaal gevaar en van druk staan zulke mannen altijd op, vooral zoodra er eenig licht daagt in het Oosten. Gelijk het *Wilhelmus van Nassouwen* onze vaders bezielde in hun heiligen strijd tegen Spanje; gelijk de *Marseillaise* de Franschen voortstuwde in hun krijg tegen alle binnen- en buitenlandsche machten; gelijk een Helmers door zijn *Hollandsche Natie*, een Simons door zijn *Aan mijne landgenooten*, een Bilderdijk met zijn *Holland groeit weer*, *Holland bloeit weer*, den sluimerenden moed wisten te wekken zelfs tegenover een Napoleon — zoo weerklonken omstreeks het jaar 540 v. C. ⁵⁾, ginds in het Oosten recht bezielde zangen, vol hoop en geloof en heilige geestdrift. Een daarvan is het volgende triomflied:

-
- 1) D. i. stedemaagd.
 - 2) D. i. de Chaldeeusche staat.
 - 3) Slaven- en slavinnenwerk.
 - 4) Slavinnen gingen in het Oosten ongesluierd, dames gesluierd,
 - 5) In 546 had de slag bij Sardes plaats, in 538 de belegering en inneming van Babel.

Hoe stil wordt de drijver, hoe stil wordt het stormen!
 God verbreekt den staf des tirans!
 De gansche aarde rust, zij breekt in jubel los!
 Ook de cypressen verheugen zich, de ceders van den Libanon
 Sinds gij 1) ter ziele zijt, worden zij niet meer geveld.
 Daar geraakt ook de hel 2) in beweging,
 Zij gaat u tegemoet, zij komt u tegen!
 Bij uwe verschijning rijzen de schimmen,
 Alle machtigen der aarde verlaten hun zetel 3),
 De koningen der aarde 4) hunne tronen 3),
 Zij heffen allen aan en zeggen tot u:
 „Zoo zijt dan ook gij aan ons gelijk geworden,
 Ter helle gedaald is Uwe Majesteit,
 Met al het geruisch uwer harpen!“

.
 Hoe zijt gij uit den hemel gevallen,
 Gij, Morgenster, zoon van Aurora!
 Hoe zijt gij ter aarde geworpen,
 Gij, die zooveel volken beheerschet!
 En gij dacht nog wel: ik wil ten hemel opstijgen!
 Boven de sterren mijnen troon verheffen.
 Ik wil zitten op den Godsberg, in het uiterste noorden 5),
 Boven de wolken stijgen en den Allerhoogste gelijk worden...
 Nu wordt gij neergeploft in den afgrond, diep onder in 't graf!

Wat schonk dezen mannen den moed en den lust om
 zulke zegeliederen te dichten, hoewel Babel nog stond en
 terwijl men tot heden gezwezen had?

De tweede Jezaja laat ons daarover niet in het onzekere.

-
- 1) De overheerscher.
 2) D. i. de onderwereld, waarin de ouden geloofden; het zoogenaamde
 schimmenrijk.
 3) In het schimmenrijk.
 4) De overleden koningen.
 5) De Semitische Olympus.

Het is het optreden van Cyrus in Klein-Azië en de daar aangevangen zegetocht, welke hem weer doen gelooven aan een toekomst voor Israël. Immers hij, die dat vermocht had en wien de zege als op den voet volgde, zou, meende hij ook Babel niet sparen, en, door de Chaldeëen te verslaan, de verlosser der Joden worden. Daarom is deze profeet een bewonderaar van Cyrus en begroet hij zijn zegetocht met enthousiasme. Niets minder dan Jahwe's vriend, Gods gezalfde is hij hem, de man, die de raadsbesluiten van den Allergoogste uitvoert. Deze God opent hem dan ook de poorten der steden, onderwerpt hem alle vorsten en ontsluit hem de schatkamers der wereld; niet om hem, Cyrus een genoegen te doen, maar gelijk telkens herinnerd wordt:

Om Mijn dienaar Jacob
En om Israël, Mijn uitverkorene.

Zoo dichtte, zoo hoopte de profeet.

Doch er rees een bezwaar.

Als de vreemdeling, de Pers, het juk van Israël verbrak, dan zou de verlossing geen nationale daad zijn. Moest Cyrus het doen, en niet een held uit Israël zelf, een tweede David met Israëlitische soldaten? Toch was dit laatste altijd beloofd. 't Was voor de Israëlieten recht pijnlijk, indien het zoo moest geschieden als Jezaja 't beschreef, gelijk het voor de Nederlanders pijnlijk geweest zou zijn, indien zij indertijd niet door een Oranje, maar b.v. door den koning van Frankrijk van den Spaanschen druk bevrijd waren geworden.

Kortom, deze profetie was ver van nationaal; en bovendien

scheen ze bedenkelijk uit een godsdienstig oogpunt. Cyrus, die „vriend en rechterhand van Jahwe”, was een heiden. Hoe kwam de tweede Jezaja erbij om hem als een Messias te verheerlijken. Dat de Perzen een reiner godsleer dan de meeste volken der oudheid hadden, was den profeet zoomin als den anderen Joden bekend. Ook bleek daarvan bij Cyrus al bijzonder weinig, die, diplomaat als hij was, alle godsdiensten goedvond of ontzag, en b.v. toen hij Babel binnen-trok, verklaarde dat hij zijne overwinning aan de goden van Babylonië verschuldigd was, die hij dan ook met veel ge-noegen vereerde.

Niets scheen inderdaad uit een Israëlietisch en geloovig oogpunt minder voor de hand te liggen of goed te keuren dan wat de tweede Jezaja verkondigde. Ja, de God van Israël had ook vroeger wel eens heidensche vorsten in dienst genomen, — maar om zijn volk te kastijden. 't Was zelfs de vaste leer van den ouden Jezaja en van Jeremia, dat de groote Aziatische veroveraars vóór Cyrus, zooals Salmanassar en Nebucadnezar, geesels in Gods straffende hand waren. Maar dit was iets geheel anders dan nu verkondigd werd. Dat ook de zegen, in plaats van rechtstreeks uit den hemel of door een van Godswege gezalfden Davids-zoon, langs zulk een heidenschen weg de Israëlieten kon bereiken, was bij geen dier oude profeten opgekomen, en alles behalve orthodoxe leer. Om haar te durven verkondigen, moest deze Jezaja zich losmaken van allerlei begrippen en overleveringen. Het was toen nog stellige, algemeene over-

tuiging, dat iedere natie haar eigen god had. Was die god souverein in eigen kring, dan konden ook alleen binnen zijne grenzen van hem de zegen en de zege komen. Werd Cyrus overwinnaar, dan dankte hij dat, niet aan Jahwe, maar aan zijn Perzischen God, daar deze over Perzen en Perzië heerschte. Dat meende men.

Het had dus veel tegen, te onderstellen dat de verlossing der Israëlieten van die zijde te wachten was. Niet alleen omdat daardoor de eer van Israël's God in de schaduw werd gesteld, maar ook omdat al het heidensche in Israël onrein werd geacht. „'k Vrees de Grieken het meest wanneer zij geschenken brengen,” — dit gezegde van een Romeinsch dichter, voegt, behoudens wijziging van *Grieken* in *heidenen*, volkomen op Israëlietische lippen. Er is geen spreuk minder joodsch dan de bekende: „den reine is alles rein.” Integendeel, de reine wordt, volgens de Joodsche denkwijis, het lichtst verontreinigd. Tot hetgeen bezoedelt behoort, behalve allerlei spijzen en dranken, rouw en dood en nog andere dingen, ook het verblijf in een vreemd land en het verkeer met heidenen. Omstandigheden hebben de Joden gedwongen op dit laatste punt concessies te doen, maar oorspronkelijk was men zeer streng in dit opzicht. „Hoe begeert gij, die een Jood zijt, te drinken van mij, die eene Samaritaansche ben?” zoo luidt de vraag eener niet-joodsche vrouw tot Christus, als hij haar om drinken vraagt. Geheel in overeenstemming daarmede is, dat, volgens hetzelfde Evangelie, de Joden, toen zij Jezus bij Pilatus brachten, niet in het rechthuis

durften gaan uit vrees dat zij in de Romeinsche omgeving zich verontreinigen zouden.

Overwegen wij dit, dan begrijpen wij, hoe vreemd de leer, dat Cyrus hun messias en redder was, den tijdgenooten van den tweeden Jezaja in de ooren geklonken moet hebben. Vooral toen hij er bijvoegde, dat de veroveraar niet slechts een werktuig in Jahwe's hand was, maar zelfs op eenigszins intiemen voet met dien God verkeerde. Eigenlijk wist hij wel beter; hij erkent in een zijner zangen volmondig, dat Cyrus Jahwe niet kende. Maar dan weer idealiseert hij hem zoo, dat Cyrus een soort van Jahwe-belijder wordt, die den naam van Israël's God behoorlijk aanroept en dien God vereert.

Dat zoo iets in Cyrus' hoofd niet is opgekomen, spreekt bijna vanzelf. Wel had deze monarch er geen bezwaar tegen om in de rijken, die hij zich onderwierp, de goden te aanbidden, welke daar vereerd werden; want dit maakte hem bij de bevolkingen bemind. Maar aangezien de Joden geen rol in de wereld speelden en zelfs geheel onderworpen waren, kwam hun godsdienst voor zoo iets niet in aanmerking. Het was de moeite waard Bel en Marduk te huldigen, maar niet om Jahwe te aanbidden. 't Blijkt dan ook geenszins dat Cyrus dit gedaan heeft.

Het denkbeeld van den godsman dat deze Pers en groote veroveraar den God van Israël als den zijnen erkend

had, eens door den tweeden Jezaja aangegeven, onder de Joden niet weer losgelaten of althans later weer opgenomen. Drie eeuwen later schreef iemand te Jeruzalem een boek, dat ook in den bijbelschen kanon geplaatst is, en verwerkte daarin de meening, uitgedrukt in dezen zang:

Hij, de Heer, noemt Cyrus zijn vriend,
Die al zijn welbehagen volbrengt,
Die tot Jeruzalem zegt: „word gebouwd”,
En tot den tempel: „word gegroundvest.”

Hieruit groeit nu in het boek Ezra een geheel verhaal, volgens hetwelk de Pers na zijne troonsbestijging een edict uitvaardigde, waarin hij openlijk zijn geloof in Israël's God betuigde en schatten beschikbaar stelde voor diens tempel. Alle koninkrijken der aarde gaf mij die God,” schrijft hij; „hij is de God des hemels, die mij opdroeg, hem te Jeruzalem een huis te bouwen.”

Ziedaar een fictie ter eere Gods. Wij begrijpen er alles van en ergeren er ons niet aan; evenmin als aan de niet-ervulling der hooge aspiraties van onzen profeet. Hij heeft op Cyrus gehoopt, veel van hem verwacht, en zich vergist: want al zijn de Joden door den Perzischen koning vrij gelaten en gedeeltelijk naar Judea gegaan (wat echter door sommigen betwijfeld wordt) dan hebben die tempel- en stadsbouw onder Cyrus in geen geval plaats gehad. Doch dit vermindert dezen Jezaja niet in onze schatting. Integendeel die ver reikende uitzichten zijn de welsprekendste bewijzen van zijn geloof in zijn volk en in zijn God. De werkelijkheid bracht toen, even-

als nu en altijd, veel dor proza; maar daarboven zweeft de geest der poëzie, gelijk in de scheppingshymne Gods geest boven de wateren. Het is deze geest, die licht in de duisternis ontsteekt en ook troost schenkt in donkere dagen. Zonder hem is de mensch wel niet redeloos, maar krachteloos. Daarom is een man met schoone idealen, gelijk deze tweede Jezaja, benijdbaar. Hij zingt psalmen, zelfs in den nacht, en vindt te midden van het eindige het eeuwige. Stemmen uit een hoogere sfeer hoort hij fluisteren, en die bezielen hem. Als hij dan vraagt: wat zal ik prediken? hoort: „Alle vleesch is als gras, en al zijn glans als een bloem van het veld. Het gras verdort, de bloem verwelkt, als Gods adem, de wind daarin blaast.” Ja alles, ook het schoonste en beste, gaat voorbij. Dat verneemt hij, en dat weet hij ook wel. Maar wat hem verkwikt is hetgeen er tegenover staat: er is iets onvergankelijk ook. Wat is het? 't Is Gods woord, de heilige gedachte in den mensch, het ideale leven des geestes. En als hij dat doorgrondt, gelijk men het soms, hoewel niet altijd, diep beseffen kan, dan klinkt zijn toon heel luid en heel rein. Dan wil hij hooge toppen bestijgen om aan de menschen te zeggen wat zijn hart vervult en wat er al zoo in hem omgaat:

Klim op een berg! Verhef uwe stem
Zeg het Zion, zeg 't Jeruzalem en allen steden van Juda:
Zie uw God!

En welk een God! Want dit — ik herhaal het — is het nieuwe bij dezen Jezaja, dat zijn en Israël's God aller menschen God wezen kan. De grenspalen vallen. Als voor hem God regeert, dan is het niet de oude Jahwe meer, de volks-god, wiens gebied nauwelijks verder reikt dan de Jordaan en zijne omstreken, niet de Zionsgod, voor wien men, om Hem te aanbidden, zich in de richting van Jeruzalem wenden moet. Neen, hier heet „de hemel zijn troon, de aarde de voetbank zijner voeten”; God is de Almachtige, de Eeuwige, de Wereldschepper, die ook buiten Palestina regeert.

Weet gij het niet, hebt gij het niet begrepen,
Hoe Hij ver boven de aarde troont,
Zoodat haar bewoners als sprinkhanen zijn?
Een eeuwig God is onze Jahwe,
De Schepper van hemel en aarde!

Om van dit heelal althans een denkbeeld te geven, wijst hij naar de hemellichten, de sterren:

Heft uwe oogen omhoog, en ziet, wie ze schiep,
Hij die hun heir leidt in getale,
Hij die alle bij name roept.

Of hij verdiept zich in de geheimen van het scheppingswerk:

Wie heeft met zijn holle hand de wateren gemeten
En den hemel met eene span?
Wie vatte in den drieling 1) het stof
En woog de bergen op een schaal?
Wie was zijn raadsman, die Hem leerde,
Wien raadpleegde Hij om inzicht te krijgen?

1) Eene inhoudsmaat.

Op al deze „wie's" en „wien's" past maar één antwoord: „niemand". God staat in zijne verhevenheid alleen. Vandaar dat alle volken als een druppel aan den emmer, als een stotje aan de weegschaal voor Hem zijn.

Oppervlakkig gelezen, schijnen dit theologische abstracties, bespiegelingen over het wezen van God in schoonen poëtischen vorm, niets meer. Maar de profeet schrijft geen verhandeling, hij bedoelt dat heel anders. Hij heeft niet alleen een voor zijn tijd gewichtige ontdekking gedaan door van den Volksgod tot den Wereldgod op te klimmen. Maar hij baant zich zoo — en dat is voor hem hoofdzaak — den weg tot de verlossing van Israël door Cyrus. Zou deze geen smaad, maar een eer en een vreugde zijn, dan moesten Israël's God en de Perzische vorst tot elkander gebracht worden. En dit kon alleen geschieden, als die God ook de God werd der Perzen, ja der volken, en Cyrus een dienaar van Hem.

Om diezelfde reden geeft hij zich ook zoo veel moeite, ten einde te bewijzen dat er naast dien éénen God geen andere goden zijn. Als wij de bestrijding der afgoderij bij den profeet lezen, dan vragen wij licht: is dit van belang? waartoe zoo-veel woorden over een zoo eenvoudige zaak?

Zijn er andere goden? Naieve, ijdele vraag, denkt men; en inderdaad, dat is ze voor ons, maar dat was ze volstrekt niet voor den tweeden Jezaja en diens tijdgenooten. Wij kunnen ons dat dadelijk voorstellen, als wij ons in katholieken kring verplaatsen. Zijn er heiligen? Dat is voor de Roomschen niet eens een vraag; zij kunnen zich de wereld zonder deze

halfgoden niet denken. Evenmin konden zich de ouden, ook de oude Israëlieten, een wereld denken, die niet overal bevolkt was met goden. Ieder volk, iedere stam, ieder huis had zijn God. Men meent gewoonlijk dat de oude Israëlieten daarover juist anders dachten; doch hierin vergist men zich zeer. Zelfs een man als David hield er huisgoden op na, niet voor de aardigheid, maar om ze te aanbidden; Hozea heeft nog met die huisgoden op; eerst de jonge Zacharia spreekt er minachtend van. Wat de volksgoden aangaat, ook daaraan hield men vast; elke natie had haar God, Israël had Jahwe, Moab had Kamos, meende men. Zelfs de Wet der Tien Geboden erkent ze; immers zij beveelt: „gij zult geen andere goden voor mijn aangezicht hebben, want ik ben een naijverig God.” Met andere woorden: de goden zijn er, maar gij Israëlieten moogt ze niet aanbidden, omdat uw God Jahwe is. Had de wetgever gemeend dat ze niet bestonden, dan zou hij zich anders uitgedrukt hebben.

In dezen kring van denkbeelden nu schiet onze Jezaja een bres. Dit is voor hem alweer geen theologisch steekspel, maar een ernstige strijd van nationalen aard, waarbij het wel en wee van Israël betrokken was. Immers waren er vele goden en volksgoden, dan zou ook Cyrus zijne eigene hebben; Bel en Marduk bestonden dan eveneens. In het vreemde, vijandige land, ver van Jahwe die op Zion woonde, zou men alles van die goden te vreezen hebben. Alleen als Jahwe de eenige was en de andere goden niet bestonden, dan had Hij ook Cyrus en Babel in zijn hand. Dan hadden

de Joden in het vreemde land niets te vreezen, maar stonden er, evenzeer als in Palestina, onder de bescherming van God. En omdat nu verder Israël, naar des profeten meening, ondanks zijn geloof aan één God voor allen, toch altijd de lieveling van dien éénen God bleef, behield Israël, ondanks dit universalisme van Jahwe, toch zijn hooge plaats in de wereld. 't Werd van eenigen zoon de eerstgeborene van God.

't Is niet onaardig, den profeet eens te volgen in zijne betoogen, dat er geen andere goden bestaan. Men hoort het hem aan, dat hij het den menschen van zijn tijd duidelijk wil maken, daar zij vrij algemeen het tegendeel gelooven. Hij meent een dubbel bewijs voor het niet-bestaan van de goden der heidenen te kunnen leveren.

Vooreerst maakt hij, om de afgoden af te wijzen, de afgodsbeelden bespottelijk. Met eene redeneering, die later meer gebruikt is, leidt hij uit het ziellooze van deze beelden het niet-bestaan der wezens, die zij voorstellen, af. Het behoeft nauwelijks gezegd te worden, dat deze redeneering onjuist is. Om nogmaals de Roomsche heiligen te vergelijken, ook die worden afgebeeld. Doch geen ontwikkeld Roomsche beweet, dat de beelden de heiligen zelve zijn. Zoo heeft ook in de oudheid geen verstandig mensch gemeend en geen kerk geleerd, dat een godsbeeld een god, dat b. v. het beeld van den Olympischen Zeus of van Jupiter Capitolinus de Vader der goden in eigen persoon was. De polemieek van den profeet tegen de afgoden streeft dus, ronduit gezegd, haar doel voorbij. Doch dit neemt niet weg dat zij in dien

tijd indruk kan gemaakt hebben. Allen heeft zij niet overtuigd. Er zijn bladzijden in deze godspraken, die het vermoeden wekken dat de groote meerderheid ondanks zijne redenen op het punt van de afgoden bij hare oude gevoelens bleef. Vandaar dat de profeet, dien dit hindert, het volk in het algemeen blind en doof noemt. „Wie is zoo blind als de dienaar van Jahwe?” gelijk hij Israël collectief heet; »wie is zoo doof als Gods uitverkorene? God geeft u onderwijs, maar het baat niets; Hij opent uwe ooren, maar gij hoort niet”, klaagt hij.

Aan zeggingskracht onbrak het hem anders allerm minst, en op den duur heeft hij daardoor het pleit gewonnen. In den aanvang echter klonk zijne nieuwe leer zoo vreemd, dat de menschen er zich niet in konden vinden. Men bleef aan zijne oude denkbeelden gehecht, eerde in het vreemde land de goden des lands en ergerde zich voorloopig aan de sarcastische vragen en opmerkingen van den godsman, als:

Met wien wilt gij God vergelijken,
Welke beeltenis tegenover Hem stellen?
Zie, het beeld, dat de werkman gegoten heeft,
Overtrekt de goudsmid met goud,
En zilveren kettingen giet hij ervoor,
Of hij kiest zich hout, dat niet vermolmt,
Een knappen timmerman zoekt hij zich
Om te maken een beeld, dat niet wankelt

Wien deze schets van goden, die zelfs niet zonder hulp op hunne beenen kunnen staan, niet duidelijk genoeg is, voor dien zal hij den onzin van den beeldendienst met een weinig meer plastiek nog wat toelichten:

Iemand plant een boom,
Een eik of een den,
Opdat die den mensch brandstof levere,
Daarvan neemt men en warmt zich,
Men ontsteekt het en bakt er brood mee,
Maar van een deel maakt men een god en aanbidt hem.
Hoe gedachteloos is de mensch die dat doet!
Hij heeft geen inzicht genoeg om te zeggen:
De helft heb ik verbrand in het vuur,
Op zijn kolen bakte ik brood, braadde ik vleesch,
En van de rest maakte ik een afgod,
Voor een blok hout buig ik mij neer!

Een tweede wapen, waarmee deze Jezaja de afgoden bestrijdt, is ontleend aan hun zwijgen. Zij zijn stom en spreken nooit een woord, zegt hij. Wat zij vooral niet kunnen, is godspraken geven; dit onderscheidt hen bijzonder van Jahwe, die lang vooruit verkondigt wat gebeuren zal. Of dwaal ik? vraagt hij:

Brengt dan bij en wijst aan wat voorvallen zal,
Laat ons het toekomende hooren,
Opdat wij erkennen dat gij goden zijt.
Maakt het goed of slecht, maar deelt ons iets mede,
Opdat wij ons verbazen en niet vreezen....
Doch neen, gij werkt niets en zijt niets.

Aan deze fraaie toespraak tot de vreemde goden, die wel niet bestaan, maar toch dichterlijk als bestaand ondersteld kunnen worden, ligt alweer een zwakke redeneering ten grondslag. Profeten en zieners hadden de heidenen zoo goed als Israël. Aan orakels, aan waarzeggerij ontbrak het oudtijds nergens. Wat te Delphi en te Dodona geschiedde, gebeurde overal; Pythia's en Kalchassen waren er in overvloed. De

profeet weet dat zelf, want wat zou hij anders meenen, als hij elders zegt: dat Jahwe niet „in het donker” sprak? Daarmede bedoelde hij natuurlijk, dat de orakels der ouden gewoonlijk in afgelegen streken, spelonken en wildernissen werden gegeven; misschien kende hij de mysteriën en de Sibyllen.

In voorspelling van de toekomst schoten dus, hij weet het zelf, de heidenen en hunne goden niet te kort. Maar misschien is zijn bedoeling, dat hunne godspraken niet vervuld werden. Dit argument zou echter alleen dan iets beteekenen, als die van Jahwe of de in zijn naam gegevene wel altijd in vervulling gegaan waren. Doch ook dat liet zich tegenover de feiten niet volhouden. Het getal onvervulde profetieën was in Israël zoo groot, dat Jeremia en de Schrijver van het boek Jona er excuses over moeten maken. Zij trachten ze te verklaren uit de omstandigheid, dat Jahwe wel eens „berouw heeft” van zijne voorspellingen, vooral wanneer de menschen zich inmiddels bekeeren. Met dezen sleutel kon men vrij wat verklaren, ofschoon hij niet altijd paste; en al paste hij, dan werd daardoor de omstandigheid geenszins veranderd, dat de voorspelling niet uitgekomen was. In zoover stonden dus de vreemde goden met Jahwe op ééne lijn.

Het zwakste punt der redeneering is echter, dat de overwinningen van Cyrus, gelijk hij zelf toegeeft, een verrassing voor iedereen en ook niet door of namens Jahwe voorspeld waren. Met het oog op die wapenfeiten zingt hij:

Nu zijn ze gebeurd, en niet vroeger,
Vóór zijn tijd hebt gij er nooit van gehoord,
Gij hebt er niets van geweten,
Uw oor was er niet voor geopend.

Inderdaad, zoo was het, de bekentenis is oprecht; maar het getuigde dan toch niet van groote voorspellingskunst, dat de naam Cyrus en zijn succes eerst door de profeten vermeld worden, als de faam die reeds overal rondgebazuind had. Ware een halve eeuw geleden of enkele jaren vroeger een Jahwistisch orakel er mee voor den dag gekomen, dan zou onze godsman daaruit een krachtig argument tegen de afgoden hebben kunnen putten. Maar zooals nu de zaak stond, behoefde hij de afgoden niet te vragen: wat hebt gijlieden voorspeld? Want een der gewichtigste verschijningen in de geschiedenis hadden hij en zijne medestanders evenmin voorzien als de dienaars der andere goden.

Doch het zou onbillijk zijn, hier logica te eischen, waar een warme overtuiging beslissen moest. De profeten zijn niet in de eerste plaats denkers, maar zieners; zij leven van geloof, niet van „wijsheid”. Intuïtie is hun *fort*, inductie of deductie kennen zij niet. Het gevoel overheeft en overheerscht het verstand. Deze mannen zijn naïef gelijk de kinderkens, en nemen ook als kinderen het koninkrijk Gods aan.

Hierin ligt hunne zwakheid maar ook hun kracht. Van hen gaat bezieling uit, gelijk van geen anderen. Daarom zeide de stichter van het Christendom, dat hij zich kinderen als dis-

cipelen wenschte. Voor het élan en succes van een godsdienst is dit het allerbeste.

En ook wij, ofschoon de zangen van dezen Jezaja ons uit een logisch oogpunt niet bevredigen, genieten ze toch met volle teugen, wanneer wij godsdienstig en poëtisch gestemd zijn. Het is met de mystiek als met de muziek: wie vraagt naar het *waarom* en *hoe*, wanneer hij door de harmonie der tonen wordt meegesleept? Dergelijke weldadige indrukken kan ook de taal des geloofs wekken: al het dwepen, al het hopen, al het smachten van een ziel, die in een hooge, godgewijde stemming is. Natuurlijk moet er talent bijkomen, want zonder talent sticht men niemand. Maar talent had onze godsman zeer zeker, daarom is zijn boek vol symphonieën, waarvan het geoefende oor het meest geniet.

Eene enkele proeve slechts nog. Wat zegt ge van deze toespraak tot de ballingen:

En nu, spreekt Jahwe uw Schepper
En uw Formeerder, o Israël:
Vrees niet, want uw God verlost u,
Ik roep u bij uw naam, gij zijt van mij.
Gaaf gij door water, ik ben bij u,
Door rivieren, ze overstroomen u niet.
Gaaf gij door vuur, gij verbrandt niet.
De vlam kan u niet verzengen.
Want ik ben Jahwe, uw God,
De Heilige Israël's, uw Redder.
Uit het oosten breng ik uwe kinderen
En uit het westen verzamel ik u;
'k Zeg tot het noorden: geef hier
En tot het zuiden: houd hen niet terug

Breng mijne zonen van verre,
 Mijne dochters van het einde der aarde,
 Ieder die met mijn naam is genoemd,
 En dien ik tot mijn eere gemaakt heb.

Ziedaar een warme toespraak vol schoone beelden. Straks klinkt het weer in een anderen, niet minder aangrijpenden toon :

Waarom zegt ge dan, o Jakob,
 Waarom spreekt ge dan, o Israël :
 Mijn weg is voor den Heer verborgen,
 Mijn recht is bij mijn God vergeten ?
 Weet gij dan niet, hebt gij niet gehoord,
 Dat Jahwe een eeuwig God is,
 Een, die niet moede noch mat wordt ?
 Hij schenkt den moede kracht,
 Den krachteloze sterkte.
 Jongelingen worden mat en moede,
 Jeugdige krijgshelden struikelen,
 Maar wie op Jahwe hopen, verzamelen kracht,
 Hem wassen de vleugels als adelaars 1).

Gelukkig wij, dat wij deze schoonheden bewonderen en den godsdienstigen gloed zijner redenen waardeeren kunnen, al zijn wij geen Joden, al erkennen wij de zwakheid der argumenten en al weten wij dat de verwachtingen van den profeet on vervuld zijn gebleven. Want wij eischen het onmogelijke niet van den godsman : hij mag nationaal zijn, hij

1) Ook Renan was een groote bewonderaar van den tweeden Jezaja uit een aesthetisch oogpunt : „Par l'élévation du sentiment, la hardiesse des tours, l'eurythmie toute classique des images, le nombre de beaux monuments qu'il a fournis à la mysticité chrétienne, le prophète occupe dans la littérature biblique une place à part.”

mag minder logisch redeneeren, ja zich zelfs in de toekomst vergissen. Dit alles hindert niet, als hij maar godsdienstige taal spreekt en liederen zingt vol heiligen geest. Zoo toch is hij een gewijd kunstenaar, die wonderen doet met het woord en die bezielend classiek is. De taal van dezen Jezaja klinkt alle eeuwen door; zij klinkt na in de psalmen en in de liturgieën der christenheid; zij zal blijven klinken en toegejuicht worden, zoolang er geloovige menschen op aarde zijn.

Daar is nog ééne bijzonderheid in het Jezajaansche boek, waarvan ik niet nalaten mag melding te maken, daar zij zeer veel heeft bijgedragen tot den goeden naam van het geschrift. Ik denk, dit schrijvende, aan de leer van den «knecht Gods» of «dienaar van God,» in die bladzijden ontwikkeld. Misschien druk ik mij nog beter uit door te spreken van de warme zangen ¹⁾, waarin genoemde grootheid als de geestelijke leidsman van Israël wordt verheerlijkt. Hij is het, die de Joden onderwijst en tot hun God brengt, ja die het Joodsche licht zelfs voor de heidenen ontsteekt. Hier voor het eerst ontmoeten wij het denkbeeld van een zendingsarbeid tot verbreiding der wrarheid. Ook is 't merkwaardig, dat de geschetste knecht van God, die zich in het oog van Jahwe zoo verdienstelijk maakt, bij de menschen

1) Ze zijn vier in getal, 42 : 1—4; 49 : 1—6; 50 : 4—11; 52 : 13—53 : 12.

veracht en gesmaad is, veel lijdt, eindelijk sterft en weer opstaat om nu met heerlijkheid gekroond te worden. Aan zijn lijden en dood wordt verder een verzoenende kracht toegeschreven. Het is de leer der zelf gekozen toewijding en plaatsvervanging: «hij nam onze ongerechtigheden op zich, door zijne striemen gewerd ons genezing.» Zijn op zich zelf de schoone, maar duistere Godsknechts-zangen eigenaardig, zetrek ken nog meer de aandacht, als wij er bij weten, dat die «dienaar van God» in de christelijke kerk de geliefde type van Jezus is geworden. Vers voor vers, woord voor woord zijn op hem toegepast; en menige evangelische trek is aan deze zangen ontleend.

Oorsponkelijk sloegen ze natuurlijk niet op Jezus: de dichter der zangen heeft hem er niet mee bedoeld. Wie is die dichter? Gewoonlijk houdt men hem voor den profeet zelve; maar 't is misschien een ander, wiens liederen later vervaardigd en in het boek Jezaja ingevoegd zijn. Beiden hebben eene uitdrukking gemeen, die zoo althans nergens elders voorkomt, t. w. de uitdrukking «knecht van God» of «dienaar Gods» zelve, in den zin van een collectief. Waar wij zouden zeggen: «de dienaren des Heeren,» «de knechten van God,» daar gebruiken zij het enkelvoud: «de dienaar des Heeren,» «de knecht van God.» 't Is zeer zonderling en heeft ook aanleiding tot misverstand gegeven; maar 't is toch zoo. Ook staat het niet op zich zelf, want iets dergelijks ontmoeten wij bij Israël meer. Soms is sprake van «den profeet,» als «de profeten»; van «de wijsheid,» als «de

wijzen» ; van «een menschenzoon,» als «mensen» bedoeld zijn.

Doch hoewel de tweede Jezaja en de dichter der knechtszangen in het collectief gebruik van den naam overeenstemmen, wijken zij toch op één belangrijk punt van elkander af. Bij den profeet is de dienaar Gods het geheele volk Israël, dat bestemd is om zijn God te eeren en te dienen. Maar de dichter der zangen vereerde slechts een klein en uitverkoren deel der natie met dien titel : de leeraars van de Joden, de rabbi's, de schriftgeleerden. Wij zijn blijkbaar in een tijd, dat dezen het hard te verantwoorden hebben. Hun ijver in het verbreiden der waarheid, die voorbeeldig is, wordt weinig gewaardeerd en slecht beloond. Zij worden vervolgd en vallen als offer hunner plichtsbetrachting. Men haat en smaadt, men martelt en doodt hen. Bijzonderheden weten wij niet, maar wel het tragisch lot dezer mannen. Zij werkten in stilte, maar het baatte hun niet; men geeselde en men mishandelde hen, en als men hen vermoord had, weigerde men hun een eervolle begrafenis. Doch er traden telkens anderen op, ten bewijze dat God welgevallen in hen had. Eindelijk werd, gelijk dat gaat, het bloed dier martelaren vruchtbaar. Het zaad, door hen gestrooid, wies welig op, en in de gemeente der vromen herrezen zij. Zoo bleek hun lijden een verlossend element te zijn; door hen kwamen verzoening en heil.

Wie was de profeet? ik bedoel niet : de zanger van den knecht Gods, maar de ander, wiens godspraken wij leerden

verstaan? Wij weten het niet; wij kennen zelfs zijn naam niet. «Den tweeden Jezaja» noemen wij hem, omdat zijn schriftelijke nalatenschap bij die van den eersten Jezaja gevoegd is, Maar men meene daarom niet, dat hij ook Jezaja heette; een groote onbekende, een anonymus is hij, en de zanger van den Godsknecht is dat evenzeer.

Men behoeft dit niet vreemd te vinden. De schoonste werken der oudheid zijn anoniem. Wie kent den naam van den dichter der Jobeïde, de namen van de schrijvers der oorkonden des Pentateuchs? De psalmen zijn onder het patronaat van David, de spreuken onder dat van koning Salomo, de evangeliën en brieven des N. T. onder dat van apostelen geplaatst, omdat men de auteurs der geschriften niet meer wist. Kan iemand zeggen, wie de Ilias gedicht heeft ¹⁾, wie de maker is van het Nibelungenlied, wie de *Navolging Christi* geschreven heeft? Men zoekt en men gist, maar het laat zich niet meer uitmaken. Al deze groote mannen blijven groote onbekenden. Doch wat doet het er toe? vraagt Frans de Sales: de ware schrijver van zulke boeken is de Heilige Geest!

Men heeft gedaan wat voor de hand lag en wat toch onjuist was. Men heeft, omdat deze profetieën aan het boek Jezaja toegevoegd zijn, gemeend dat dezelfde Jezaja, die in de 8ste eeuw v. C. onder Achaz en Hizkia leefde, ook de Schrijver der jongere godspraken was. Op één geleerden jood, den beroemden Aben-Ezra († 1174), na, heeft

1) H o m e r u s toch is een pseudoniem of collectieve naam. Ook de Ilias en Odyssee zijn allengs ontstaan.

de geheele beschaafde wereld tot op onzen tijd toe geloofd, dat iemand omstreeks 725 v. C. de verschijning en het optreden van Cyrus omstreeks 538 v. C. geweten zou hebben. Ja, men achtte het zelfs een bewijs van bijzondere ingeving, dat lang vóór de geboorte van dien overwinnaar zijne komst en groote daden al aangekondigd waren.

Op de bezwaren lette men minder, Toch springen zij in het oog. Hoe vreemd zou het zijn, dat, als zulke voorspelligen gedaan waren, twee eeuwen lang niemand er kennis van gedragen had! Vreemd evenzeer dat, als Jezaja zoo goed wist wat later gebeuren zou, hij niet recht op de hoogte was van hetgeen in zijn eigen tijd onder Achaz zou plaats hebben. Hij voorspelde de Assyriërs in Juda, maar zij deden ten tijde van dien vorst geen inval. — Ook kan men gerust onderstellen, dat, indien God hem over de toekomst van Babel had ingelicht, Hij dat nauwkeurig zou gedaan hebben. Die stad toch is niet, gelijk de godsman voorspelde, door Cyrus verwoest, maar in wezen gelaten. — Voeg daarbij dat taal en stijl in het tweede deel zeer verschillen van die in het eerste, en gij begrijpt, waarom wij de schrijvers onderscheiden.

Hoe het komt dat al die godspraken bijeengevoegd zijn, laat zich niet precies meer zeggen. Sommigen meenen dat de tweede Jezaja den eersten heeft willen voortzetten, gelijk weer een ander een vervolg op den tweeden heeft geleverd. Ik vermoed, dat de toevoeging niet door den profeet geschiedde, maar het gevolg was van de gewoonte dier dagen om in de boekrollen der heilige schriften allerlei op te nemen, dat

er later bijkwam. Doch hoe dat zij, wij hebben hier een compilatie, gelijk die in vele bijbelboeken voorkomt.

Het is wel mogelijk dat van Hoofdstuk 56 af tot aan het slot nog een derde Jezaja aan het woord is, die niet ten tijde van Cyrus, maar in nog later dagen in Judea leefde en den toestand der Joden na de ballingschap schetste.

Doch ik kan dit een en ander hier slechts aanstippen, niet aantoonen. Laat mij eindigen met één laatsten blik op de groote figuur, die ik trachtte te schetsen. De tweede Jezaja staat thans voor ons in al zijn merkwaardigheid en zijne bezielende kracht. Ik hoop den indruk gewekt te hebben, dat hij, ofschoon een andere godsman dan zijne voorgangers, toch een echt profeet is geweest. In hem deed de profetie zelfs een groote schrede voorwaarts, en maakte zich los van verouderde denkbelden. Zijn zeldzaam literarisch talent heeft hij in dienst gesteld van een waarachtig en innig geloof. Hij was de eerste der profeten, die troostte. „En wij,” zeg ik Renan na, „wier godsdienst is te hopen op eene toekomst, waarin alle menschen getroost zullen worden van al hunne moeite en leed, wij begroeten hem als onzen meester.” Hij heeft den éénen God ontdekt, die de ware is, omdat Hij gelijkt op den Hemelschen Vader, ons als de God der liefde geteekend. Ondanks de vele raadselen des levens gevoelen wij, dat dit de Hoogste Macht in de wereld is, omdat zij het beste in ons zelf vertegenwoordigt. Het is een heerlijk *credo*, dat ook een maatschappelijke waarde heeft, daar het zich uit in het denken om anderen, in goedheid en humaniteit.

VII.

De laatste profeten.

Het profetisme is den gewonen weg van alle zijn gegaan, het heeft gehoorzaamd aan de wet, waaraan op aarde elk verschijnsel, gelijk ieder levend wezen, gebonden is. Het is gekomen en weer verdwenen; het heeft zijn tijd van wording en ontwikkeling, van bloei en verval gehad. Toen het de waarheden gepredikt had, tot wier verkondiging het in de wereld gezonden was, heeft het zijn afscheid genomen. Veranderde omstandigheden maakten zijn voortbestaan bovendien onmogelijk. Doch het ging niet heen zonder een spoor na te laten en zonder dat zijne werken het volgden. Straks zou het in het christendom schooner herleven; voorloopig zich met minder kracht en luister voortzetten in de apocalyptische richting.

Wat de apocalyptiek is, zal nader blijken. Ik hoop dit verschijnsel in een volgend hoofdstuk te bespreken. Voorhands heb ik het nog met de moeder van het kind: de profetie zelve, te doen.

Wij zullen hare uitvaart bijwonen. De laatste profeten zijn in het gezicht. Straks treffen wij geen enkelen meer op

den weg. De Israëlieten van omstreeks 200 v. C. en wat later wisten zelve dat het toen zoo ver gekomen was. „Er is geen profeet meer,” schrijft een psalmist, die de Maccabeeuwsche dagen beleefde. Zijne stem is de eenige niet, die het zegt; het getuigenis herhaalt zich in het eerste Maccabeëboek en elders. 't Lijdt geen twijfel, dat velen het gemis diep betreurden. In den mond van den pas aangehaalden vromen zanger is de mededeeling eene verzuchting, eene klacht. Maar geenszins allen waren van zijn gevoelen. De droefheid over het verdwijnen der profetie is niet zoo algemeen geweest als men misschien denken zou. Er zijn bladzijden in het O. T., daar is er althans ééne, waaruit een geringe sympathie met haar spreekt. In een toevoegsel tot het boek Zacharia, tusschen 300 en 200 v. C. vervaardigd, wordt haar naderend heengaan uit een gansch bijzonder oogpunt beoordeeld. Als God de profeten verwijdert, zegt de anonymus, dien ik gemakshalve den tweeden Zacharia zal noemen — als God de profeten verwijdert, bant hij den onreinen geest uit het land. Het is beter dat zij er niet zijn. Indien dan ook in het vervolg weer eens iemand met de pretentie van profeet te zijn mocht optreden, zal hij geen bijval meer vinden, meent de schrijver. Zelfs zijne ouders zullen tot hem zeggen: „weg, leugenaar!” Zij zullen hun zoon liever dooden, dan gedoogen dat hij profeet wordt. Men zal een afkeer hebben van vizioenen en geen mensch meer bekleeden met den harigen mantel — het gewone profetengewaad — „om te liegen.” Vooral dit laatste is bitter. Het profetenwoord wordt synoniem

met leugen geacht! Van hoeveel minachting getuigt dat niet!

Zoo staan de psalmist en de tweede Zacharia in waardeering van den profetischen arbeid lijnrecht tegen over elkander. Beiden weten, dat het einde gekomen is; maar wat de een betreurt, verheugt den ander. Wien, die de wereld kent, verwondert dit? Het oordeel over geestelijke werkzaamheid heeft altijd zeer verschillend geluid.

Wat den tweeden Zacharia betreft, moet men echter erkennen, dat hij oog heeft gehad voor de teekenen zijns tijds, want de dagen der profeten waren werkelijk geteld. Alleen zal men wellicht vragen, of het bijzonder gepast en hoe het mogelijk was, dat een profeet zelf het vonnis over zijn eigen ambt en over hen, die het bekleedden, velde? Als hij er zoo tegen was, dan schijnt hij ook, dus optredend, in strijd met zich zelf geweest te zijn, zou men zeggen. Want waarom dan het geminacht ambt bekleed?

Om deze moeilijkheid voor onzen Zacharia uit den weg te ruimen, pleegt men te beweren, dat hij, dit schrijvende, alleen aan valsche, d. i. aan goddelooze, slechte of afgodische profeten dacht. Maar dat is een gedwongen verklaring van de woorden des schrijvers. Deze bedoelt, zonder eenige beperking, dat alle profetie binnenkort moet verdwijnen. Want de betrekking is in miskrediet, en terecht, meent hij. „Men doet veel beter met boer dan profeet te worden. Het is gedaan met de profetie. Bijna niemand durft er meer voor uitkomen dat hij godsman is; en wie het doet, dreigt er een pak slaag mee op te loopen.”

Men ziet het: Zacharia scheert allen over één kam, hij onderscheidt geen echte en valsche; hij kent slechts één soort profeten, en die allen zijn volgens hem verwerpelijk. De vraag blijft dus staan: waarom bekleedde hij zelf een ambt, dat hij niet eerde? Ik antwoord met de wedervraag: waaruit blijkt, dat hij het ambt bekleedde? Hier is een, trouwens zeer verklaarbaar, misverstand in het spel. Zijn vlugschrift van enkele weinige bladzijden ¹⁾ is door een toeval of opzettelijk, misschien bij wijze van bladvulling of om het beter te bewaren, aan het handschrift van een ouder profeet toegevoegd. Maar die oudere profeet, die wezenlijk Zacharia heette ²⁾, zou het zeker niet voor zijn rekening genomen, ja hij zou zich uiterst geërgerd hebben, als hij geweten had, dat men zulke onprofetische redenen op ééne boekrol — wij zouden zeggen: in één bandje — met zijn eigen vrome vizioenen vereenigde.

Trouwens, dit is het eenige voorbeeld niet, dat wij hebben van een niet-profeet, die door de traditie tegen wil en dank profeet werd. Amos is al bij zijn leven verheven tot een waardigheid, die hij niet gezocht had en ook niet zeer begeerlijk scheen te achten. Immers hij betuigde tegenover den koninklijken opperpriester in den tempel te Bethel: „ik ben geen profeet, maar een veehoeder en een boomkweeker.” Het baatte echter niet: men bleef Amos den profeet noemen, en in zoover niet ten onrechte, als hij den echt-profetischen geest in zich had.

1) Zach. 9—14.

2) De schrijver van Zach. 1—8.

Doch keeren wij tot ons onderwerp terug. Wij zijn nu in de nadagen der profetie. De tweede Zacharia, de schrijver van het toevoegsel, nam haar verdwijnen met vreugde waar; straks zal een psalmist het betreuren. Er was nog een derde, wiens aandacht het trok. Ik meen den profeet Joël. Wat hij er van denkt, zegt hij niet. Maar wel spreekt hij de schoone, gemoedelijke hoop uit, dat, als het profetisme verdwijnt, de profetische geest in allen moge varen.

Niets gebeurt in de natuur of in de menschenwereld plotseling. Alles wordt voorbereid. Dat geldt ook van het profetisme onder Israël. Dit merkwaardig verschijnsel, dat zich omstreeks 1100 v. C. begint te ontwikkelen om in de ze eeuw v. C. te gronde te gaan ¹⁾, was eerst regelmatig gestegen, om later langzaam te dalen van de hoogte, welke het had bereikt. Ten tijde van Amos en Hozea in het noorden, van den eersten Jezaja en Micha in het zuiden schittert het als een bloeiende boom met volle pracht. Een eeuw daarna werpt het onder Jeremia zijne rijpe vrucht aan Israël en later aan het menschedom in den schoot. Het heeft de hoogste, de heerlijkste godsdienstige waarheden ontdekt en verkondigt. Daarmede is eigenlijk zijn taak vervuld. Het staat op den top. Straks zien wij het dalen. In Ezechiël laat de profetie voor het eerst iets los, dat zij vroeger gehandhaafd had, en

1) Johannes de Dooper is later een Elia redivivus, maar zijn optreden heeft iets kunstmatigs; het behoorde niet meer in dien tijd, gelijk Christus juist opmerkte,

handhaaft zij omgekeerd iets, wat zij vroeger nooit had voorgestaan. Het programma van Ezechiël's tempel en zijne bizarre symboliek zijn de voortteekenen van een andere richting en, zoo men wil, van ontbinding : de profetie wordt kerke-lijker, conservatiever. Ook gaat zij zich verdiepen in phantastische raadsels. Blijkbaar is zij op den weg der concessies aan de hierarchie en baant zij zich een weg tot de theologie, van welke zij tot heden wars was geweest. Kortom, zij begint hare vrijheid van beweging te verliezen en haar eigenaardig karakter in te boeten.

Doch de daling gaat niet aanstonds door. Gelijk wij in een bergland soms meenen den hoogsten top reeds achter den rug te hebben, maar straks een nog hooger en voor ons zien, zoo is er na de godspraak van Ezechiël nog weer eens ééne, die zich boven de zijne verheft. Op harer waardige wijze neemt de profetie hier afscheid al is 't ook nog geen afscheid voorgoed. De tweede Jezaja zingt haar zwanezang, en hij doet dat zoo treffend en innig, dat wij niet nalaten kunnen telkens weer met hem den berg waarop hij staat, te beklimmen en te luisteren, als hij de stem verheft en het duidelijk zegt — niet slechts tot Jeruzalem en Zion, maar — tot allen, die gevoel voor het heilige hebben : „Heft uwe oogen omhoog, zie uw God !”

Maar ik mag niet langer bij dezen eenigen man stilstaan, wiens geloofstaal ons als muziek in de ooren klinkt en bij wien al het uiterlijke weggevalen is, zoodat slechts het ééne noodige overbleef.

Trouwens, ik schetste hem in het vorige hoofdstuk. Thans moet ik van hen, die na hem kwamen, spreken.

Volgen allereerst hunne namen, voor zoover wij die kennen, want er zijn nog al anonymi onder. Anonymi, wier vlugschriften vooral in Jezaja's boek zijn opgenomen, met name in het eerste deel; sommige uit later dagen. Voorts vinden wij hier Haggai en Zacharia, die onder Darius Hystaspis profeteerden in de dagen der restauratie. Uit het Perzisch tijdvak dagteekent ook die korte, maar bittere afscheidsgroet van Obadja aan het volk der Edomieten naar aanleiding van zijnen ondergang. Straks komt Maleachi ons te gemoet uit den tijd van koning Xerxes of Artaxerxes. Hij heet eigenlijk anders, maar wij weten zijn naam niet meer; daarom is hij genoemd met een woord uit zijn boek, dat „mijn engel,” of „mijn godsgezant” d. i. „Jahwe's engel,” „Jahwe's godsgezant” beteekent. Met hem zijn wij dicht bij een crisis genaderd, aan een ontzaglijk keerpunt in den Israëlietischen godsdienst. Reeds klinken in de verte de voetstappen der wetgevers, die eene omheining willen maken om het jodendom en alle vrijheid aan banden gaan leggen. Ezra en Nehemia zijn in aantocht, zij komen. De profetie moet vallen; de priesters, — neen, de schriftgeleerden heerschen. Er is niemand, die God verklaren kan dan dezen, heet het nu. De geschreven letter vervangt de openbaring. De synagoge neemt de wet in haar geheel, en slechts een kleine bloemlezing uit de profeten aan. De thora ¹⁾ is Gods woord, de thora alleen.

1) D. i. de wetsleer.

Aan de profetie is geen behoefte meer; zoo sterft zij. De profeten worden al schaarscher. Nu en dan verheft er één zijne stem; maar het is niet het oude geluid meer. Joël's stijl is glad, maar zijne toekomstschilderingen (uit den tijd van Alexander den Groote of iets later) zijn vreemd, zijne sprinkhanenbespiegeling en verdere tafereelen zonderling. Ik zou geneigd zijn met Joël den tweeden Zacharia in één adem te noemen, indien zijn gebleken tegenzin tegen profeten mij niet deed aarzelen, hem in dit gezelschap op te nemen.

Liever stel ik daarom mijnen lezers nog een ander anonyms uit dit laatste profetische tijdvak voor: ik bedoel den schrijver van het boek Jona.

In dit geschrift is veel niet naar onzen smaak, maar wat schuilt er toch ook een leering in! Het is, evenals het boek Rut, een krachtig protest tegen de eenzijdigheden van het veldwinnend jodendom. Op het punt om voor altoos doodgedrukt te worden door de oppermachtige dogmatiek van Ezra, geeft de vrije Israëlietische gemeente van dien tijd nog eens, voor het laatst, haar hart lucht en werpt den steen af, die haar benauwt. Beperking van den godsdienst in plaats van uitzetting, het enger maken van de nationale criteriën in plaats van het ruimer maken der begrippen — ziedaar wat de hervormers beoogen en bereiken, maar wat de laatste keurbende der vrijen niet wil. De God van Rut en Jona vraagt niet naar besnijdenis en afkomst, gebruiken en nationaliteit. Rut, eene Moabietische, wordt gezegend, omdat ze goed is; goed voor haar man en voor haar schoonmoeder,

het ideaal van een innig liefhebbende vrouw, in stille vroomheid gaande den weg, dien God haar wijst. Dezulken slaat God gade, in hen heeft hij welbehagen, al zijn zij geen Israëlieten, maar van een ander geloof en niet kerkelijk gewijd. Ziedaar de leering. De Ninevieten bij Jona worden behouden ondanks de profetie en ondanks hun heidendom: hun wordt geen enkele kerkelijke, maar slechts een zedelijke eisch gesteld. Hoe laag staat de profeet, de held van het boek, die dat niet begrijpt, die treurt en toornt, omdat zijn woord niet vervuld wordt, die geen behagen in Gods barmhartigheid schept! Heeft de Schrijver van Jona daarmede willen zeggen, dat het peil der profeten van zijn tijd inderdaad sterk gedaald was? Het is niet onwaarschijnlijk; en daarin op zich zelf reeds ligt dan de aanduiding dat de nadagen der profetie gekomen zijn en dat haar einde nabij is.

Ik wil nog in eenige bijzonderheden treden over Israël's laatste profeten.

Onder hen is groote verscheidenheid: verschil van denkbelden en gaven. Maar zij hebben ook iets gemeen, en vooral daarop wil ik nu de aandacht vestigen, omdat het dit gansche tijdvak kenmerkt. Zij hebben dit gemeen: dat zij allen min of meer de ruime, oud-profetische denkbelden vereenigen met nieuwe, meer bekrompen begrippen.

Dat komt uit bij de bespreking van tempeldienst en offerdienst, sabbatten en vasten, kortom bij ceremoniën en

uiterlijkheden. De oude profeten hebben geleerd, dat dit alles er weinig toe doet en de ware godsdienst iets anders is. „Zegt toch niet: 's Heeren tempel, 's Heeren tempel,” zeide Jeremiä, „des Heeren tempel is hier; want die tempel moet vallen en op zijne puinhoopen zal God een nieuw verbond oprichten.” Dit woord vindt weerklink bij den derden Jezaja, die zijn God hoort zeggen: „De hemel is mijn troon en de aarde een voetbank mijner voeten. Waar wilt gij mij dan eenen tempel bouwen? Waar zou de plaats zijn, in welke ik wonen kon?” Doch dezelfde profeet, die dit weet, klaagt nochtans: „Onze heilige en prachtige tempel, waarin onze vaders u loofden, o God, is verbrand en een puinhoop geworden! Zult gij daaronder kalm blijven, Jahve?”

Karakteristiek voor dit tijdvak is ook, dat het juist twee profeten zijn, die onder de regeering van Darius tot den wederopbouw des tempels aansporen. Vooral de motieven zijn vreemd. Haggai houdt er vier redenen over, waarin hij niets bespreekt dan dit onderwerp en waarin de leidende gedachte is, dat al de rampen, die het volk treffen, gevolg zijn van het dralen met den tempelbouw. „Geef er acht op, hoe het u gaat,” zegt hij in naam van zijn God. „Gij zaait veel, maar gij oogst weinig: gij eet, maar gij wordt niet verzadigd; gij drinkt, maar wordt niet vol; gij kleedt u, maar wordt niet warm; en wie wat verdient, stopt het in een beurs met een gat er in. Dat komt daarvan daan, dat Gods tempel braak ligt, terwijl gij vlijtig uw eigen huizen bouwt. Daarom houdt de hemel zijn dauw in en de aarde

haar opbrengst terug; daarom heb ik droogte besteld over de vlakke en de bergen, over koren, most en olie, over menschen en dieren, over den arbeid uwer handen." Zoo sprak de profeet in September 520 v. C., toen blijkbaar de oogst mislukt was. Tegen Januari 519 zegt hij met het oog op het nieuwe gewas, dat te velde stond: „Geeft weer acht, of nog de oogst uitblijft? Neen, van nu af zegent Jahwe u." Haggai heeft niet veel anders te zeggen. Alles draait zich bij hem om den tempelbouw. In den eeredienst lost zich de godsdienst voor hem op. Hij kent geen zedelijke wereldorde of spreekt er ten minste in zijne nagelaten reden niet van.

In dit opzicht staat zijn tijdgenoot Zacharia hooger. Van daar dat wij bij hem eene van die tegenstrijdigheden vinden, waardoor zich, gelijk ik boven opmerkte, vele van die jongere profetieën kenmerken. Eerst is het ook bij hem de tempelbouw, van welken alles afhangt. „Vóór den dag der grondlegging en na dien dag welk een tegenstelling! Eerst was er niets te verdienen, en niemand had rust van de vijanden. Maar nu is 't anders geworden: welvaart, vruchtbaarheid, vrede overal!"

Doch dit is zijn laatste woord niet. „God heeft besloten, u goed te doen," zoo gaat hij voort, „en wat zult gij nu doen?" „Den tempel verder bouwen," had Haggai gezegd, en dat had hij ook eerst gezegd; maar hij kan het daarbij niet laten. De oud-profetische geest wordt eensklaps vaardig over hem, en dan hooren wij: „Dit is het werk, dat gij doen zult: spreekt onder elkander de waarheid en ongekreukt recht in

de poorten ¹⁾; bedenkt geen kwaad tegen elkander en hebt geen lust in valsche eeden; weest barmhartig en goed voor iedereen, verdrukt geen weduwen en weezen!"

Zoo verheft zich Zacharia (de eerste profeet van dien naam) van lager tot hooger. En profetisch is de blik, dien hij nu op de ontwikkeling van Israël en de menschheid slaat. Want deze in hoofdtrekken juist te zien, is slechts den waren ziener beschoren. Waar het geestesoog geopend is en alle bekrompenheid wegvalt, daar weet hij, hoe het zijn zal en moet. „Te dien dage”, zegt Zacharia, „als de godsdienst der gerechtigheid in Israël ontkiemt, zullen menschen uit alle natiën en tongen den Jood bij den zoom van zijn kleed grijpen en betuigen: met u willen wij gaan, want wij hebben gehoord, dat God met u is.” Niet om den tempel en de ceremoniën; niet om den eeredienst en de offers. Want daaraan was niets bijzonders; die hadden de heidenen ook. Maar om de hooge opvatting van het begrip godsdienst, dat de profeten aan Israël vermaakt hadden.

Nog eens, er is contradictie in dit alles; maar wij kunnen er ons mede verzoenen, omdat ten slotte de vlam toch weer uitslaat van het vuur, dat reeds verdoofd scheen te wezen.

Er is licht en schaduw bij die latere profeten. De ondergaande zon werpt hare laatste stralen, al is 't merkbaar dat de duisternis nadert. Sterk onder den indruk der vorme-

1) Waar de rechtbanken zaten.

lijkheid is de sabbatsviering der jongeren; ze is zoo uiterlijk mogelijk. Terwijl de oude Jezaja in zijn tijd eens diep verontwaardigd en met eerbiedwekkende innerlijkheid het volk durfde vragen: „Waartoe sabbat en nieuwe maan ¹⁾? Ik ²⁾ haat ze, ze zijn mij tot last, ik word het moede ze te dragen,” — daar gevoelen wij dat wij in eene andere wereld zijn, als de nieuwe profeten hun God laten leeren:

Wie den sabbat houdt en niet ontheiligt,
Dien breng ik op mijn heiligen berg.
Als gij van den sabbat uw voet wendt
En op mijn dag geen enkel werk doet,
Zult gij het erfdeel hebben van Jacob,

en meer in dien trant, dat wij bij den derden Jezaja lezen. Alsof door een zonderling toeval het slot van het Jezajaansche boek toevallig juist een démenti van het begin moest zijn.

Toch is ook hier niet alles vormelijk. Naast de onprofetische sabbatsleer staat bij dien derden Jezaja eene opvatting der vasten, die de eerste zeker beaamd zou hebben. Hij had echter de gelegenheid niet er zich over uit te spreken; want in zijn tijd vastte men nog niet veel en had men nog geen bepaalde vastendagen. Het stelselmatige vasten is een vrucht van de ballingschap en later in stand gebleven. Men voelde zich ellendig en meende door het vasten Gods medelijden op te wekken. Het gaf evenwel niet, en nu vroeg men:

Waarom vasten wij, en gij, o God, ziet het niet?
Waarom kastijden wij ons, en gij weet het niet?

1) Het joodsche feest op den eersten van iedere maand.

2) God.

Maar merkwaardig, dat dezelfde profeet zijn antwoord weer geeft in een gansch anderen geest:

Is dat het vasten, dat God wenscht:
Een dag, waarop de mensch zich zelf kwelt,
Het hoofd laat zinken als een bies
En in zak en assche zich neerlegt?
Wilt gij dat een vasten noemen,
Een dag, waarin Jahwe welgevallen heeft?

O neen! vervolgt hij, neen....

Dat is niet het vasten, dat God wenscht.
Maar dat gij booze banden verbreekt,
Dat gij den hongerende brood geeft
En den daklooze een huis,
Dat gij de naakten bekleedt
En u van geen medemensch terugtrekt,
Maar de gebogen zielen verkwikt,
Dat gij niemand smaadt en geen kwaad spreekt.

Als gij zoo vast, zegt hij, dan....

Dan zal in uwe duisternis licht stralen
En uwe donkerheid zijn als de middag,
Dan zal God voortdurend u leiden,
Uwe ziel in hare dorheid verkwikken.

Soms geeft een enkele trek, een los daarheen geworpen woord het gewenschte profetisch relief, de hooge tint aan anders niet profetische tafereelen. Joël kondigt den gerichtsdag aan. Hij ziet wonderbare sprinkhanen, hitte en droogte, vijandelijke legers, en wat al niet? Het Jeruzalemsche volk komt onder den druk der catastrophie. De gevaren moeten afgewend worden, maar waarmede? Met offers, met vasten, met

kerkelijk misbaar onder de leiding der priesters, zegt Joël: „Blaast de bazuin op Zion, roept een vierdag uit! Verzamelt al het volk, ook de ouden van dagen, de kinderen, de zuigelingen; de bruidegom kome uit zijn kamer, de bruid uit haar vertrek.” Als men maar wil weenen en bidden, als men maar rouw bedrijft voor God, zal Jahwe wel tusschenbeide komen.

Dit is, gelijk men ziet, een meer priesterlijke dan profetische manier van spreken. Maar te midden van al die vermaning tot kerkgebaar hooren wij op eens een toon, die in dit verband vreemd klinkt maar die op zichzelf voortreffelijk is. „Verscheurt uw hart, en niet uwe kleederen!” Aan dit ééne woord herkent men den profeet toch. En als dezelfde Joël straks zijn Pinksterlied zingt over de uitstorting van den heiligen geest, dan begrijpen wij dat deze man zich hoog kon verheffen. Ook hij was ten slotte profeet.

Zeer ceremonieel gezind is Maleachi. 't Is of hij in last heeft, op de zuiverheid der Jeruzalemsche offers toe te zien. „Hoe komt het dat de dag des Heeren uitblijft? Hoe komt het dat de heidenen ons overheerschen en wij tot vroegere welvaart niet komen, laat staan: in nieuwe heerlijkheid wandelen? De tempel is nu toch gebouwd; de offers worden dagelijks gebracht. Wat wil God verder van ons? Hapert er iets?” vroegen de Joden van dien tijd.

Denk u den ouden Jezaja, denk u Micha tegenover zulke vragen? Wij hooren hen al in onze verbeelding, met de macht en majesteit der profetie bekleed, getuigen voor den innerlijken godsdienst en herhalen:

Waartoe al die offers? spreekt Jahve.

Ik ben zat van uw brandoffers en van het vet der kalveren!

Hoe nietig is uw reukoffer, het is mij een gruwel!

Wie verlangt van u dat gij mijne voorhoven plat treedt?

Doch Maleachi heeft een ander antwoord. „Waaraan het ligt?” zegt hij. „Hieraan, dat gij de rechte offers niet brengt. Kreupele, lamme, blinde beesten worden God aangeboden, spijs van minder allooi. Beproeft het eens, ze bij uw stadhouder te brengen; zal hij ze als schatting aannemen? Dat kunt gij begrijpen. En God dan? Zal hij een volk zegenen, dat hem zoo weinig eert? Maar het is de schuld der priesters. Die moesten er voor zorgen, dat niets van dien aard op Jahwe's altaar kwam. Doch zij doen, zij begrijpen hun plicht niet. Hoe ontaard zijn de nazaten van Levi!”

Zoo jammert de profeet voort op weinig profetischen toon. Zijne eerste bladzijde stelt ons bitter te leur; zij vervult ons, als wij aan de reuzen van voorheen denken, opnieuw met het gevoel, dat de profeten klein werden en dat het profetisme zich zelf overleefde.

En toch... ook deze heeft in zijn offerbespiegeling niet al wat hem op het hart lag gezegd. Hij weet nog wel iets meer van de redenen waarom zijn God toeft te komen.

De priesters hebben tegen de offerwet, maar de burgers

hebben tegen de zedewet gezondigd; er is iets, dat God niet goed zien kan, dat vooral houdt hem ver van zijn volk.

Was is er gebeurd?

Er is een gruwel in het land, zegt de profeet. De Joden van zijn tijd huwden gaarne vreemde vrouwen. Dat het heidinnen waren, acht hij op zich zelf geen bezwaar; want hij staat niet op het standpunt, waarop zich kort na hem Ezra zou plaatsen. De zuiverheid van het Joodsche ras, het onbevleete semietisme of israëlietisme, was in Maleachi's tijd nog geen orthodox dogma. Toch keurt hij de huwelijken met vreemde vrouwen af. En waarom? Omdat zij ten koste der eigen vrouwen geschieden. De Joden van toen waren zeer vlug in het echtscheiden; trouwens de wet liet het toe en de zeden maakten het gemakkelijk. Het huwelijksrecht was zeer in het voordeel der mannen en sterk in het nadeel der vrouwen. Als deze ouder werden, zonden de mannen ze eenvoudig weg, en trouwden in hare plaats jonge vreemde vrouwen; want Joodsche waren voor dit tweede huwelijk slecht te vinden. „Het is een schande,” zegt Maleachi, „dat ge dus doet; en het altaar treurt er om, daar Jahwe zoo uwe offers niet aanneemt. Hoe? God is getuige van het huwelijk tusschen u en de vrouw uwer jeugd geweest. Zij is uw wettige echtgenoot, die gij in uwe jonge jaren trouw zwoert. Lief en leed heeft zij met u gedeeld, veel voor u gedaan, voor u opgeofferd. En thans, nu zij oud geworden is, verstoot gij haar om een jonge vreemde te huwen. Het is erg, en God verfoeit het. Daarom

neemt u in acht; breekt de trouw aan uwe echtgenooten niet!"

Dit zijn schoone, echt humane gedachten; openbaringen van hooger en dan kerkelijken zin. Klassieke regels, welke, om den goeden geest, die er uit spreekt, hun waarde behouden zullen, ook nadat die over de offers en de priesters hunne beteekenis sinds lang verloren hebben.

Nu ik toch met Maleachi bezig ben, wil ik nog een paar andere gezegden van hem ter sprake brengen, waarvan het eerste vreemd, ja ergerlijk klinkt, ofschoon het niet zoo kwaad gemeend is. Het is een geveleugeld, maar hard woord geworden: „Jacob heb ik lief en Ezau haat ik". Dat gezegde van Maleachi heeft namelijk dienst gedaan in de Paulinische dogmatiek en daarna in de kerkelijke, om de leer der verwerping te bewijzen. Het vreemdste is dat Paulus, of wie den Romeinenbrief geschreven moge hebben, als hij het leerstuk met het aangehaalde schriftwoord gestaafd heeft, tevens tracht aan te toonen, dat deze gedragslijn van God niet onbillijk is. „Wat zullen wij dan zeggen? Is er onrechtvaardigheid bij God? Neen, volstrekt niet. Want hij zegt tot Mozes: ik zal mij ontfermen over wien ik mij ontfermen wil." Zonderlinge redeneering! Alsof door dat woord tot Mozes de willekeur van de uitverkiezing en verwerping alleen op grond van 't goddelijk welbehagen weggenomen werd!

Doch door de Paulinische en kerkelijke theologie heeft het woord van Maleachi een veel erger zin gekregen dan het oorspronkelijk had. Ik zeg niet, dat de profeet heel vriendelijk voor Ezau of Edom is. Maar zijn bedoeling is niet dogmatisch.

Hij beantwoordt de vraag van veel Israëlieten, op grond der tijdsomstandigheden gedaan: „Heeft Jahwe ons lief? Waarom redt hij ons dan niet uit de ellende?” „Vergelijkt eens het lot van het broedervolk der Edomieten,” zegt de profeet, „dat te gronde gaat, terwijl gij gespaard blijft. Hieruit ziet gij, dat niet gij, maar veeleer de Edomieten reden hebben om zich over gemis aan liefdebetoon van Gods zijde te beklagen.” Zoo beschouwd, verliest het woord van Maleachi veel van zijn bitterheid en scherpste, al draagt het nog wel een eenigszins exclusief karakter. Trouwens exclusief nationaal waren de meeste profeten, en ten einde toe, gelijk het boek Jona leert ¹⁾. Een enkele maal slechts gevoelen zij het dat de consequentie van den door hen gepredikten profetischen godsdienst universalisme is.

Zoo lezen wij ergens in het boek Jezaja: „er zal een tijd komen dat Israël de derde in het verbond is met Egypte en Syrië, en dat Jahwe de Heer spreekt: gezegend zij mijn volk, Egypte en Syrië, het werk mijner handen, met mijn erfdeel Israël.” Dat Egypte hier Gods volk heet, zoo goed als Israël zelf, is eenig in zijn soort en een bewijs, dat de profeten nu en dan althans de lijnen hebben durven doortrekken, ver buiten de grenzen van het heilige land en van het Israëlietische volk.

Zulk een zeldzaam helder oogenblik heeft ook Maleachi gehad, en het vreemdst is dat hij den goeden kijk op de zaak krijgt, terwijl hij juist bezig is zich warm te maken

¹⁾ Zie boven blz. 187.

over uiterlijkheden: priesterdienst en offers. In zijn afkeer van de Jeruzalemsche, die, volgens hem, Gode onwaardig zijn, denkt hij aan de heidensche offers. Zijn deze volstrekt verwerpelijk? „Neen, waarlijk niet,” hoort de profeet zijn God zeggen, „integendeel, van den opgang der zon tot haren ondergang, overal waar geofferd wordt, beschouw ik dat als mij ter eere geschied, want mijn naam is groot onder de volken.” Hier valt dus, gelijk bij Jezaja, de scheidsmuur. Ook Maleachi ziet in de andere godsdiensten niet louter dwaling, maar geeft hunne betrekkelijke waarde volmondig toe. Dit is buitengewoon sterk, en daarom is de tekst ¹⁾ ook bijna altijd anders opgevat. Men kon niet gelooven dat een vroom Israëliet geen volstreckte scheiding tusschen den joodschen en den heidenschen godsdienst gemaakt had. Immers zelf was men in de Kerk nooit zoo ver (en wanneer zal men zoo ver komen?), hoe kon men dan meenen dat Maleachi het geleerd zou hebben? Liever dan op het toenmalig heden liet men de woorden daarom op de toekomst slaan, en achtte die in het christendom vervuld. Voor de protestanten lag natuurlijk wel eenig bezwaar in de godspraak, dat „reukoffer en spijsoffer” in alle christelijke kerken gebracht moesten worden. De Statenvertalers zien er niets anders op, dan in hunne kantteekeningen er bij te voegen: „verstaet geestelijke offerhanden, die door de ceremoniën des Ouden Testaments, welcke hier genoemd staen, afgebeeldet wierden.” De Roomschen achten hier het misoffer geleerd en de wierookoffers van

1) Mal. 1: 11.

hunne Kerk. Leest men eens in den tekst een les voor de toekomst, dan doen de Roomschen de woorden in elk geval meer recht weervaren dan hunne protestantsche mede-christenen. Maar beide partijen gaan van een onjuiste opvatting uit. Maleachi heeft aan zijn eigen tijd gedacht en zoo schrijvende een aardig teeken van universalistisch denken gegeven. Nog eens, het is een enkele lichtstraal in den nacht. Des te meer echter verdient hij op prijs gesteld te worden.

Zijn ambtgenoot, de anonymus, die geruimen tijd na hem Jez. 24—27 vervaardigde, had zulke heldere oogenblikken nooit; althans niet in de profetie, die hij naliët. In deze heerscht het grofste exclusivisme, dat zich denken laat. Terwijl de oude Jezaja en Micha, ofschoon ook particularistisch gezind, zich verheugen in het denkbeeld, dat de volken eens met vredelievende bedoeling, met verlangen naar Israëls God en met geschenken bedevaarten zullen doen naar den berg Zion, — moet, volgens hem, de gansche wereld te gronde gaan om het kwaad, tegen de joden bedreven. Alleen dezen zullen in de toekomst overblijven. Terwijl Amos en zoovelen na hem, ook jongeren, als Joël en Maleachi, geleerd hadden, dat de „dag des Heeren” in de eerste plaats een oordeelsdag over de Joden zou zijn, die noodwendig zich dienden te bekeeren, — leert deze jonge Jezaja dat de Joden al genoeg leden en hun schuld al lang verzoend is door hun smart. Zij zullen niets meer hebben te doen dan triomfeeren; in verbeelding ziet hij hen reeds als Gods uitverkoren volk aanzitten aan

het messiaansch gastmaal, waartoe geen anderen toegang hebben. In dit verband wordt ook de opstanding der dooden geleerd, en men ziet hier het best hoe dit leerstuk ontstaan is. Diegenen die veel geleden hadden en vóór de toekomst des Heeren ontslapen waren, krijgen nu een vergoeding voor al hun ellende. Daarom verrijzen zij. Tot heden had geen Israëliet aan zoo iets gedacht. Wie stierf, daalde ten grave en in de onderwereld; wel had hij nog een zeker bestaan, maar het was een nevelachtig schimmenleven, zonder beweging en kracht. „Daar slaapt men, daar rust men in vrede,” zingt de dichter der Jobeïde, „een heerlijk vooruitzicht voor vermoeiden en bedroefden, voor afgebeulde slaven en mishandelde gevangenen, voor allen, wier levenslot droevig is.”

Bij dezen jongeren Jezaja wordt dat anders, althans voor de Joden. Zij blijven niet onder den grond of in het graf, maar staan op.

Hij delgt den dood voor altijd uit,

De Heer wischt de tranen van alle aangezichten.

Zoo wordt het requiescat in pace ¹⁾ opgeheven. Maar ik herhaal: alleen voor de Joden.

In het algemeen, t. w. voor de andere menschen, blijft de oude regel gelden, zegt de godsmān :

Dooden herleven niet, schimmen staan niet op.

Slechts aan Israēl geschiedt het wonder der herleving:

1) De doode ruste in vrede.

Uwe dooden zullen opstaan, uwe lijken verrijzen,
Ontwaakt en jubelt, bewoners van 't stof!
Want uw dauw is lichtdauw;
Het land geeft zijn schimmen weer.

Dit zeldzaam getuigenis aangaande de opstanding der Joodsche dooden in het O. T. zal straks in het Nieuwe weerklinken. Als Paulus in den eersten brief aan de Corinthiërs tot de overtuiging komt dat de gestorven christenen herleven zullen, omdat zij anders tevergeefs in 's Heeren wederkomst geloofd zouden hebben, wat de apostel niet denkbaar acht, — dan beroept hij zich op onzen profeet, die van de joden zeide wat het N. T. van de christenen leert.

Overigens is de beeldspraak van dezen jongsten Jezaja vaak vreemd en moeilijk te begrijpen. Ditzelfde geldt van de beide Zacharia's. Vooral het oudste en oorspronkelijke deel is vol raadselachtige vizioenen, tot welker verklaring de profeet zelf de vertolking van een engel onmisbaar achtte. De vizioenen hebben alle één strekking, t.w. antwoord te geven op de groote vraag van dien tijd: „Heer, hoe lang nog? Hoe lang zal deze wereld nog duren, het volk Israël nog lijden, het heidendom nog heerschen? En het antwoord luidt telkens: als de tempel voltooid, de ongerechtigheid weggedaan, gansch Israël bekeerd is. Ofschoon deze voorwaarden, althans de beide laatste, nauwelijks voor vervulling vatbaar schijnen, ziet de profeet in gedachte God al naderen, „zich in beweging stellen van zijn heilige woonplaats uit.” In het algemeen is dit een eigenaardigheid der jongeren, dat zij te midden van het troosteloos heden de hoop op een

beteren tijd blijven kweeken. De toon, door den tweeden Jezaja aangeslagen, werd de grondtoon van de wegslependste toekomstmuziek.

Daarentegen hebben de oudere profeten deze zoogenaamde „messiaansche” verwachtingen nauwelijks gekend. De messiaansche bladzijden in de godspraken van Amos, Jezaja, Micha en Jeremia zijn misschien later er aan toegevoegd. In elk geval hebben die ouden den nadruk gelegd op hetgeen zij de hoofdzaak in den waren godsdienst achtten. Deze hoofdzaak vooral tegenover de priesters in het licht te stellen en daarop aan te dringen was hunne levenstaak. Uit dit oogpunt bezien blijven hunne redenen hooge waarde behouden. Godsdienst is geloof en gerechtigheid. Reinheid van hart en van wandel is meer waard dan alle ceremonieele wetten. Ziedaar denkbeelden, die zij het eerst uitgesproken en voor altijd duidelijk gemaakt hebben. Dit is hun ontdekking, hun onvergankelijke roem. De weldaad, daardoor aan de menscheid bewezen, is te grooter, naarmate deze altijd neiging toont, om eeredienst of leerstuk op den voorgrond te stellen. Ware dit niet het geval, dan zouden zoowel het kruis van Christus als inquisitie en brandstapels onmogelijk geweest zijn. Eeuwen lang heeft eerst de synagoge en later de Kerk al te vaak den uiterlijken godsdienst en de onverdraagzaamheid aangekweekt, niet opzettelijk, maar door volslagen onbekendheid met de oud-profetische leeringen. Inmiddels zijn deze blijven staan en doen ze nog altijd haar machtigen invloed weer gevoelen. De nieuwe maatschappij maakt zich

wel niet in haar geheel, maar toch in belangrijke onderdeelen los van den kerkelijken grondslag. Velen voelen zich noch in de ceremoniën noch in de dogmen langer te huis. Moeten zij daarom hun geloof en hooger streven prijs geven? „O ja,” zeggen alle kerkelijken, „zulke menschen zijn zonder God in de wereld, zij gaan te gronde en zijn reddeloos verloren.” Maar de oude profeten hebben dit getuigenis: „God heeft lust in gerechtigheid en niet in offeranden.” En wij weten, dat hun getuigenis waarachtig is. Alle eeredienst en leer gaan voorbij, maar het streven naar gerechtigheid blijft. Eere hun, die dit gezien en gezegd hebben in tijden toen geen mensch het nog wist!

het messiaansch gastmaal, waartoe geen anderen toegang hebben. In dit verband wordt ook de opstanding der dooden geleerd, en men ziet hier het best hoe dit leerstuk ontstaan is. Diegenen die veel geleden hadden en vóór de toekomst des Heeren ontslapen waren, krijgen nu een vergoeding voor al hun ellende. Daarom verrijzen zij. Tot heden had geen Israëliet aan zoo iets gedacht. Wie stierf, daalde ten grave en in de onderwereld; wel had hij nog een zeker bestaan, maar het was een nevelachtig schimmenleven, zonder beweging en kracht. „Daar slaapt men, daar rust men in vrede,” zingt de dichter der Jobeïde, „een heerlijk vooruitzicht voor vermoeiden en bedroefden, voor afgebeulde slaven en mishandelde gevangenen, voor allen, wier levenslot droevig is.”

Bij dezen jongeren Jezaja wordt dat anders, althans voor de Joden. Zij blijven niet onder den grond of in het graf, maar staan op.

Hij delgt den dood voor altijd uit,

De Heer wischt de tranen van alle aangezichten.

Zoo wordt het *requiescat in pace* ¹⁾ opgeheven. Maar ik herhaal: alleen voor de Joden.

In het algemeen, t. w. voor de andere menschen, blijft de oude regel gelden, zegt de godsman:

Dooden herleven niet, schimmen staan niet op.

Slechts aan Israël geschiedt het wonder der herleving:

¹⁾ De doode ruste in vrede.

Uwe dooden zullen opstaan, uwe lijken verrijzen,
Ontwaakt en jubelt, bewoners van 't stof!
Want uw dauw is lichtdauw;
Het land geeft zijn schimmen weer.

Dit zeldzaam getuigenis aangaande de opstanding der Joodsche dooden in het O. T. zal straks in het Nieuwe weerklinken. Als Paulus in den eersten brief aan de Corinthiërs tot de overtuiging komt dat de gestorven christenen herleven zullen, omdat zij anders tevergeefs in 's Heeren wederkomst geloofd zouden hebben, wat de apostel niet denkbaar acht, — dan beroept hij zich op onzen profeet, die van de joden zeide wat het N. T. van de christenen leert.

Overigens is de beeldspraak van dezen jongsten Jezaja vaak vreemd en moeilijk te begrijpen. Ditzelfde geldt van de beide Zacharia's. Vooral het oudste en oorspronkelijke deel is vol raadselachtige vizioenen, tot welker verklaring de profeet zelf de vertolking van een engel onmisbaar achtte. De vizioenen hebben alle één strekking, t.w. antwoord te geven op de groote vraag van dien tijd: „Heer, hoe lang nog? Hoe lang zal deze wereld nog duren, het volk Israël nog lijden, het heidendom nog heerschen? En het antwoord luidt telkens: als de tempel voltooid, de ongerechtigheid weggedaan, gansch Israël bekeerd is. Ofschoon deze voorwaarden, althans de beide laatste, nauwelijks voor vervulling vatbaar schijnen, ziet de profeet in gedachte God al naderen, „zich in beweging stellen van zijn heilige woonplaats uit.” In het algemeen is dit een eigenaardigheid der jongeren, dat zij te midden van het troosteloos heden de hoop op een

beteren tijd blijven kweeken. De toon, door den tweeden Jezaja aangeslagen, werd de grondtoon van de wegsleependste toekomstmuziek.

Daarentegen hebben de oudere profeten deze zoogenaamde „messiaansche” verwachtingen nauwelijks gekend. De messiaansche bladzijden in de godspraken van Amos, Jezaja, Micha en Jeremia zijn misschien later er aan toegevoegd. In elk geval hebben die ouden den nadruk gelegd op hetgeen zij de hoofdzaak in den waren godsdienst achtten. Deze hoofdzaak vooral tegenover de priesters in het licht te stellen en daarop aan te dringen was hunne levenstaak. Uit dit oogpunt bezien blijven hunne redenen hooge waarde behouden. Godsdienst is geloof en gerechtigheid. Reinheid van hart en van wandel is meer waard dan alle ceremonieele wetten. Ziedaar denkbeelden, die zij het eerst uitgesproken en voor altijd duidelijk gemaakt hebben. Dit is hun ontdekking, hun onvergankelijke roem. De weldaad, daardoor aan de menscheit bewezen, is te grooter, naarmate deze altijd neiging toont, om eeredienst of leerstuk op den voorgrond te stellen. Ware dit niet het geval, dan zouden zoowel het kruis van Christus als inquisitie en brandstapels onmogelijk geweest zijn. Eeuwen lang heeft eerst de synagoge en later de Kerk al te vaak den uiterlijken godsdienst en de onverdraagzaamheid aangekweekt, niet opzettelijk, maar door volslagen onbekendheid met de oud-profetische leeringen. Inmiddels zijn deze blijven staan en doen ze nog altijd haar machtigen invloed weer gevoelen. De nieuwe maatschappij maakt zich

wel niet in haar geheel, maar toch in belangrijke onderdeelen los van den kerkelijken grondslag. Velen voelen zich noch in de ceremoniën noch in de dogmen langer te huis. Moeten zij daarom hun geloof en hooger streven prijs geven? „O ja,” zeggen alle kerkelijken, „zulke menschen zijn zonder God in de wereld, zij gaan te gronde en zijn reddeloos verloren.” Maar de oude profeten hebben dit getuigenis: „God heeft lust in gerechtigheid en niet in offeranden.” En wij weten, dat hun getuigenis waarachtig is. Alle eeredienst en leer gaan voorbij, maar het streven naar gerechtigheid blijft. Eere hun, die dit gezien en gezegd hebben in tijden toen geen mensch het nog wist!

VIII.

De apocalyptiek.

Ziedaar een vreemden titel, maar dien ik niet vermijden kan, daar het genre van letterkunde, dat er mee wordt aangeduid, zich niet wel anders laat noemen. Trouwens profetie en profetisme, waarbij zich het nieuwe genre aansluit, zijn ook vreemde woorden, en, evenzeer als apocalyptiek, aan de Grieksche taal ontleend. Maar ze zijn bekender. Toch kan ook de zin van apocalyptiek niemand lang duister blijven, die zich herinneren wil, dat het laatste, naar Johannes genoemde, bijbelboek Apocalypsis heet. „Apocalypsis ofte Openbaringe”, zoo staat aan het hoofd van dat geschrift in de Statenoverzetting, althans in de oude en officieele uitgaven; in de latere is het Grieksche woord weggelaten. Met openbaring is het vrij goed vertaald, ofschoon onthulling nog juister zou geweest zijn; want dit wordt bedoeld, dat het hulsel of deksel van iets afgenomen, de verborgenheid aan het licht gebracht wordt. Apocalyptiek is de letterkunde van die onthullingen.

Het woord openbaring wordt daarbij in een beperkten zin genomen. Er is allerlei soort van onthulling door of

vanwege God. De geheele bijbel met zijn wetten en historiën, zijne profetieën en psalmen, zijne evangeliën en brieven heet wel openbaring of openbaringsboek. Men gaat, hem zoo noemende, van de meening uit, dat God in al de deelen des bijbels den mensch zijn wil bekend gemaakt heeft.

Het begrip van openbaring is dan zeer ruim. Maar onder apocalyptiek verstaan wij eene openbaring in engeren zin. 't Zijn een bepaald soort geschriften, die op zeer eigenaardige wijze, in raadselen en duistere beelden, onthullingen aangaande de toekomst doen. De schrijvers zelven ontveinzen zich die geheimzinnigheid niet; integendeel zij willen het zoo; deze trant behoort bij het genre. Ook voegen zij er dikwijls den sleutel — een verklaring — bij, zonder dat die echter altijd den rechten dienst doet.

Van deze soort boeken, uit het latere jodendom voortgekomen, bevat de bijbel er twee: één oudtestamentisch en één nieuwtestamentisch. Het eerste is het boek Daniël, het andere de Openbaring van Johannes.

Maar daar zijn er, buiten den bijbel om, meer. Eén, dat ook nog in de oude uitgaven der Statenoverzetting is opgenomen: het eerste der apokriefe boeken aldaar, terstond volgende op de Johannesopenbaring, de apocalypse van Ezra, of, gelijk zij gewoonlijk heet: het vierde boek van Ezra. Verder zijn er nog apocalypsen van Henoch, van Mozes, van Elia, van Baruch, van de twaalf patriarchen, van Hermas, van zoogenaamde sibyllen (joodsche en heidensche waarzegsters). Het is een eigenaardige letterkunde, die tot

in de middeleeuwen voortgeduurd, maar tusschen 200 v. C. en 200 n. C. haar bloeitijd gehad heeft. Waardoor is ze ontstaan? Ze hangt zamen met het ophouden der profetie, in het vorig hoofdstuk door mij behandeld ¹⁾. „Er was geen profeet meer!” „Helaas!” zuchtten velen; „gelukkig!” riepen anderen, dat hing van het standpunt af, waarop men zich plaatste. Maar, hetzij vriend of vijand, hierover was men 't eens, dat de profetie haar laatste woord gesproken had. Men kende geen profeten meer, men verwachtte hen ook niet meer. Dit godsdienstig verschijnsel had, omstreeks 200 v. C., zijn tijd gehad. Het behoorde onherroepelijk tot het verleden. Als er daarna mannen opstaan, die men nog profeten noemt, dan is dat meer een ouderwetsche eeretitel, gelijk men dien Abraham en Mozes gegeven had, ofschoon zij in een tijd hadden geleefd, toen er nog geen profeten waren. Wie later zichzelf zoo noemden, werden gewoonlijk verworpen.

Geen profeten meer! Maar wat dan? Ja, eigenlijk had men zulke tolken van God niet meer noodig. Men had immers de Wet en de profetische boeken; weldra kwamen daar de psalmen nog bij. Dat was het Godswoord, de openbaring. Was 't niet genoeg? Gold van het genoemde niet, wat ergens in het N. T. staat: als men Mozes en de profeten niet hoort, hoe zal men zich laten gezeggen, ook al stonden er nieuwe op? Het kon er dus eigenlijk bij blijven. En toch bleef het er niet bij. Zoo rustig is de menschelijke

1) Blz. 177.

geest niet, dat hij op kommando in slaap gaat. Ook in de christelijke kerk heeft men later gezegd: „de bijbel is Gods woord, meer behoeven wij niet”. Toch heeft men daar evenzeer gevoeld, dat, als men aan een levenden God en aan een betrekking van Hem tot de menschen gelooft, het niet aangaat, zoo opeens de openbaring af te sluiten. De oude Kerk met haar leer van een paus en van bisschoppen, van priesters en geestelijken, van voor ons biddende en wonderdoende heiligen, heeft in gebrekkige vormen de waarheid verkondigd, dat de openbaring van God niet geëindigd is op Golgotha of Patmos, niet met het Christuswoord: „tot wederziens, zie, ik kom haastelijk, amen!” Trouwens de belofte van den Heiligen Geest, die in de waarheid leiden zou, onderstelt geheel iets anders dan een onfeilbaar bijbelboek.

Ook in het protestantisme, ofschoon op dat punt gewoonlijk kortzichtiger en bekrompener dan de oude Moederkerk, heeft het toch niet ontbroken aan bewegingen van geesten, die zich dit juk niet wilden laten opleggen. Anabaptisten en kwakers, Albigenzen en Waldenzen, zooveel andere zoogenaamde „sekten” en „geestdrijvers” hebben zich telkens verzet tegen een opvatting, die geen levenden godsdienst, maar slechts dooden letterdienst kweeken kan.

De geest rust niet en gunt ons geen rust: in het staatkundige en in het maatschappelijke niet, maar evenmin in het godsdienstige, dat daarmee nauw samenhangt. Als zekere richtingen uitgediend hebben, komen er andere, waaraan wij moeilijk wennen, omdat wij met de oudere samengroeiden,

maar die toch duidelijk voorbestemd zijn om nieuwe inzichten te brengen en de wereld weer wakker te schudden.

Zoo is het ook bij de Joden gegaan. De profetie verdween; de apocalypse trad in hare plaats. De reactie bleef niet uit tegen de zonderlinge voorstelling, alsof na Mozes en de godsmannen niemand meer een Godswoord opvangen kon. Er was nog godsdienstige geest genoeg voorhanden; die geest bleef getuigen en werken. Toen de oude vormen wegvielen, koos hij zich een nieuwen. De apocalypse is voortzetting van de profetie.

Maar ofschoon hare voortzetting, verschilde zij toch in menig opzicht van haar. De profeet voelde zich vrij, onafhankelijk van alle gezag. Hij was zich zelf genoeg en behoefde slechts zijn God naar de oogen te zien. Wetsbepalingen van priesters en godspraken van voorgangers bonden hem niet. Gansch anders de apocalypticus. Hij moet rekenen met heilige schriften van den voortijd, die geacht worden de ware leer te bevatten. Om te weten, hoe lang de ellende zal duren, raadpleegt de Schrijver van Daniël het orakelboek van Jeremia, dat meer dan vier eeuwen oud en voor andere toestanden bestemd was.

Hiermee hangt samen dat de apocalypticus nooit in eigen naam het woord voert, maar zich achter een ander verbergt. Die ander is altijd een ouder en heilig man, die autoriteit bij het volk heeft. De eenige uitzondering op dezen regel is

misschien de Openbaring van Johannes, als die door den Apostel van dien naam geschreven is.

Doch het tegendeel schijnt mij vrij zeker. De naar Johannes genoemde Apocalypse is een samengesteld boek, waarschijnlijk uit Joodsche bronnen christelijk omgewerkt en na den apostolischen tijd ontstaan.

Hoe dit zij, pseudonymiteit is op dit gebied de regel. De uitvinder van het genre, de schrijver van het boek Daniël, die onder het schrikbewind van koning Antiochus Epifanes omstreeks 170 v. C. leefde, gaf het voorbeeld ervan door de pen te voeren in naam van een balling uit den tijd van Nebucadnezar omstreeks 600. Hij verraaft zijne fictie al in den eersten regel dadelijk door te zeggen dat zijn pseudoniem ten tijde van Jojakim naar Babel was gevoerd, terwijl toevallig onder dien vorst geen wegvoering plaats had gehad; hij verwart koning Jojakim met koning Jojachin. Uit die historische fout en veel meer andere blijkt, dat deze apocalyptische schrijver zich met moeite in den ouden tijd verplaatste. Daarentegen is hij best op de hoogte van den tijd, waarin hij werkelijk leeft (na 200 v. C.), doch die natuurlijk, uit het oogpunt van zijn Daniël gezien, toekomstige tijd is. Zoo krijgt het door die fictie den schijn, alsof deze heilige man bekend was geweest met al die bijzonderheden uit de regeering van Egyptische en Syrische koningen, die nog lang na hem moesten geboren worden. Doch gaat de schrijver één stap verder dan zijn eigen tijd en waagt hij zich inderdaad aan toekomst-prophetiën, dan beantwoordt zijne schets niet aan de

werkelijkheid. En, als hij te veel in het verleden teruggaat, evenmin. Zoo kent de apocalyptische Daniël b.v. slechts vier Perzische koningen; bovendien Darius den Mediër en Belsazar, die geen van beiden bestaan hebben.

Waartoe die pseudonymiteit? zal men vragen. Zij is inderdaad zeer natuurlijk. Daar de Joden in die dagen geen profeten meer erkenden en aan geen inspiratie van tijdgenooten geloofden, moesten zij, die ingang wilden vinden bij hun volk, hunne godsdienstige leeringen aan bekende autoriteiten op de lippen leggen. Anders hadden zij geen krediet en konden zij hunne boeken wel ongeschreven laten.

Daniël was een heilige uit de ballingschap, van wien nog herinneringen bestonden. Jonger was Ezra de schriftgeleerde. Men koos later weer oudere, als Elia en Baruch, de vriend van Jeremia; veel ouder zijn Henoch, de aartsvaders en Mozes. Al deze mannen zijn na hun dood aan het woord geweest. Dat wil zeggen, men heeft hen in latere dagen, kort vóór of na het begin onzer jaartelling, tot verkondigers van nieuwere waarheden gemaakt, die op deze wijs lichter aangenomen werden. Hoe gelezen en geliefd de boeken daardoor waren, blijkt uit het feit dat zij dikwijls aangehaald zijn door Joodsche en oud-christelijke schrijvers. Zoo kent onze nieuwtestamentische Judasbrief de Mozes- en de Henoch-apocalypse. Uit de eerste deelt hij mee dat de aartsengel Michaël met den duivel had getwist over het lichaam van Mozes; uit de andere dat Henoch, deze „zevende van Adam

af", het gericht, dat door den zondvloed zou komen, had aangekondigd.

Het Henochboek heeft in de Westersche kerk, d. i. de Roomsche-Katholieke, zijn roem niet kunnen handhaven; diensgevolge is het verloren gegaan. Daarentegen was het altijd zeer geliefd in Abyssinië, van waar geleerden het tot ons gebracht hebben in eene Ethiopische vertaling ¹⁾. Wie het geluk niet heeft, Ethiopisch te verstaan, kan het geschrift in eene Engelsche of Duitsche overzetting genieten.

Aanleiding tot het schrijven van deze boeken gaf altijd de nood der tijden. De apocalyptici doorleefden bange dagen en grepen dan naar de pen om te troosten. Dit is ook anders dan 't bij de profeten was. Vooreerst spraken dezen meer; althans de ouderen onder hen schreven weinig of niet. Bovendien behoefden zij niet juist nationalen druk en droefheid om op te treden. Ahia onder Salomo, Elia onder Achab, Amos onder Jerobeam II, Jezaja onder Jotham waren getuigen van glansrijke regeeringen, schoone overwinningen, algemeene welvaart. Juist in zulke dagen waarschuwd die mannen tegen de gevaren, aan toenemende weelde en voorspoed verbonden. Ook op donkere stippen aan den horizon wezen zij, maar die zij alleen zagen. Intusschen bestraalde hunne tijdgenooten het zonlicht van zegen en goede verwachting.

1) Het Ethiopisch of Geez is de oude volkstaal en nog christelijke kerktaal der Abyssiniërs.

Doch de apocalypsen zijn met bloed en tranen geschreven. „Hoe lang nog, Heer! hoe lang nog?” roepen de lijdens, de martelaars der tijden. „Hoe lang nog blijft de wraak uit en duurt de ellende?” Dat is het steeds weerkerende referein in al deze boeken. Volgens de Ezra-openbaring lag Ezra te Babel bedroefd op zijn bed en klaagde. Hij klaagde over de verwoesting van Zion (door Nebucadnezar), die, volgens den schrijver toen 30 jaar geleden was, ofschoon ze inderdaad ten tijde van Ezra ($\pm$ 450 v. C.) al anderhalve eeuw vroeger plaats had gehad. Maar anachronismen zijn, gelijk ik reeds opmerkte, in deze geschriften schering en inslag. Tot de hoofdzaak doen ze ook weinig af. Ezra dient slechts tot type en orgaan. Niet hij lag eigenlijk bedroefd op zijn bed, maar de Jood, die dit schreef na Jeruzalem's verwoesting door Titus in 70 n. C. Gelukkig wordt hem in een vizioen een nieuw Jeruzalem getoond, opdat hij zich trooste en niet versage. „De vrouw, die gij gezien hebt, is Zion”, wordt hem gezegd, „dat gij zult aanschouwen als eene gebouwde stad.”

„Heer, hoe lang nog?” ziedaar de groote vraag. Door bidden en vasten meent men uitsluitel daaromtrent te krijgen. De openbaring geschiedt in droomen en gezichten, de apocalyptische ziener is gedurig in extase. Inderdaad echter zijn de vizioenen, hoe phantastisch ook, dikwerf de vruchten van kunst en overleg. Niet al wat gezien en

gehoord heet te zijn op bovennatuurlijke wijze, kan waargenomen wezen. Daarvoor zijn de concepties te weinig spontaan en te opzettelijk. Ook heeten dingen gezien te zijn, die niet zichtbaar waren. Nadat Daniël in zijne verklaring van Nebucadnezar's droom, dien hij kent, terwijl de koning zelf hem niet kent, vier wereldrijken heeft gesymboliseerd door een beeld, dat deels van goud, deels van zilver, deels van ijzer en leem is, beeldt hij ze verderop nog eens af als vier dieren, die uit de zee verrijzen. Het zijn geen gewone dieren, maar zulke zonderlinge als op Aziatische schilderijen voorkomen. Een leeuw met arendsvleugels en een menschenhart ¹⁾; een beer, die op één kant staat, met drie ribben in zijn bek; een luipaard met vier vleugels en vier hoofden. Ten slotte komt er een monsterdier met ijzeren tanden, metalen klauwen en tien horens, tusschen welke zich nog weer een kleine horen indringt, door welken dan straks drie van de groote vallen. De kleine horen heeft menschenoogen en een mond, die groote dingen spreekt, d. i. brutaal en godslasterlijk ²⁾. . . . ziedaar voorstellingen zoo hybridisch, dat ze verbijsterend werken. Daniël zelf is er dan ook geheel door van streek, zegt hij; maar gelukkig is een engel bij de hand, die hem de verklaring wil geven. Deze is vrij duidelijk, doch niet zoo duidelijk dat ze later alle misvatting uitsloot. Men heeft bij den kleinen horen zelfs aan „den

1) Hier b.v. blijkt de fictie; een menschenhart in een leeuw is niet te zien; en wat is een menschenhart in onderscheiding van een leeuwenhart?

2) Ook de menschenoogen en de mond, die groote dingen sprak, waren in een kleinen horen niet waar te nemen.

Paus" of aan „den Turk" gedacht ¹⁾. Tegenwoordig evenwel is men het er vrij wel over eens, wat die dieren en horens moeten voorstellen; slechts over enkele ondergeschikte bijzonderheden heerscht nog eenig verschil van gevoelen. Wij worden hier verplaatst midden in den nationalen strijd en het lijden der Joden voor den godsdienst ten dage dat Antiochus Epiphanes dien uit wilde roeien en vervangen door den Griekschen. Het monsterdier is zijn rijk, de kleine horen is hij.

Ook Johannes en Ezra zien dieren „uit de zee" opkomen; Johannes één dier, aan een panter gelijk, met berepooten, een leeuwenmond, zeven hoofden en tien hoornen, op welke koninklijke hoeden. Hiermee wordt het Romeinsche rijk bedoeld; evenzoo bij Ezra, die het teekent als een adelaar met twaalf vleugels, acht bijvleugels en drie hoofden. Zoowel de hoofden als de vleugels duiden keizers aan, dit staat vast; maar over de verklaring van alle bijzonderheden is nog geen eenstemmigheid verkregen.

Behalve zulke hoofdfiguren vindt men in de apocalypsen een aantal bijfiguren; misschien is de Johanneïsche wel het rijkst aan deze. Men leest daar van paarden, ruiters, sprinkhanen, engelen, draken, bazuinen, vallende sterren, donderslagen, een „Oude van dagen" met een kleed wit als sneeuw, met hoofdhaar als wol, een Menschenzoon komende met wolken, een Lam, dat op een troon of een berg zit, en wat al niet meer!

1) Zie de kantteekening op de statenvertaling van het boek Daniël.

Het behoorde tot de kunst der apocalyptici, hunne gedachten zoo in beelden te hullen. Zij beminden, gelijk ik boven reeds opmerkte, om meer dan één reden geheimzinnigheid. Van daar ook dat zij gaarne hun boeken verzegelden tot „den tijd van het einde.” Wanneer zal dat einde zijn? Ziedaar de groote vraag. Er is ergens in Jezus' evangelie een uitspraak, die dus luidt: „van dien dag en die ure weet niemand, ook de Zoon niet, alleen de Vader.” Op dit bescheiden standpunt plaatsen zich de apocalyptici niet, zij willen den tijd van het einde wel weten. Waarom? Niet uit ijdele nieuwsgierigheid, zeker niet. De laatste ure wordt met spanning verbeid. De apocalyptici kunnen zich nauwelijks bedwingen van verlangen, en soms — vooral in het Ezraboek — wordt hun ongeduld berispt.

Doch toegegeven wordt ook, dat er reden voor dit ongeduld is. Want de menschen hebben het slecht in die dagen; de wereld waarin ze leven, is vol onrecht; verdrukkers, overweldigers, goddeloozen heerschen. De wereldrijken zijn, het een voor, het ander na, dierenrijken met veel onmenschelijkheid. Oorlogen en geruchten van oorlogen, gruwelen van verdelging en verdrukking, het vertrappen van geringen, het vermoorden van slaven en — last not least — het vervolgen van andersdenkenden om des geloofs wille, dat is in dien tijd aan de orde van den dag. Na de Assyrische macht komt de Chaldeeuewsche, na de Chaldeeuewsche de Perzische, na de Perzische de Grieksche, de Egyptische, de Syrische regeering. Weldra verschijnt Herodes, straks Nero. Doch het is altijd dezelfde geest, die de wereld bezielt; op beterschap

schijnt niet te hopen. Wanneer zal 't eens anders worden? Van deze wereld schijnt niets te verwachten dan volharding in ééne zelfde goddelooze richting. Daarom moet zij te gronde gaan. Slechts op hare puinhoopen kan een nieuwe maatschappij verrijzen.

Ziedaar den gedachtengang der apocalyptici.

Voor al de Joden zijn wanhopig. Want Israël, dat volgens de belofte moest heerschen, wordt verguisd, wordt vernietigd, wordt vervloekt. Het bloed der geloovigen stroomt langs de straten. Wie zijn God het best dient, valt het eerst, terwijl de afvalligen ontkomen. God de Heer, Israël's Heilige, laat alles, alles toe. Zelfs het ontzettendste gebeurt. In de heilige voorhoven woeden de heidenen; het altaar van Jahwe wordt ontwijfd door de nabijheid van een afgod, het beeld van den Olympischen Zeus! Of het wordt met den tempel verbrand.

Moet dat altoos maar zoo blijven? Is er dan geen toekomst meer voor het volk Gods? Hoor daarover Daniël.

Sla het bijbelboek op, zegt hij. Wat leert Jeremia? Zeventig jaren zal de ellende der Joden duren — zeventig jaren, niet korter. Maar 't had nu al veel langer geduurd. Was Jeremia een profeet of niet? Zoo ja, dan moest ook zijn woord als een Godswoord vervuld zijn.

Was het vervuld? 't Was slechts de vraag, of men goed apocalyptisch kon rekenen. „Hier is de toets der wijsheid: die verstand heeft, rekent het uit.” De Schrijver van Daniël

had veel verstand, en zijn held had meer verstand dan al de wijzen van Babel, meer zelfs dan zijne Joodsche vrienden, de drie jongelingen Hananja, Misaël en Asarja. Zoo iemand dan kon hij de moeilijkheid oplossen.

Want een moeilijkheid was er, dat liet zich niet ontveinzen. Omstreeks 600 v. Chr. had Jeremia van die 70 jaren gesproken. Toen de dichter van Daniël hierover peinsde, schreef men $\pm$ 170 v. Chr. Dus waren er niet 70, maar meer dan 400 jaren sedert Jeremia verlopen. En nog altijd ging het den Joden slecht, hun die in het heilige land woonden en ook hun, die als slaven elders dienden. Ja, Jeruzalem was gebouwd, gelijk deze apocalypse zegt, „met straat en gracht”, maar „in benauwdheid der tijden” en gebrekkig. Vreemdelingen heerschten over Abraham's zonen, Syriërs, afgodendienaars.

In plaats dat de Joden aan de wereld de wet stelden, werd hun de wet door de heidenen gesteld. Hunne heilige schriften mochten zij niet meer lezen, geen synagoge mochten zij bezoeken. Hunne bedehuizen waren verbrand, hunne heiligdommen in vlammen opgegaan. Tevergeefs riep het geloovige volk tot zijn God; „Waarom trekt gij uwe hand van ons af? Geef toch aan 't wild gedierte uw tortelduif niet prijs!” Die tortelduif waren zij.

't Was een tijd van veel vervolging en ook van veel afval, want het was bijna niet uit te houden. Het antisemitisme woedde. Bijna ieder haatte den jood. Daarom werden velen ontrouw. Doch daar waren er die bleven volharden in den nood, geloovigen in de verdrukking. Ook de apocalypicus

van Daniël geloofde; hij deed meer, hij rekende het uit. Zeventig jaren! Dat moest toch wel zoo zijn, als Jeremia het gezegd had. Is het zoo? Ja waarlijk, het is zoo, al is het schijnbaar anders! Vermenigvuldig slechts 70 met 7, het ééne getal met het ander: 70 jaren zijn 70 jaarweken, m. a. w. 490 jaren. Zoo heeft Jeremia het bedoeld, want zoo komt het uit. Dus dacht Daniël. Een vernuftige rekening, dat moet worden toegegeven. Maar zij is willekeurig, en gaat bovendien niet op. Trekt men van ± 600 v. C., toen Jeremia zijn godspraak gaf, 490 jaren of ± 500 af, dan komt eerst in ± 100 v. Chr. het einde der wereld, terwijl de Schrijver van Daniël, die meende dat hij zelf in de laatste jaarweek leefde, het 7 jaarweken of 70 jaar vroeger, in 165 v. Chr. verwachtte. Hij tracht de rekening te doen uitkomen door niet slechts de eerste 70 jaar, maar ook de overschietende 420 bij Jeremia te beginnen. Dat is echter niets meer dan een uitvlucht,

Gelijk de apocalyptische Daniël met jaarweken rekt, werkt de apocalyptische Henoch met wereldweken en stelt de heerschappij der heidenen op de symmetrische som van vier perioden volgens het schema $12 + 23 + 23 + 12$ jaar. De Johannesapocalypse geeft ons een raadsel op in het getal 666, waarmee een Romeinsche keizer, tevens Antichrist, wordt aangeduid. „Wie verstand heeft, rekt uit, wiens naamcijfer dit is,” zegt de Schrijver. Doch het is, althans voor ons, zulk een puzzle, dat zelfs de verstandigsten het er nog niet over eens zijn, wie met het cijfer aangeduid is.

Dit zijn vernuftspelingen, gelijk wij bij de profeten niet aantreffen en die ook hunner onwaard zouden geweest zijn. Waar, gelijk bij hen, de nadruk ligt op wat de mensch te doen en niet op wat hij te hopen heeft, is van dit berekenen geen sprake. Wie tot zulke middelen zijn toevlucht neemt, toont daarmee uit afgeleide beken, niet uit den stroom zelven zijne inspiratie te putten.

Bijzonder sterk is in de apocalypsen de overtuiging, dat eerst de goddeloosheid haar toppunt moet bereikt hebben, voordat God er een einde aan maakt. Daardoor dat zij het heel erg vinden en meenen dat nu de maat vol is, komen zij op het denkbeeld van het naderende einde. De zonde en de afval zijn volgens hen zoo ontzettend, dat er geen redding mogelijk is dan door een nieuwe aarde en desnoods een nieuwen hemel er bij. Want dat de maatschappij zich zelve zou kunnen herstellen en zuiveren, komt bij de apocalypici niet op. God moet tusschenbeide treden om afdoende redding te brengen.

Natuurlijk hopen de schrijvers persoonlijk bij het uitbreken der catastrofe tegenwoordig te wezen. Doch zij erkennen, dat er vromen zijn, die er ook bij behooren, omdat zij hun geloof met hun bloed bezegelden of zich op andere wijze verdienstelijk maakten, maar die er helaas! althans in levenden lijve niet bij kunnen tegenwoordig zijn, omdat zij reeds overleden. Vooral de helden der apocalypsen, een Daniël, een Ezra, een Johannes e. a., van wie de openbaringen zijn uitgegaan of door wie ze althans tot de menschen kwamen,

zullen in den dag der dagen niet gemist kunnen worden. En toch zijn zij dood. De oplossing der moeilijkheid komt door de nieuwe leer dat zij en vele andere geloovigen, die lang geleden ten grave daalden en niet als Henoch en Mozes ten hemel voeren, bij die gelegenheid uit hunne graven zullen verrijzen.

't Is waar, dat — volgens Daniël ten minste — ook de ontrouwe, afvallige joden zullen opstaan, maar alleen om bestraft te worden. Het paradijs, de boom des levens en de heilige stad met haar prachtige poorten, muren en straten, zijn slechts voor de ware geloovigen, die naar Gods geboden geleefd en volhard hebben.

Hoe weten de apocalyplici al wat zij weten? Uit zich zelven natuurlijk niet. Wel kunnen zij met hun verstand een berekening als van de 70 jaarweken maken. Maar het overige moet hun geopenbaard of bovennatuurlijk medegedeeld worden. Want wat zouden zij er uit zich zelven van weten? „Gij kunt uw eigen dingen, die met u opgegroeid zijn, niet eens recht kennen,” zoo wordt in de Ezra-apocalypse tot Ezra gezegd, „hoe zoudt gij dan den weg des Allerhoogsten kunnen vatten? Die op aarde wonen, verstaan alleen wat op aarde is.”

Doch de schrijvers worden behoorlijk ingelicht. Vooreerst zijn hunne zegslieden buitengewone mannen. Henoch b. v., toen hij ten hemel werd opgenomen, heeft bij die gelegenheid,

gelijk hij in het Henochboek verhaalt, al hooger stijgend ver boven bergen en rivieren door eigen aanschouwing den goddelijken oorsprong van alle dingen en van alle natuurverschijnselen leeren kennen. Het einde der aarde werd hem gewezen, de plek, waarheen de duivelen verbannen werden, de verblijfplaats der afgestorvenen enz.

Had reeds zulk een heilige als zoodanig veel autoriteit, deze werd nog grooter door de omstandigheid, dat hij droomen en vizioenen van Godswege kreeg, waarin hem allerlei verborgenheden meegedeeld werden. En als om de geloofwaardigheid van de zegslieden boven allen twijfel te verheffen, wordt niet alleen Henoch op zijne tochten door hemel en aarde, maar wordt ieder dier heiligen: een Daniël, een Ezra, een Baruch, een Johannes, steeds gezien in gezelschap van engelen, die allerlei mededeelen. Zij bewijzen hun den dienst, dien later Vergilius aan Dante zal doen: maken hen op de mysteriën opmerkzaam en verklaren ze hun. Die engelen dragen namen: Gabriël, Uriël, Michaël. Laatstgenoemde is speciaal Israël's engel, die het volk bij God vertegenwoordigt. Bevriend met hem is de engel van Egypte, uit een tijd toen de Ptolemeïssen van dit rijk den Joden genegen waren. Tegenover die twee staan de engelen van de Israël vijandige volken: de engel van Perzië en die van Griekenland, welke laatste ook Syrië vertegenwoordigt. Men is op de gedachte dier volksengelen gekomen door het geloof aan de vroegere volksgoden.

Ook dit is een voornaam punt van verschil tusschen de

apocalyptici en de profeten, dat bij dezen de engelen geen rol spelen. Alleen de eerste Zacharia kent een engel, die met hem spreekt en hem vizioenen uitlegt. Maar Zacharia was al een halve apocalypticus. De oude Israëlietische profeet behoefde zich niet tot tusschenpersonen te wenden, daar hij zich in persoonlijke, onmiddellijke betrekking tot zijn God Jahwe achtte te staan.

Hoe verder wij teruggaan in de literatuur en historie van Israël, des te gemeenzamer is men, om zoo te zeggen, met zijn God. Men verneemt zijne stem in het ruischen der boomen, men vraagt hem om raad in orakel en gebed. Maar allengs dringt het gevoel door, dat God eigenlijk te verheven voor een mensch is, een machtig koning, die hoog gezeten en niet zeer genaakbaar is. Nu wordt de afstand tusschen hem en de menschen te groot. Het is hetzelfde verschil, dat zich in de verhouding der onderdanen tot den aardschen vorst gaat afteekenen. Vooral de kennismaking met de Aziatische monarchen imponeerde. Zulke koningen waren omringd van een hofstoet, door welken men niet heen drong. Wie hen iets te vragen had, ging tot hun gevolg, dat ook al uit voorname heeren bestond; door bemiddeling van dezen slechts vernamen men de allerhoogste bevelen. Rechtstreeks bemoeide de vorst zich met niemand dan met zijne familie en hovelingen.

Het is dus niet vreemd, dat juist in de jongere letterkunde der Hebreëen, en diensgevolge in de apocalyptische boeken, die van laten datum zijn, de engelen als middelaars tusschen God en mensch treden. Zij zijn de hovelingen, de hemelraad.

Als God wat te doen heeft, voeren zij het uit; als hij wat te zeggen heeft, brengen zij de boodschap over. De Allerhoogste is voor het groote publiek onbereikbaar, maar de herauten doen zijn woord hooren. Gelijk weleer, toen Jahwe geacht werd op den Sinaï te tronen, de engel des Heeren boodschappen van hem aan zijn volk bracht, dalen nu zijne gezanten uit den hemel neer, waar hij volgens latere voorstelling woont. Die dienaren zijn als echte hovelingen prachtig gekleed, hun voorkomen is indrukwekkend, hun aanblik overweldigend. Vooral Daniël weet zulk een engel goed te teekenen; ook Johannes, ook Ezra doen hun best. Maar dezen kopiëeren; Daniël is origineel, zijn palet goed voorzien, zijn penseel uitmuntend. „Aan den oever van een groote rivier” — rivieren zijn heilig! daar hebben dus openbaringen plaats, — „hief ik mijne oogen op en zag. Daar was een man in linnen gekleed als een priester, zijne lendenen omgord met kostbaar goud, zijn lichaam als edelsteen, zijn aangezicht als bliksemlicht, zijne oogen als vuurvlammen. Zie, zijne hand raakte mij aan, en hij zeide tot mij: o man van Gods welgevallen, om uwentwil ben ik gekomen, tot u ben ik gezonden.” Dit is een fraaie teekening, en zoo zijn er meer.

Een vaste figuur in de apocalypsen is ook de Messias. Deze wordt er vaak in aangeduid met den naam Zoon des Menschen of Menschenzoon, hem het eerst door „Daniël” gegeven. Zoon des menschen: die apocalyptische

titel had een buitengewoon succes tot in de latere christenheid; in de evangeliën heet Jezus meestal zoo. Daarmee wordt niet bedoeld dat hij een waar mensch was. Want reeds bij Daniël komt „een *als* eens menschen zoon” (dus gelijkend op een mensch) uit hooger sferen. Maar wel wordt er mee aangeduid, dat ondanks of liever om die hemelsche afkomst het door hem te stichten rijk een menschelijk karakter zal dragen; dat het zal zijn een rijk van ware humaniteit en van herstelde menschenrechten; dat het door een gansch anderen geest zal bezield worden als al de wereldmonarchieën, die er tot heden geweest waren: de monarchieën met hun woeste verdrukking, hun geweld en hun onrecht, met hun eeuwig oorlogvoeren en onmenschelijkheid. En het verraadt weer de meesterhand van den apocalypticus, dat hij in tegenstelling met den Menschenzoon, deze wereldrijken teekent als dieren.

Treffend schoon is ook de aankondiging van dat nieuwe rijk: „Ik zag in de nachtgezichten, en zie, met hemelwolken kwam een als een Menschenzoon, en tot den Allerhoogste naderde hij. Hem werd gegeven heerschappij en eer en koninklijke waardigheid; en alle volken, natiën en tongen dienden hem. Zijne heerschappij is eene eeuwige heerschappij, zijn koningschap gaat niet te gronde.”

Behalve dat het beeld van den Menschenzoon beteekenis heeft, daar het de humaniteit tot den heerschenden karaktertrek in de toekomstige ontwikkeling der menschheid maakt, is het ook nog in een ander opzicht van belang, omdat het

met den Joodschen droom van den Davidszoon breekt. Wel is die afstamming van den Messias ook daarna nog wel verlangd; hoe veel moeite geven zich b.v. twee evangelisten om Jezus van Nazaret tot David's zoon en het Davidische Betlehem tot zijne geboorteplaats te maken! Maar zij is toch later weer op den achtergrond getreden; Paulus wil er weinig, Johannes (de Evangelist) wil er niets van weten. Daarentegen heeft Daniël's denkbeeld veld gewonnen, dat het christenrijk een algemeen menschelijk rijk voor alle natiën en volken zal zijn. Ware dit niet de heerschende leer geworden, de wereld-godsdienst zou niet gesticht wezen. Tot die stichting den grooten stoot gegeven te hebben is de eer van Daniël den apocalypticus.

In dit opzicht staat de Johannes-apocalypse, zooals ze daar voor ons ligt, lager, omdat ze Jezus op het eind laat verklaren: „ik ben de wortel van David en zijn geslacht.” Minder Davidisch is het Ezraboeck, als het beweert, dat de oorsprong van den Messias een mysterie moet zijn. Ons boezemt deze quaestie zoo heel veel belang niet meer in, maar ze heeft weleer de gemoederen in beweging gebracht, omdat ze in het wezen des christendoms ingreep.

Een ander punt, waarin Johannes, evenzeer trouwens als Ezra, beneden Daniël staat, is zijne oorlogzuchtige gezindheid. Het eerste wat hij den Messias wil laten doen, als die verschijnt, is strijd voeren. In tegenspraak met profeten als Jezaja en Micha en den tweeden Zacharia, volgens wie „het vrede

zijn zou in zijne dagen," wordt ons in het Openbaringsboek een schets van „de bruiloft des Lams" gegeven, waarvan ons de haren te berge rijzen. „Ik zag den hemel geopend," zegt de apocalypticus, „en zie: een wit paard, die daar op zat was de koning der koningen. Hij had een groot leger achter zich, uit zijn mond ging een scherp zwaard, in zijne hand was een ijzeren roede om er de heidenen mede te slaan." Zijn kleed is dan ook weldra met bloed geverfd en het getal der verslagenen ontzettend. Straks wordt aan de geloovigen de uitnoodiging rondgezonden: „komt herwaarts en vergadert u tot het avondmaal, om het vleesch van koningen en oversten, vrijen en slaven, aanzienlijken en geringen te eten."

Dit is toch wel het tegendeel van hetgeen men verwachten zou. Waarin, vraagt men, onderscheidt zich het rijk, door den Menschenzoon te stichten, van de door dieren gesymboliseerde rijken, als het zoo wordt ingewijd? De schets is dan ook den jongeren apocalypticus Ezra te kras geweest. Want opzettelijk leert hij en bij tegenstelling dit: de Messias, door wien God de menschen verlost, zal zijne vijanden niet door eenig krijgswapen verdelgen. In plaats van een zwaard, gelijk bij Johannes, gaan hier vuur en vlammen van zijn mond uit. Men zal zeggen, dat het effect hetzelfde is, wanneer dientengevolge bij Ezra alle heidenen verbranden, gelijk ons verder bericht wordt. Intusschen mag niet onopgemerkt blijven, dat in de verklaring er bijgevoegd wordt: met het vuur is bedoeld de wet, die op vuur gelijkt. Hiermee is de zaak vergeestelijkt en een stap gedaan in de ware richting, die tot eene hoogere opvatting leidt.

Trachten wij ten slotte een totaal-indruk te krijgen van de apocalyptische letterkunde.

De vormen, waarin deze mannen hun gedachten kleedden, zijn ons zoo vreemd geworden, dat wij nog meer moeite hebben om hen te begrijpen en te waardeeren dan hunne voorgangers, de oude profeten. Maar aan de behoeften van hun tijd hebben die vormen beantwoord. Dit blijkt o. a. daaruit dat het model, door Daniël of die op zijn naam schreef, gegeven, door zeer velen nagevolgd is tot in volgende eeuwen. De kopieën hebben echter — dit moet ik er bijvoegen — het origineel niet overtroffen: de eerste apocalypse is de beste.

Het genre heeft gebreken, maar meer in ons oog dan in dat der tijdgenooten. En aangezien 't voor dezen is uitgedacht, zullen wij er den staf niet over breken. De voorstellingen zijn phantastisch, de kleuren te schrill en te sterk, de wonderverhalen alle grenzen te buitengaand. Zoo zijn wij licht geneigd er de schouders over op te halen als over producten van bijgeloof. Doch het is zeer verkeerd, als wij, om hetgeen er ons niet in aanstaat, de beteekenis der apocalypsen voorbijzien. Want zonder haar zou aan de ontwikkeling der menscheid op godsdienstig gebied iets ontbroken hebben. Toen de profeten zwegen, dreigde de vrije gedachte verstikt te worden door de dogmatiek en de wet. Dat dit niet geschiedde, is de verdienste der apocalypici. Als echte Israëlieten, zijn zij geen bekrompen menschen, maar bezielde met een milden geest. Dat blijkt niet slechts uit het beeld van den Menschenzoon,

maar ook uit het ontbreken van bigotte voorschriften. Hun godsdienstoefening bestaat in bidden en vasten, in geheel-onthouding van spiritualia en in vegetarianisme. Ook op reinheid wordt gelet. Maar tot in veel bijzonderheden dalen zij niet af; zelfs op den sabbat wordt geen nadruk gelegd.

Dit hangt samen met hun punt van uitgang. De tegenwoordige wereld, ook de godsdienstige inrichting, bevredigt hen niet. Zij hopen op een nieuwe en betere. Terwijl velen klagen: God heeft ons verlaten, terwijl anderen afvallen, blijven zij de herstelling aller dingen tegemoet zien. Hun geloof is groot geweest ondanks den nood der tijden, die ook groot was. Te midden van de onstuimigste golven staan zij als rotsen. Van hen geldt het schoone woord: „die den Heer verwachten, vernieuwen de kracht.” Zij verloren den moed niet, ook bij fellen tegenstand en tegenspoed.

Daardoor zijn zij aanvoerders en toongevers geworden. De uitzichten, door hen geopend, zijn niet verwezenlijkt. Wel heeft Daniël eenig succes gehad ten gevolge van den wel geslaagden opstand der Maccabeën. Maar eigenlijk was die zegepraal met de wapenen niet door hem bedoeld; want hij was geen ijveraar, dan alleen in dien zin, dat hij aan Gods onmiddellijke tusschenkomst geloofde. Ook was het Maccabeesche rijk, dat later weer te gronde ging en door de Romeinsche heerschappij werd vervangen, het rijk van zijn Menschenzoon niet.

Over het algemeen heeft de uitkomst al heel weinig beantwoord aan de apocalyptische verwachtingen, niet zoo zeer

omdat ze te overspannen waren, maar omdat deze mannen, ofschoon zeer geloovig in God, te weinig geloof in de menschen hadden. Van boven moest volgens hen het heil komen; de tegenwoordige wereld en maatschappij zouden te gronde gaan, omdat er niets meer van te hopen viel. Slechts een nieuwe hemel en een nieuwe aarde met een nieuwe menschheid konden het doen. Het is zoo vreemd niet, dat men in die dagen zoo dacht; in onzen tijd zijn er genoeg, die ook zoo denken. Zij vinden de maatschappij te ellendig en hare grondslagen te vermolmd, dan dat zij iets meer verwachten zouden van hervormingen en langzame ontwikkeling ten goede. Het bestaande moet opgeruimd worden, meenen zij, desnoods met geweld of door revolutie. Een nieuwe sociale basis, ziedaar de eisch.

Ik verbeeld mij, dat dit pessimisme het gevolg is van eenzijdig staren op de oppervlakte, zonder door te dringen tot den onderstroom in de diepte. Ja, de menschheid deed en doet veel verkeerds; schijnbaar wordt ze slechts door zelf-zucht gedreven. Maar ze heeft een geweten, dat in haar blijft getuigen, en dat haar geen rust laat, voordat het al volbracht is; ik bedoel: voordat de misstanden veranderd zijn. Veel is reeds gedaan, en nog veel meer moet gedaan worden; veel is reeds in voorbereiding. Het gaat langzaam, maar zeker. Het lot der misdeelden wordt verbeterd, de algemeene levensstandaard verhoogd, het sluimerend rechtsgevoel wakker geschud, de oorlog — eindelijk! — als een gruwel vervloekt. Ja, wel wordt hij nog gedurig gevoerd, zelfs door den Czaar,

die eerst vrede predikte. Maar de menschheid vraagt om vrede; en men houdt reeds vredecongressen, men sticht een vredepaleis, en voert arbitrage in. Voorzeker, het beginsel der humaniteit zal steeds meer zegevieren. Lijdenden worden geholpen, kranken verpleegd, armen verzorgd. Moeten wij nog andere dingen verwachten? Stellig wel. Maar de richting zal deze zijn.

Wat zouden Daniël en al de apocalyptici zeggen, als zij de wereld nogmaals konden zien? Voorzeker, zij zouden zich nog ergeren, maar niet meer zoo als in hunne dagen. Het ideaal, dat zij wezen, is niet bereikt. Maar het wordt in het oog gehouden; de gedachte wint veld. En dat zonder boven-natuurlijke werkingen, zonder revoluties, zonder geweld. De menschheid, die er lang ongeschikt voor scheen, is toch, wat men zeggen moge, vatbaar voor vernieuwing door de macht des gewetens, voor hervorming van binnen uit.

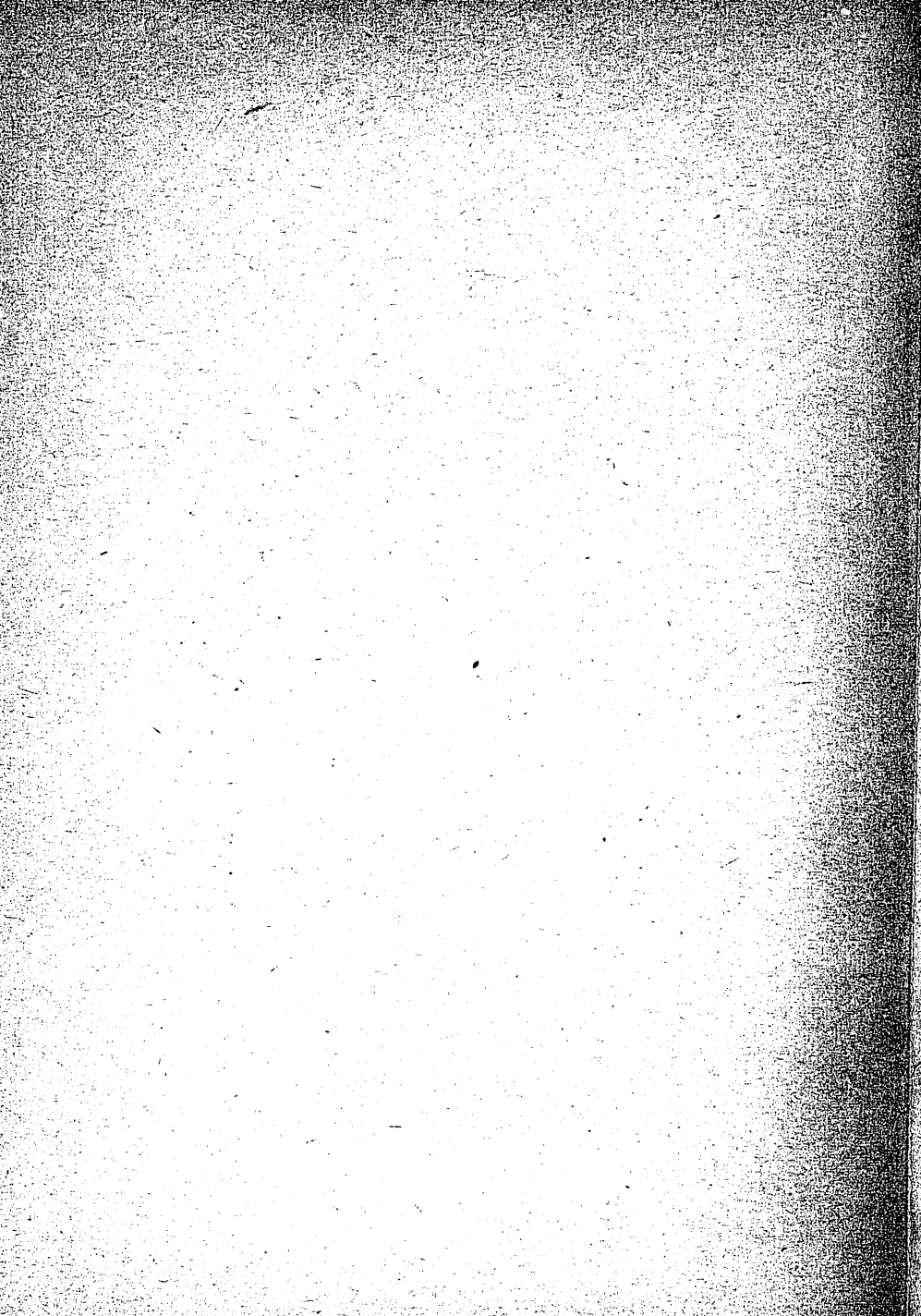
De gelijkenis van Jezus, aan den zuurdeesem ontleend, is meer dan een schoone illusie. Zij heeft vóór zich de geschiedenis van eeuwen, en thans, meer dan ooit misschien, de teekenen des tijds.

Het rijk van den Menschenzoon komt, het komt zeker; en, eens gevestigd, gaat het niet meer te gronde.

De toekomst is aan de humaniteit!

INHOUD.

	Bladz.
VOORWOORD.	5
I. INLEIDING. — DE PROFETEN IN HET ALGEMEEN	7
II. AMOS EN HOZEA	35
III. JEZAJA	61
IV. JEREMIA	86
V. EZECHIËL	114
VI. DE TWEEDE JEZAJA	150
VII. DE LAATSTE PROFETEN	179
VIII. DE APOCALYPTIEK	204



315666